

RECENZE

Petr PAVELEC – Martin GAŽI – Milena HAJNÁ (edd.)

Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii

České Budějovice, Národní památkový ústav 2020, 824 s.,

ISBN 978-80-87890-31-8.

Objemná velkoformátová publikace spatřila světlo světa v návaznosti na jedno z témat dlouhodobého výstavního projektu *Po stopách šlechtických rodů*. Ten se už více než deset let odbývá v interiérech českých a moravských panských sídel a postupně z různých zorných úhlů přibližuje širší veřejnosti historické proměny světa urozených. Roku 2018 se zaměřil na diplomatické aktivity jakožto dlouhodobě významnou sféru uplatnění příslušníků šlechty. Kolektivní kniha, která je dílem pětatřiceti autorů, usiluje o mezioborový přístup. Přednostně (v některých příspěvcích výlučně) je tu na diplomatické angažmá urozců nahlíženo optikou kulturní historie či dějin umění.

Řada důležitých aspektů sledovaného tématu – jako sociální a genealogická východiska či politické souvislosti kariér diplomatů – tak sice zůstává upozaděna, nicméně právě kulturněhistorickým důrazem kniha vítaně obohacuje dosavadní poznání. Ze starší literatury je třeba zmínit zejména roku 2018 vydanou práci *V zastoupení císaře*¹ autorského týmu Jiřího Kubeše, zaměřenou na kariéry českých a moravských barokních aristokratů v diplomatických službách Habsburků. Témuž období, 17. a 18. století, se věnuje i většina textů recenzované knihy (její barokní partie nota bene otevírá Kubešův text), která tak akcentováním jiných hledisek doplňuje poznatky shromážděné v předchozí kolektivní monografii.

Chronologický záběr knihy je ovšem širší. Editoři její koncepci objasňují ve stručném úvodním pojednání. Rozčlenili publikaci do šesti bloků. Každý z nich uvádí obecněji pojatá stať, nastiňující širší souvislosti mezinárodní politiky, diplomatických vztahů, ale také kulturních vazeb příslušné epochy. Po části, věnované

1 Recenze viz ČCH 117, 2019, č. 2, s. 438–444.

misím podnikaným ve službách či z pověření českých panovníků ve středověku, kdy se ještě na kolbišti evropské politiky neprosadila stabilní mezinárodní diplomatická zastoupení, následuje oddíl vyhrazený předbělohorské době. Zde přicházejí ke slovu diplomatické aktivity Pernštejnů, Lobkoviců a Rožmberků. Diplomacii barokní epochy, „Kaunitzovy éry“ (jak je prismatem sledovaného tématu charakterizováno osvícenství), 19. a počátku 20. století, jakož i doby po zániku habsburské monarchie pak představují rozmanitě pojaté důkladné případové studie, ale i stručné črty.

Nalezneme zde jednak pojednání, líčící uplatnění jednotlivců, popřípadě skupin osob (tak je tomu v kratších statích o řádu maltézských rytířů), jako vyslanců či vyjednavců na významných fórech mezinárodní politiky. Jiné příspěvky přednostně usilují o zhodnocení dochovaných hmotných památek buď na samotnou diplomatickou činnost, nebo na takto angažované osobnosti. Stranou pozornosti nemohl zůstat známý turecký stan, který Heřman Černín z Chudenic (1576–1651) získal coby císařský vyslanec k sultánovi roku 1644 darem od budínského paši, nebo neméně proslulý zlatý kočár, v němž roku 1638 v čele zvláštní mise k papeži Urbanovi VIII. cestoval Jan Antonín I. z Eggenbergu (1610–1649). Ve srovnání s kvalitními analytickými texty zůstávají, bohužel, některé příspěvky u pouhého popisného výkladu, rezignujícího na hledání širších interpretačních souvislostí. To platí nejenom pro část primárně uměleckohistoricky koncipovaných textů, ale i pro některé stati, zaměřené přednostně na individuální kariéry.

Šlechtická diplomacie je mnohovrstevným, v podstatě bezbřehým badatelským tématem, jehož celistvější poznání se neobejde bez dalšího hloubkového výzkumu. Editorům a autorskému týmu tedy nelze vyčítat, že všechna sledovaná období nejsou pokryta rovnoměrně a že stranou zůstalo více (sub)témat, která se přímo nabízejí k prezentaci. I tak čtenáře zamrzí opominutí některých z nich. V medievistické části překvapí absence samostatného pojednání o poselstvech, vypravených králem Jiřím z Poděbrad (zásluhou beletrie rezonujících u širší veřejnosti), která však jsou alespoň krátce dotčena v úvodní stati bloku. Za raný novověk postrádám mj. hlubší reflexi – jen letmo zmíněné – osobnosti „Turečka“ Václava Vratislava z Mitrovic (1576–1635), jehož známá anabáze započala účastí na misi Friedricha z Kreckwitz do Cařihradu.

Pouze v intencích kýžených dalších koordinovaných výzkumných projektů podobného zaměření budíž poznamenáno, že zcela stranou zůstal fenomén raně novověkých městských vyslanců. Se šlechtickým milieu bylo politické zastupování zájmů urbánních komunit navenek provázáno nejenom tím, že mnozí diplomatic-

ky činní měšťané (často šéfové městských kanceláří) se mohli jako erbovníci honosit vlastním znakem a predikátem. Nejedno české a moravské zeměpanské město navíc díky vazbám překračujícím limity stavovscky strukturované společnosti nacházelo podporovatele a přímluvce v řadách šlechty. Zohledněním tohoto fenoménu by se však již práce přenesla na pole širě chápané diplomacie a vykročila by ze svého záběru vytýčeného editory tak, že má pojednávat o šlechticích, „kteří vlastnili panství na území českých zemí a vystupovali v roli zástupců panovníka či státu“.

O přínosu publikace k poznání dějin diplomacie a historické role šlechty není pochyb. Jejím kulturněhistorickému pojetí odpovídá skutečnost, že u části textů představují výchozí, nebo alespoň doplňující prameny jiné než písemné dokumenty – artefakty spojené s diplomatickou činností, architektonické památky, obrazy či jiná výtvarná díla. Právě snímky těchto objektů tvoří gros opulentního obrazového doprovodu knihy čítajícího přes 800 položek. Ten je její nedílnou součástí a jistě si uchová trvalou dokumentační hodnotu. Využití dalších pramenů, ať už editovaných, či původních archivních, se přirozeně stať od stati liší, nicméně lze s potěšením kvitovat, že řada autorů neomezila heuristiku pouze na archivy a příbuzné instituce nacházející se na území České republiky. Studovat tak bytostně internacionální fenomén, jakým je diplomacie, bez zohlednění zahraničních pramenů by ostatně bylo sotva ospravedlnitelné.

Tomáš Sterneck

Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel J. KIEVAL (eds.)

Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2022, 453 s., ISBN 978-80-7422-815-5.

Dosud nejpodrobnějším českým zpracováním bohatých a komplikovaných dějin českého a moravského židovstva a vzájemných vztahů s křesťanskou většinou je *Historie Židů v Čechách a na Moravě* (1993, původně samizdat), místy problematické kompilační dílo historika–amatéra Tomáše Pěkného, v době svého vzniku ovšem zcela přelomové. Výzkum se však nezastavil, naopak akceleroval jak ve vlastech českých (v souvislosti s pádem komunistického režimu i módními vlnami zájmu o religiozitu obecně a o její židovské formy či kořeny zvlášť), tak v zahraničí (K. Čapková v recenzované knize připomíná, že i v důsledku jinak zcela odpudivého prodeje artefaktů Státního židovského muzea do „kapitalistické ciziny“).

Během tří dekád od vydání Pěkného *Historie* vyšla díla Ivety Cermanové, Marie Crhové, Kateřiny Čapkové, Josepha Davise, Ivany Ebelové, Michala Frankla, Louise Hechtové, Aleny Heitlingerové, Hillela Kievala, Michaela Millera, Martiny Niedhammerové, Jörga Osterloha, Alexandra Putíka, Dany a Magdy Veselských a dalších, která zásadním způsobem přepisují a informačně prohlubují dějiny českých a moravských židů (nebo i Židů v etnickém smyslu, chceme-li aplikovat tento po velkou část dějin ahistorický pohled). Nová syntéza byla více než potřebná, ještě než se pokusím zodpovědět otázku, zda dílo *Židé v českých zemích* tyto ambice naplňuje, je však třeba vytknout dvě charakteristiky.

Nehledě ke svému obecnému názvu (a na rozdíl od Pěkného *Historie*), recenzovaná kolektivní monografie zcela pomíjí středověk, ačkoli židé byli v českých zemích usídleni od 10. století (ne-li již dříve) a řada jejich institucí má právě již středověký původ (jak v případě vlastních organizačních forem a zvyků, tak vnějších omezení až po chápání židovské otázky jako panovnického regálu), byť to samozřejmě neznamenalo stagnaci a neměnnost. Dějiny židů jako „nedílné součásti příběhu českých zemí“ by tedy neměly začínat teprve v raném novověku, ani když je píše kolektiv 11 předních specialistů současnosti, z nichž mnozí byli uvedeni v předchozím výčtu, a na další se nedostalo jen kvůli omezenému prostoru.

Druhou ne zcela srozumitelnou, natož akceptovatelnou skutečností je to, že kniha je patrně jenom mutací německé (*Zwischen Prag und Nikolsburg*, Göttingen 2020), respektive anglické verze (*Prague and Beyond*, Philadelphia 2021). Nehledě k tomu, že ty nebyly přijaty úplně s nadšením (srov. např. recenzi stať Ivo Cermana v ČČH 118, 2020, s. 724–750, nebo recenzi Jiřího Peška v *Judaica Bohemiae* 55, 2020, 2, s. 81–93), čtenář se o tom dozví jen z tiráže, a to ještě nedostatečně: „z angličtiny přeložila...“. Jde přitom o pouhý překlad, nebo upravenou verzi, jež by reflektovala stížnosti dřívějších recenzentů a napravovala nedostatky? Do jaké míry dílo odpovídá metodice (hodnocení) vědecké práce, je-li vykazováno (také) jako výsledek vědeckého, nikoli jen publikačního projektu Grantové agentury ČR? Argumentační zdůvodnění obou podivností naneštěstí považuji za dost zásadní etickou i věcnou podmínku akademické práce.

Přijmeme-li knihu, jak je, po propagačním úvodu následuje sedm zhruba stejně dlouhých kapitol věnovaných jednotlivým etapám raně novověkých a moderních českožidovských dějin, obsáhlá výběrová bibliografie a historicko-demografická příloha (s vlastní bibliografií). Pro čtenáře může být užitečný i několikastránkový glosář a rejstříky, stejně jako zhruba stovka ilustrativních obrázků a fotografií. Zadumá se nad mapami českých zemí, jimiž jsou uvedeny všechny věcné

kapitoly a které udávají procentuální zastoupení židů v dané době – ovšem nikoli v celku populace dané lokality, nýbrž jako podíl z židovské populace českých zemí (nehledě k tomu, že ty začaly tvořit administrativní celek teprve od roku 1949). Kniha je však psána populárně, proto důležitějším úvodem k jednotlivým kapitolám jsou konkrétní osobní (případně kontrastní) příběhy židů, lépe či hůře ilustrující dobové realie. Berme to jako úlitbu laickému čtenářstvu, nebo projev obratu k subjektivitě, jak komu libo.

V první kapitole se autoři Verena Kasper-Marienbergová a Joshua Teplitsky po krátkém exkursu připomínajícím výše zmíněné „dědictví středověku“ věnují židovstvu 16. a 17. století, přičemž ukazují zásadní rozdílnost české a moravské situace: zatímco v Čechách s výjimkou Prahy (dodejme, že i dvou dalších královských měst, ale Praha byla opravdu největší) bylo židovské obyvatelstvo usídleno spíše na venkově a v malých komunitách, na Moravě bylo stabilní a viditelnou (autonomní) součástí většího počtu měst. Autoři tento rozdíl zdůvodňují nikoli obecně přijímanou tezí o vyhnání židů z českých měst v 16. století a vlivem mezinárodních migrací, jinak však v daném rozsahu postihují sociální a právní postavení židů vcelku věrně.

Větší výhrady bych měl ke kulturní oblasti, jež sice probírá i módní (nebo snad už „povinná“?) genderová témata, výjimečné postavy žen – myslitelek, ale vlastní duchovní život raného novověku charakterizuje spíš rituálně než intelektuálně a dopouští se řady nepřesností. Biblické přejmenovávání toponym nebylo ničím specificky židovským (s. 47), Šimon Abeles se, myslím, oficiální beatifikace nedočkal (s. 53) a „pardonová“ daň byla patrně daní toleranční, nikoli daní z prodeje (s. 61).

Závěru raného novověku se ujal Michael L. Miller, který výstižně popsal restriktivní familiantské zákony (jaký rozdíl proti výkladu norimberských zákonů v jedné z pozdějších kapitol, kde se „suše předpokládá“, že čtenáři znají jejich obsah!), nakonec odvolané tereziánské vyhnání židů z Prahy a Českého království, i josefínskou toleranční politiku. Čtenáře ovšem zarazí jednostranně negativní hodnocení Marie Terezie (s. 82–83), nedostatečně vysvětlený rozdíl mezi křesťanskou a židovskou toleranční politikou Josefa II. (včetně tolerance „řeckých pravoslavných“ na s. 93: toleranční patent hovořil o „nesjednocených řečích“, dnes jim říkáme pravoslavní), nebo když se v textu bez jakékoli zmínky o dělení Polska náhle objeví Halič (s. 95). V souvislosti s josefínskými zákony by měla být uvedena nobilitace Izraela Höniga, i když se přímo netýkala českých zemí, a v souvislosti s kulturními dějinami hlouběji probrána haskala. Autor sice píše, koho se toto intelektuál-

ní hnutí týkalo, zapomněl však uvést, oč vlastně šlo a jaké nezanedbatelné výsledky přineslo.

„Nerovnoměrnou mobilitu“ ve smyslu postupující právní, vzdělanostní a sociální emancipace českých a moravských židů v letech 1790–1860 ve třetí kapitole zpracoval Hillel J. Kieval. Jakkoli mám za to, že Prosincová ústava z roku 1867, přinášející všeobecná základní občanská práva, byla pro postavení židů v habsburské monarchii důležitějším mezníkem, než Únorová (Schmerlingova) ústava z roku 1861, autorské časové vymezení tím víc ukazuje zásadní, v knize však nezmíněnou souvislost: období od tolerančního patentu Josefa II. do Protestantského patentu v dubnu 1861 bývá v kontextu náboženských dějin označováno za tzv. dobu toleranční, kdy evangelické konfese sice dosáhly legalizace, ale nejružnější legislativní omezení z jejich věřících dělala „poddané druhé kategorie“. Přesně totéž – jen by bylo třeba hovořit o „třetí třídě“ – přitom platilo i pro židy a srovnání těchto toliko „trpěných“ náboženských komunit by se bývalo mohlo stát nosnou výkladovou linkou celé kapitoly (věrna svému rodinnému zázemí to sice okrajově, avšak s užitekem aplikovala Kateřina Čapková v poslední kapitole, kde to na rozdíl od této nutné ani nebylo). Hodilo by se i v následující kapitole v souvislosti se zvláštním židovským školstvím (s. 162). Bez širšího rámování vyznívá popis prolínajících se a přesto různých modernizačních pohybů, střetů i polovičatostí poněkud ploše a hlavně zmateně.

Formální, nikoli ovšem reálné a celospolečensky uznávané zrovnoprávnění židů (vzpomeňme ostatně, jak v téže době podle paměti Pavla Váši římskokatolická stařenka vyhrnovala talár protestantskému duchovnímu, aby se přesvědčila, má-li pod ním kopyto!) v pozdní habsburské monarchii si v následující kapitole vyhradil autorský kolektiv Michala Frankla, Martiny Niedhammerové a Ines Koeltzschové. V tomto období počet židů stagnoval (mělo by tedy být řečeno, že se již „demograficky emancipovali“ ve smyslu prvního demografického přechodu), ale kvůli urbanizaci se dramaticky měnila struktura osídlení. Židé se masivně stěhovali do měst a vznikla i nová centra (Královské Vinohrady, Moravská Ostrava), s výjimkou části moravských židovských obcí (které ovšem měly i nežidovské obyvatelstvo) byla zrušena jejich správní autonomie a *Gemeinden* nabývaly rysů toliko náboženských komunit. Ruku v ruce s kulturními přejímkami a rozvojem probíhala privatizace, „estetizace“ i opouštění židovské identity, různé pokusy o její novou formulaci a v neposlední řadě včlenování „osob mojžíšského vyznání“ do českého, respektive německého národního společenství, včetně hysterických reakcí typu hilsneriády. Na pětáctyřiceti stránkách přirozeně nešlo říci vše a výklad je tak mnohdy zjednodušující či neúplný, to hlavní nicméně bezezbytku vyčerpal.

Menší uspokojení přináší pátá kapitole týchž autorů, věnovaná (konci války a) první Československé republice. Počínaje už svým časovým vymezením 1917–1938, které z pohledu recenzenta nemá věcné odůvodnění. Nebo má, přijmeme-li tezi, že „od roku 1917 se mnoho Židů v českých zemích setkalo s fyzickým násilím, přestože se naštěstí obešlo bez obětí na životech“ (s. 196), ale pak je to ještě horší! Znamenalo by to, že první republika se svým liberálním zákonodárstvím a velkou společenskou vstřícností k židovské kultuře i jejím nositelům nebyla než dědičkou pogromů na konci první světové války a bezprostředně po ní?! (Postulát ostatně nepravdivý i tím, že několik z nich vedlo i k fatálním obětím, což je alespoň na jiných místech knihy uvedeno). Autoři snad chtějí dostat představě (necitované) Mary Heimannové a dalších autorů o „selhání projektu Československo“, dostávají se však do podobných interpretačních pastí a musí zamlčovat nebo podivně dezinterpretovat celou zlatou éru česko- a německožidovské kultury, aby dostáli podmínkám „neotřelého a inovativního“ přístupu.

Výsledek je přinejmenším rozpačitý, neboť přeci jen dost dobře nešlo pominout všechny společenské a kulturní výdobytky meziválečného období, a současně zjevně disproporční. Franz Kafka je zmíněn v jediném odstavci (s. 228), aniž by se autoři obtěžovali přiblížením obsahu jeho díla (k tomu alespoň rudimentárně dojde mnohem později na s. 329), z dalších osob pražského židovského Parnasu jsou jmenováni (nic víc!) Max Brod, Franz Werfel a Ernst Pollak, z českožidovských umělců je o něco větší prostor věnován Karlu Poláčkovi – zamlčení dalších postav a absenci hlubšího výkladu kulturních dějin židů v první republice (které se nadto rozhodně neomezovaly jen na pražskou kavárenskou společnost) je přitom neobhajitelné, ať už by kniha a kapitola měly jakkoli malý rozsah!

Rovněž zmínka o židovské politické reprezentaci, nikoli partikulární ale v rámci etablovaných českých a německých politických stran (s. 204), je nedostatečná a částečně chybná: Evžen Štern (psal se s háčkem!) nebyl „hlavou Sociálního ústavu ČSR“, nýbrž jen jeho prvním jednatelem, a důležitější byl jako přednosta odboru na ministerstvu sociální péče, respektive člen správní rady ženevského *Bureau international du Travail*; na tvorbě československého (a později i latinskoamerického) sociálního zákonodárství měl vedle příslušných ministrů zásadní podíl v knize neuvedený pojistný matematik Emil Schoenbaum. I ve vědě byl přínos židů a jejich spolupráce s českými, německými a dalšími kolegy mnohem rozsáhlejší než jen popisovaná péče o vlastní dějiny (s. 235–239)!

Kapitola o holocaustu (je zajímavé, že v jiných částech knihy je bez zdůvodnění upřednostňován termín *šoa*) byla svěřena americkému historikovi Benjaminu

Frommerovi, autorovi teze o „ghettu beze zdí“. Pro popis postupné ostrakizace židů, která někdy předcházela a jindy následovala nacistickou likvidační politiku, se mi zdá stále nosný, je však potřeba nepodlehnout jeho absolutizaci. K protektorátnímu a někdy už druhorepublikovému vylučování židů z profesního a veřejného života lze uvést protipříklady (I. Arnošt Bláha udržoval Oskara Buttera a Bruna Zwickera v redakční radě *Sociologické revue* až do prvního čísla roku 1940!), více by mělo být zdůrazněno, že „čistky ... nabyly s německou okupací ... na intenzitě“ (s. 250) a Vlajka opravdu nebyla reprezentativním vzorkem české společnosti. Po- necháme-li stranou několik takovýchto rétorických zkratk, je popis drsné reality války a genocidy v daném rozsahu výstižný a dostatečně obsažný, i když doplňovat lze samozřejmě vždy.

Alespoň drobnou zmínku by si zasloužila třeba skutečnost, že synagogy byly nejen vypalovány a proměňovány na skladiště (nezřídka cenností ukradených právě jejich dřívějším uživatelům), ale v několika případech rovněž konvertovány na křesťanské chrámy, nebo dokonce židy a křesťany v prvních válečných letech kulticky spolužířány. Bylo to dílem Církve československé (husitské), která tím jistě sledovala i vlastní cíle a měla podobné zkušenosti již z předválečných let (stejně jako se po válce ráda ujala řady dalších opuštěných objektů), přeci jen však pro zachování řady židovských památek udělala docela dost.

Poslední, sedmou kapitolu, pojednávající situaci od roku 1945 do současnosti, napsala již zmíněná Kateřina Čapková. Zdá se mi, že její dílo trpí hlavně tím, že se musela na příliš malém rozsahu vyrovnat s příliš velkým množstvím témat. Výklad samozřejmě nemůže minout poválečné emigrace (způsobené také, ale nikoli výlučně nevstřícným postojem okolí), znovu rozšířené v šedesátých letech i jako důsledek ze Sovětského svazu importovaného (spíše než znovuzrozeného domácího) komunistického státního antisemitismu. Jeho nejviditelnějším projevem byl Slánský proces, stejně jako státní ateizační politika. V těchto souvislostech autorka popisuje třeba i paradoxní příklon řady židovských obcí (nově: židovských náboženských obcí, což mělo dalekosáhlé důsledky v podobě omezení jejich činnosti jenom na oblast kultu) k ortodoxii, neboť jejich většinu tvořili migranti ze Slovenska a bývalé Podkarpatské Rusi. Byl to však jediný důvod? A naopak, nebyla ortodoxie důvodem, proč někteří představitelé židovských obcí svolili ke spolupráci s komunistickou Státní bezpečností?

Vnímali aktéři „paradox padesátých let“, tedy údajný rozkvět židovských obcí v období státního antisemitismu, opravdu tak pozitivně? Jak by autorka vysvětlila, že při sčítání lidu v roce 2011 se vedle v knize zmíněných 1132 osob hlásí-

cích se k Federaci židovských obcí (s. 346) dalších 345 přihlásilo k blíže neurčenému judaismu – a v roce 2021 se tento podíl dokonce obrátil na 474 vs. 1427? (Výsledky nového censu přitom v knize chybí, ač je statistický úřad zveřejnil dost dlouho před jejím vydáním). Příliš uspěchaný výklad v mnoha případech nastoluje víc otázek než odpovědí, ačkoli by to bývalo nebylo vůbec nutné – nebo by odpovědi mohly být alespoň naznačeny v těch neřídých případech, kdy výzkum dosud nepokročil ke konsensuálnímu řešení (pokud vůbec začal).

Cennou, i když jenom výběrovou je naopak demografická „příloha“ z per archivářek Heleny Klímové a Lenky Matuškové. Autorky zvolily vzorek 23 židovských obcí v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, v nichž v rámci dostupných pramenů sledovaly populaci v časových obdobích odpovídajících jednotlivým kapitolám knihy. Zároveň ze sekundární literatury shrnuly základní údaje k historickému vývoji příslušných obcí, pro historikodemografickou analýzu často nezbytné, a ve stručném úvodu kompaktně zpracovaly i nejnovější literaturu k tématu. Jestliže by zpracování všech židovských obcí (nehledě k dostupnosti pramenů) vydalo na samostatnou knihu, výběr, který je udělán kvalifikovaně a v souladu snad se všemi možnými kritérii, se mi zdá rozumným řešením a výsledek je každopádně informačně sdělný a ilustrativní.

Tak by tomu mělo být i v případě obsáhlé bibliografie (33 stran, nečítaje v to prameny a literaturu k demografické příloze), ale naneštěstí není. Postrádám dokonce řadu děl svrchu uvedených významných autorů současnosti, a to zejména v případě edic, knih a článků českých autorů (nejde-li zároveň o spoluautory recenzované knihy). Podivná je však i práce s literaturou, která byla citována. Zatímco v některých případech jde o zjevné parafráze (v části kapitoly M. L. Millera o přiznanou přejímku z vlastní knihy), jindy se zdá, že závažnou literaturu k určitému tématu autoři buď záměrně pominuli, nebo vůbec neměli v ruce. Občas se setkáme s úsměvnými nedopatřeními, jako když je kniha na dvou po sobě jdoucích stránkách jednou citována v originále a podruhé v českém překladu (Louthanovo *Obracení Čech na víru*, s. 52–53). Historika zamrzí i takové drobnosti, jako existence Bratislavy v 18. století (s. 93, jinde se už ovšem hovoří o Prešburgu/Poszonyi), nebo nazývání techniky „technickou univerzitou“ (s. 154), v kontextu celé knihy jde nicméně o zanedbatelné detaily.

Mnohem horší je to, že se obsáhlému kolektivu renomovaných autorů po mém soudu nepodařilo vytvořit novou hodnověrnou syntézu dějin českých a moravských židů, a to ani pro období od raného novověku do současnosti. Dílo lavíruje mezi čtenářskou vstřícností a akademickou korektností, na mnoha místech se

utápí v detailu (současně je ovšem v knize množství drobných nepřesností nebo i chyb) a naopak přehlíží nebo dezinterpretuje širší kontext, s bohatou dosavadní literaturou se vyrovnává leckdy nedostatečně nebo sporně. Je to škoda, protože současně alespoň některé pasáže na úroveň kvalitní syntézy aspirují a téma by ji víc než potřebovalo.

Zdeněk R. Nešpor

Karl BORCHARDT

Documents Concerning Central Europe from the Hospital's Rhodian Archives, 1314–1428

London – New York, Routledge 2021, 456 s., ISBN 978-0367139834.

Borchardtově edici je vhodné věnovat pozornost,¹ protože jde, pomineme-li papežská registra, o ojedinělý případ, kdy jsou pro delší časový úsek systematicky dochovány doklady, svědčící o kontinuitě kontaktů zahraničního mezinárodního centra s jeho lokálními expoziturami, v tomto případě i českými. Význam výpovědi je ovšem dán jejich váhou, což v našem případě znamená, že není možno jej přeceňovat. Celozemská důležitost řádu byla relativní, i když byla umocněna jeho hospodářskou silou zejména poté, co johanité získali po zrušení řádu templářů jejich značný majetek. Ale i tak se ukazuje mezinárodní či mezistátní vertikální, méně horizontální (přes hranice provincií) provázanost zejména centrálně řízených církevních institucí.

Je třeba začít poněkud obecněji, protože tato edice je součástí Borchardtových výrazně širších badatelských aktivit v oblasti studia středo- a raně novověkých církevních, zejména rytířských řádů. V tom jde zejména o řády rytířské v široké spolupráci také s anglickou historiografií. Stačí vzpomenout na jeho monumentální „celestiny“ z roku 2006 či na účast na edici pramenů k dějinám templářů z roku 2020 a posléze i na jeho spoluautorství edice účtů jedné johanitské komendy,² kdy jde vlastně o bohemikum, byť jen ve smyslu dnešního archivního uložení.

Důležité ale také je, že tak Borchardt činí v úzké spolupráci zejména s brněnskými medievisty pod vedením L. Jana, kdy hlavním výsledkem spolupráce je zatím

1 Upozornil na ni již Libor Jan v Časopise Matice moravské 111, s. 208–209.

2 Srovnej: *Comptes de la Commanderie de l'hôpital de Manosque pour les années 1283 à 1290*. Ed. Karl Borchardt, Damien Carraz et Alain Venturini. Préface d'Anthony Luttrell, Paris 2015, zpr.: ČČH 114, 2016, s. 228.

brněnský sborník z roku 2011.³ A ovšem potěší i brilantní znalost nejen cizí, ale i české literatury. Než ale obrátím pozornost k v titulku uvedené edici, rád bych upozornil, že nejnověji Borchardt obohatil naše znalosti zajímavou pramennou rozpravou, která vyšla na zcela pro nás odlehlém místě. Jde o stat o národních rivalitách špitálních řádů v Čechách a Rakousku v letech 1392–1555.⁴

Když byl řád maltézských rytířů (johanité) vytlačen ze Svaté země, uchýlil se v roce 1309 na Rhodu, aby posléze definitivně zakotvil na Maltě, kde se také chová jeho poměrně bohatý ústřední archiv, uložený v tamní Národní knihovně. Jen na okraj lze dodat, že i jednotlivé řádové balie (bailivy) uchovávají rovněž relativně rozsáhlé listinné archivy. Tak např ty v nejširším bohemikálním slova smyslu, jsou dnes uloženy v pražském Národním archivu.⁵ Řád ovšem o zpřístupnění svého listinného bohatství pečoval, jak o tom svědčí monumentální edice Josepha Delaville de Roulx.⁶

Pochopitelně je řádový listinný materiál včetně archivů jednotlivých komend předmětem četných edic regionálního charakteru a nejrůznějšího rozsahu. Bohemikální archivy jednotlivých johanitských komend (balie, bailivy) českého priorátu (později označovaného jako velkopriorát) jsou poměrně bohaté, a tak bylo možno se nadít, že tomu tak může být i v centrále. A ukázalo se, že i když osudy centrály řádu i jeho archivu byly ve středověku velmi drsné, chová se v maltském

3 Libor JAN – Karl BORCHARDT (ed.), *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno 2011.

4 Karl BORCHARDT, *National Rivalry among Hospitalers? The Case of Bohemia and Austria, 1392–1555*, *Medievalista* N° 30, Julho – Dezembro 2021, s. 203–245. Autoru děkuji za upozornění a laskavé poskytnutí pdf otisku. Zde stačí konstatovat, že základem tu je edice a interpretace notářského instrumentu notáře Václava Miláčkova z Rokycan z roku 1392 febr. 13 z Národního archivu v Praze; viz o něm Josef NUHLÍČEK, *Věřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*, 2. vyd., Praha 2011, č. 1384, který však tento kus neneviduje. Tu bych ale rád upozornil na zcela zapadlý, ale krásně dochovaný český nápis z konce 16. století v johanitské komendě v Mailberku ve sborníku vydaném Thomasem WINKELBAUEREM, *Kontakte und Konflikte*, Waidhofen a. d. Thaya 1993, s. 73.

5 Písemnosti jsou pochopitelně registovány v českomoravských Regestech. Jinak třeba upozornit na registář nedávno zemřelého Romana Stelmacha, jenž vydal zdaleka ale ne vždy spolehlivou edici: *Katalog śląskich dokumentów joannickich przechowywanych w Narodowym archiwum w Pradze*, Wrocław 2012, která sahá až do novověku a překvapivě chybí v jinak vyčerpávajícím seznamu pramenů a literatury u Borchardta, kde by bylo možno upozornit i na jiné díly Repertoria Germanica. To dospělo mezitím již ke svazku X., který ovšem překračuje Borchardtovu časovou hranici. (Srv. i referáty v Slezském sborníku 111, 2013, s. 299 či DA 70, 2014, s. 242–3 a nejnověji v SAP 72, 2022).

6 Joseph DELAVILLE DE ROULX, *Cartulaire général de l'ordre des hospitaliers de s. Jean Jérusalem 1: 1100–1310*, 1–4, Paris 1884–1906.

řádivém archivu leccos, co si zaslouhuje pozornost z hlediska jednotlivých teritorií, na nichž řád rozvíjel svou činnost. Tu na něj upřel už před lety pozornost právě K. Borchardt a pro časový úsek, vyznačený titulu knihy nalezl, resp. vybral obsahově relevantní texty, které se týkají dvou ze sedmi, resp. od 1462 osmi johanitských převorství v pevninské Evropě. Jde o převorství německé (*Alamánie*) a české (*Bohémie*), kam ovšem patřily i nečeské komendy nalézající se v bezprostředním českém sousedství hlavně v Dolním Rakousku a Slezsku. Ostatní prioráty patřily západní a jižní Evropě a jsou označovány podle jednotlivých významných městských center řádu (Pisa, Řím ap., nebo menších teritorií – Piemont, Provence).

Hlavním, ba vlastně jediným pramenem, z kterého Borchardt vychází, jsou společná registra pro všechny prioráty řádu (*registra bullarum*). Těch bylo celkem sedm, Borchardt ale excerpoval materiál jen pro dva z nich, totiž pro výše zmíněné prioráty *Alamánie* a *Bohémie*, která vedl velmistr, resp. konvent řádu v podobě ročních, výjimečně dvouletých svazků. Ta obsahují v dnešní podobě celkem 462 jednotlivin. Řada svazků je sice impozantní, nicméně Borchardt konstatuje několik poměrně výrazných lakun: 1359–1365 a 1367–1380, tedy počátek období papežského schizmatu, což by bylo mohlo přinést leccos zajímavého. Tu je třeba výslovně konstatovat, že jde o roky, do nichž spadá výše zmíněná vizitace řádových komend v pražské arcidiecézi z roku 1373, která zjišťovala jejich morálně nedobrý stav, jak Václav Novotný (s. 9) cituje ostře kritický hlas papežův: ... *modernis temporibus corporalibus affluebatis delictis, quas ex honestate omittimus presentibus explicare*. A obdobně marně tu hledáme jakýkoliv ohlas reagující na možnou informaci centrále o porážce v johanity spoluorganizovaném střetnutí s husity u Sudoměře v březnu 1420.

V rámci editovaných 462 textů přichází zejména běžná korespondence centrály s jednotlivými převorstvími (prioráty) či jejich konkrétními převory. Většinou se týkala plateb, odváděných jednotlivými prioráty jako *subsidia* na boj proti stále agresivnějším muslimům. Byla to korespondence, v níž samozřejmě přicházela i jiná problematika, jako např. různá řádová statuta, výsledky jednání kapituly, jakož i se dávaly na vědomí texty jednomu z uvedených propionátů představitelům toho druhého.

Ale jsou tu i doklady o reakci centra na žádosti či dotazy, jimiž se na něj obraceli jednotliví převorové. Šlo třeba o otázky např. případného pronájmu prostor v komendě či o personální otázky, které centrum řešilo formou mandátů, což svědčí o soustavné komunikaci, která ovšem byla doplňována příležitostnými mandáty příkazující návštěvu centra řádu. Není jich sice mnoho, ale jednoznačně nasvědčují

průběžné komunikaci (např. zřetelně č. 54), která byla doplňována zmíněným předvoláváním na Rhodos ke „konzultacím“. Jaká byla jejich frekvence, jak tyto audience probíhaly a jak tomu bylo s příslušným fyzicky i finančně náročným putováním, se z textů bohužel nedovíáme, i když by to bylo zajímavé.

Důležité je, že jednotliví hodnostáři v nich nejsou označováni jen titulem, ale zpravidla plným jménem včetně predikátu, takže lze poměrně snadno sestavit potřebné seznamy nejen představených, ale i části členů jednotlivých komend. Většina představitelů je podle jmen zřejmě německého původu, ale setkáváme se i s řadou jmen výrazně českých, o nichž bychom jinak neměli povědomost. Je třeba si také uvědomit, že řada místních jmen byla přes zřejmou snahu jednotlivými písaři zkomolena; někdy skoro k nepoznání. Tu si Borchardt dal s identifikací velkou práci, leckdy asi i s pomocí Libora Jana a brněnského kruhu vůbec, i když na leccos nedešifrovatelného se přijde náhodně až časem. Většinu „rebusů“ (místní označení ale i predikáty) se ve většině případů podařilo identifikovat (ostatně něco málo dodává Jan ve svém výše citovaném referátu).

O struktuře johanitské kanceláře včetně seznamů jejich písařů a o jejich zvyklostech a kompetencích se v úvodu edice nesděluje mnoho, ale přece jen. V partii o diplomacie (má jen necelé tři stránky) se zejména dovídáme, že kancelář používala tzv. florentské datování, tj. že výchozím dnem roku byl 25. březen po našem dnešním lednovém počátku, či že (vel)mistr měl vedle institucionální olověné buly i voskovou pečeť osobní. Písaři dbali o úsporu místa, což se projevovalo poměrně výrazně zkratkovitým užitím základního stereotypního formuláře. Pro větší zřetelnost je třeba uvést Borchardtův odhad počtu členů řádu, který dle něj kolísal mezi 200–400 osobami. To v podstatě znamená, že v jednotlivých komendách byl velmi omezený počet jedinců. Šlo ovšem o rytíře, k nimž bylo nutno počítat jistě výrazně větší počet obslužného personálu, o němž v textech není bližších zmínek.

V úvodu k edici se setkáváme dále s partií prosopografickou, skicou historického vývoje (se soupisem všech komend), s charakteristikou geografického prostředí či s mincovními otázkami a posléze i technickými informacemi o uspořádání vlastní edice. Co je ale výslovně nutno zdůraznit jako editorovo plus, jsou jasné a zevrubné formulace záhlavních regestů, které nezřídka vítaně přerůstají do kategorie regestů náhradních. A nelze neupozornit na pečlivě promyšlený rejstřík, kde vedle obligátních osobních a místních hesel přichází výběrově i řada základních rávodných funkcí.

Je možno shrnout, že máme před sebou zajímavou edici, která ale – možná i v důsledku výše zmíněných pramenných ztrát – nepřináší mnoho pro obecnější

otázky (snad s výjimkou subsidií jednotlivých komend), i když i to, co nám poskytuje, vrhá určitější světlo na johanitskou každodennost ve střední Evropě (např. intenzita písemné komunikace, ale i osobního nasazení). Skoro se také nabízí otázka porovnání komend s komendami západními. To je ale vize budoucnosti.

Ivan Hlaváček

Stephan FLEMMIG

Zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa. Die Beziehungen von Jagiellonen, Wettinern und dem Deutschen Orden (1386–1526)

(= Quellen und Forschungen zu sächsischen und mitteldeutschen Geschichte, Band 44)

Leipzig – Stuttgart, Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig – Franz Steiner Verlag 2019, 706 s., ISBN 978-3-515-12309-9.

Pokud je tematika jagellonské dynastie zahrnována do českých dějin na přelomu pozdního středověku a raného novověku, děje se tak zpravidla v prostorovém vymezení českého, polsko-litevského a uherského státu, popřípadě s přihlédnutím k rakouským dědičným zemím. Rozsáhlá monografie Stephana Flemmiga, která vznikla původně jako habilitační spis na Univerzitě Friedricha Schillera v Jeně (2017), nabízí jinou perspektivu, směřující především k severoněmeckému prostoru, kde se po staletí protínaly nebo střetaly zájmy Polského království, saských Wettinů a Řádu německých rytířů.

Stephan Flemmig, profesor durynských dějin na univerzitě v Jeně, se kromě užší vnitroněmecké zemské tematiky už delší čas zabývá také mezinárodními vztahy ve středovýchodní Evropě a svým výzkumem církevní historie a zvláště rozpravou o žebrevých řádech se přiblížil i bohemikální tematice.¹ Hlavním směrem jeho přeshraničních výzkumů je však Polsko, na jehož archivních fondech (samozřejmě vedle převládajících německých a částečně rakouských archivů) založil svou monografii.

V početném seznamu publikací mají významné zastoupení polští autoři (Krzysztof Baczkowski, Marian Biskup a další). Velkými syntézami, monografiemi nebo články je však reprezentována také česká literatura, ať již v německém překladu či v originálu. Jestliže v úvaze o stavu příslušné literatury Flemmig soudí, že česká

1 Stephan FLEMMIG, *Die Bettelorden im hochmittelalterlichen Böhmen und Mähren (1226–1346)*, Jenaer mediävistische Vorträge 7, Stuttgart 2018.

historiografie – zejména pokud jde o tematiku mezistátních vztahů – je ve zpracování jagellonské doby podstatně chudší než v dílech o době husitské, má pravdu. Mackovo čtyřsvazkové dílo o jagellonské době² pokládá autor v tomto směru za „überhaupt nur summarisch“ (s. 33) a považuje za nutné vracet se k německému zpracování Dějin Františka Palackého.³ Je však překvapivé, že zcela opomenul VI. svazek Velkých dějin zemí Koruny české Petra Čorneje⁴ a Kalousovu biografii Matyáše Korvína.⁵

Flemmigova kniha je – kromě úvodu, vstupní kapitoly, závěru, bibliografie a rejstříků – přehledně rozčleněna do sedmi chronologicky řazených oddílů, které jsou vymezeny vládou jednotlivých polských králů; tato poněkud tradicionalistická periodizace je však opodstatněna autorovým personalistickým přístupem k pojetí mezistátních vztahů. Je to vlastně první pokus osvětlit vztahy hornosasko-durynského regionu k jagellonskému soustátí a zároveň ke konkurenčnímu řádovému státu Německých rytířů. Autor připouští, že německá historiografie dlouhodobě podceňovala význam jagellonské dynastie v evropských dějinách 14.–16. století, a pokud se k nim v posledních desetiletích obracela, pak dost jednostranně se zřetelem ke kulturní historii.

Záměrem S. Flemmiga se naopak stalo zpracování politických vztahů Wettinů, Jagellonců a Německých rytířů v kontextu evropské politiky, vytvářené i dalšími dynastiemi (včetně Lucemburků a Habsburků), papežskou kurií, západoevropskými říšiemi, osmanskou expanzí a vzestupem moskevské Rusi. To vše chronologicky vymezil korunovací Vladislava II. Jagiella a vznikem polsko-litevské personální unie (1386) na jedné straně a proměnou řádového území ve světský luteránský stát (1526) na straně druhé.

Vlastní výklad je věnován velmi podrobné rekonstrukci „vnější politiky“ (auswärtige Politik) či „vnějšímu jednání“ (auswärtiges Handeln), neboť Flemmig sdílí názor, že pojem „zahraniční politika“ (Außenpolitik) vystihuje až situaci novověkého státu. Jde tedy o panovnická setkání, poselstva, jednání vyslanců, audience, obdarování a jiné formy reprezentace, písemnou komunikaci, zpravodajství a špionáž, z hlediska forem pak zejména o smlouvy, spojení, násilné projevy a zprostředkování v konfliktech.

2 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích*, I–IV, Praha 1992–1999.

3 František PALACKÝ, *Geschichte von Böhmen*, III–V, Prag 1845–1867.

4 Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české, VI (1437–1526)*, Praha – Litomyšl 2007.

5 Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490). Uberský a český král*, České Budějovice 2009.

Flemmig sleduje vzestup někdejšího pohanského litevského rodu Jagellonců do postavení celoevropsky významné dynastie, která se významně podílela na utváření státně politického vývoje středovýchodní Evropy od konce 15. do první čtvrtiny 16. století. Zaměřuje se zejména na soupeření s Řádem německých rytířů, Lucemburky, Habsburky a Matyášem Korvínem, přičemž tyto konflikty se protínaly se zájmy saských Wettinů. Dokládá těsné svazky a zájmové propojení Wettinů s děním ve středovýchodní Evropě. Sleduje návaznost těchto konfliktů, které se z velké části týkaly vlády nad Východním Pruskem a nad zeměmi České koruny.

Ačkoli je výklad soustředěn především na panovníky a jejich dvorské či diplomatické zázemí, bere na vědomí také nástup nových mocenských činitelů, jimiž byly stavovské reprezentace českých, polských a uherských zemí, poměrně dobře informované o zahraniční politice; naproti tomu konstatuje, že stavy ve wettinských zemích nebyly na „východní“ politice Saska zvláště zainteresovány. Pro Wettiny bylo důležitější zápolení v česko-polsko-uherském prostoru než ve východních Prusech. Zvláště blízká jim zůstávala tematika severních zemí České koruny – Slezska a Lužice.

Cenný je rozbor dynamiky a sociálního zázemí zahraničních kontaktů. Zatímco wettinští vévodové a řádoví velmistři cestovali do jagellonských a dalších partnerských zemí, Jagellonci se do Saska či Durynska nevydávali. Navazování a provoz zahraničních kontaktů měli na starost početní vyslanci či poslové, jimiž se stávali dvořané, učenci, studenti, vojáci nebo kupci. Jejich obecným komunikačním nástrojem zůstávala latina, i když přicházely v úvahu také národní jazyky.

Třebaže české země nevystupují ani v názvu, ani v podtitulu knihy, jsou (prostřednictvím svých panovníků) ve Flemmigově výkladu takřka všudypřítomné. Zde lze zmínit jen některé tematické okruhy: politika Zikmunda Lucemburského vůči Polsku a Řádu německých rytířů, husitská revoluce (ačkoli autor vychází z německého vydání velké Šmahelovy syntézy,⁶ drží se označení „husitské hnutí“ – hussitische Bewegung), jagellonská politika vůči husitským Čechům, zápas o Českou korunu v letech 1437–1438 (právě ten, spolu s počínajícím jagellonsko-habsburským soupeřením, pokládá za určující faktor ve vztazích Jagellonců a Wettinů), wettinská kandidatura na český trůn a volební porážka Viléma III. Saského Jiřím z Poděbrad roku 1471. Velmi podrobné je pojednání o „české otázce“ v letech 1467–1479 a o boji Matyáše Korvína o český trůn, ale značná pozornost se soustřeďuje také na vztahy Vladislava II. Jagellonského k Wettinům, na spor o český kurfiřtský hlas při volbě Maxmiliána I. římským králem roku 1486 a na konec vlády

6 František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution*, I–III, Hannover 2002.

Jagellonců v českých zemích. Flemmigovi neuniklo ani specifické téma česko-saských vztahů – česká zahraniční léna (feuda extra curtem).

Kniha se soustřeďuje především na politické a diplomatické dějiny středověchodní Evropy, programově však vytváří základní rámec i pro výzkum v dalších oblastech vzájemných vztahů hospodářských (především obchodních a finančních), kulturních a intelektuálních. Těžiště Flemmigova výzkumu je v rekonstrukci vzájemných osobních kontaktů mezi panovníky (a jejich dvory). Srovnává ovšem dvě mocenským dosahem nesusměřitelné dynastie, což také vyjadřuje v kapitolách, jež zahajují jednotlivé oddíly: *Jagellonci v Evropě* a *Wettinové v Říši*. Mocenský vliv, a tedy i dosah politických zájmů odpovídal na jedné straně evropské, na druhé straně pak jen regionální dynastii.

Flemmigova monografie rekonstruuje převážně známé události, ale na základě nových pramenů a odlišně kladených otázek odhaluje jejich dopad a odezvu v prostředí severoněmeckých teritoriálních států. Má však obecnější význam i v tom smyslu, že v teoretické rovině přináší vlastní pohled na diskutovaný pojem *Ostmitteleuropa* (v pojetí blízkém Winfriedu Eberhardovi) a na konstituování středověkých národů (*nationes*), států a multinacionálních říší v česko-polsko-uherském prostoru.

Jaroslav Pánek

Vladimír RŮŽEK

Dvě (propedeutické) studie ze starší české a evropské heraldiky

I. Česká panovnická a šlechtická reprezentace v knihách erbů, armoriálech a rolích do konce Václava IV.

II. Úřad krále erbů Ruwieren, Václav Lucemburský a Brabantský, heroldi, jejich postavení a funkce

Praha, Supplementum Sborníku archivních prací 3/2021, ročník LXXI, 424 s., 71 obr., ISSN 0036-5246.

Evropskými i domácími znakovými soubory a erbovníky se Vladimír Růžek zabývá několik desetiletí. Jeho dvoudílná monografie tak představuje shrnutí a rozvinutí jeho dosavadních výzkumů. Na domácím poli jde o dílo zásadní povahy, v mnoha ohledech objektivní a inspirativní. Současně také propedeutické, jak je vyznačeno i v názvu, neboť přináší úvod do speciálně zaměřeného výzkumu a seznamuje s výsledky rozvinutého zahraničního bádání. Předem je vhodné rovněž uvést, že ruko-

pisné erbovníky (rolls of arms, armoriály, Wappenbücher apod.) s popisy a vyobrazeními formalizovaných osobních a rodových symbolů vznikaly především pro potřeby heroldů, diplomatů nižšího řádu se znalostí cizích jazyků, kteří zajišťovali spojení mezi dvory, osobami a městy.

Jen dvě z dosud známých 481 erbovních knih a rolí jsou českého původu,¹ nejvíce jich pochází z Anglie (130) dále z Francie (80), Německa (60), Nizozemí (30), Itálie a Španělska (20). Ve jmenovaných zemích tzv. Staré Evropy (podle Petra Morawa) měla také profesní skupina heroldů největší uplatnění, zde se také poměrně ojediněle vyskytuje úřad „krále erbů“, pouze však na dvorech suverénních panovníků. I v jiných zemích, jak autor připomíná, byly erby až do konce středověku všudypřítomné a neustále na očích všech, pro něž tyto „smluvní ideogramy“ byly prostředkem symbolické komunikace mezi jejich tvůrcem či nositelem a uživatelem nebo vnímatelem.

Úvodem k první části pojednává Růžek o metodologii a metodice zpracování středověkých erbovníků. Namnoze stále užívaná typologie Anthony R. Wagnera, jež vychází z anglických dokladů, člení erbovníky v podobě knih či rolí na pět skupin: *Ilustrativní* erbovníky kombinovaly popis s vyobrazením, *příležitostné* vznikaly téměř výlučně formou slovního popisu (tzv. blasonu) jako záznamy bitev a turnajů. *Všeobecné* ve velké variabilitě a bez předem stanovených řádů evidovaly sestupné hierarchie panovníků a velmožů. Velmi rozšířené *místní* měly lokální ráz a koenečně *uspořádané* či *systémové*, jak jejich název naznačuje, řadily erby podle heroldských i obecných figur.

Zčásti obdobnou typologii na základě francouzských rukopisů navrhl Jean Bernard de Vivre, který do své čtyřdílné typologie vedle příležitostných a uspořádaných armoriálů zařadil jednak erbovníky *provinciální* (oblastní), jednak *institucionální*. Další dílčí úpravu navrhl Michel Pastoureau, který se soustředil na otázky spojené s autorstvím, datací a filiací rukopisů. Většina velkých erbovníků byla dílem kolektivu, při čemž ne vždy šlo heroldy a specializované ilustrátory. Do této skupiny zřejmě náleží též erbovník tvořící součást některých rukopisů s Kronikou kostnického koncilu Ulricha Richentalu.² Zatímco M. Pastoureau zapojil do svého vý-

1 Jde jednak o erbovník známý pod názvem *Aula Caroli IV. Romani imperatoris et Bohemiae regis*, který se dochoval jen v opisu 17. století (Archiv Národního muzea, sign. III A 11, ič. 44), jednak o dříve neznámý erbovník Václava IV., jenž je uložen v londýnské College of Arms pod sign. MS B. 23. O obou rukopisech více níže.

2 Autor tomuto pro české dějiny cennému erbovníku nevěnoval pozornost, neboť jeho rukopisy pocházejí až z druhé poloviny 15. století. Nyní k němu zevrubně Steen CLEMMENSEN, *Arms*

zkumu poznatky historické antropologie, Werner Paravicini při studiu „pruských jízď“ evropské šlechty položil důraz na aspekty kulturní a sociální historie.

V hutném úvodu do problematiky Vladimír Růžek dále vyzdvihuje poznatky početných prací Torstena Hiltmanna, podle něhož erby nebyly jen znamením identity, ale i vyjádřením místa ve stavovském systému a případně též majetkové držby. Nelze tu zacházet do podrobností, neboť stále častěji se vynořují obtíže s upřesněním autorství, datace i určení řady erbovníků. Například ani ty z nich, jež jsou uspořádány podle hodnot, nejsou zcela spolehlivým dokladem soudobého společenského uspořádání. Obdobnou funkci jako erbovníky knižní povahy plnily také soubory soch, řezbářské práce a nástěnné malby. Příkladem nad jiné významným tu může být česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberku, které Růžek věnoval řadu studií. Proti jeho dataci do roku 1361 byly sice vzneseny námitky, ty však autor vzhledem k účelové dataci a identifikaci odmítl.³ Bádání stále intenzivně pokračuje, v roce 2017 například Steen Clemmensen vydal dva rozsáhlé svazky s komparacemi 45 všeobecných erbovníků.⁴ Jeho typologii obohacenou o skupinu složenin a směsí autor ještě stačil v úvodu zachytit, jen upozornit pak mohl na probíhající výzkum skupiny zmíněného již Torstena Hiltmanna.

Z názvu II. kapitoly plyne, že její autor z několika set západoevropských erbovníků zvolil ty, v nichž lze doložit české a moravské znaky. Pokud jsem správně počítal, je jich 23, z nichž pak 12 až 13 je zde hodno pozornosti.⁵ Sledování „české stopy“ začíná v padesátých letech 13. století, kdy curyšský právník Konrád von Mure v leoninském dvojverší své básně *Clipeus Teutonicorum* představil český erb s bílým korunovaným lvem v červeném štítě. Přemysla Otakara II. připomíná rovněž blasonovaný erb ve Walford's Roll asi z roku 1273, zatímco jen o několik let mladší vlámský Armorial Wijnbergen hned dvakrát uvádí erb Václava II. Nejen s erbem ale i podobiznou naposled uvedeného panovníka se setkáváme ve známém

and Peoples in Ulrich Richental's Chronik des Konzils zu Konstanz 1414–1418. Introduction and Edition, Farum 2017.

- 3 Učinil tak v rozsáhlé poznámce 33 na s. 37–38, zatím však jen povšechně. Námitky vznesl a posun datace před rok 1356 navrhl Richard NĚMEC, *Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české*, Praha 2015, s. 139–147. Nepatrný rozdíl v dataci je obtížné posoudit. Spíše mne zaujalo, že tu se nemluví o erbovníku, který nutně musel být pro galerii předlohou.
- 4 Steen CLEMMENSEN, *Editing armorials I–II. Cooperation, Knowledge and Approach by late Medieval Practitioners*, København 2017. Tato dvoudílná doktorská disertace s doplňky z roku 2021 je přístupná na internetu (www.armorial.dk – 12. 7. 2022).
- 5 Soudím tak i podle výskytu a početnosti reprodukcí v obrazové příloze, k níž je k dispozici podrobný soupis v češtině, angličtině i němčině na s. 243–287.

Kodexu *Manese*. Z mnoha reprodukcí je v naší medievistické obci ve stálém povědomí i *Codex Balduini Trevirensis* s obrazovou kronikou římské jízdy Jindřicha VII., otce českého krále Jana Lucemburského. Téměř ve shodném provedení se český znak objevuje i v curyšské Wapenrolle z let 1330-1335, v níž se vyskytují též erby Moravského markrabství a olomouckého biskupství. Křížáckým výpravám do pohanských Prus vděčí za svůj vznik L'Armorial Bellenville, a to zejména v druhé části s jedenácti příležitostnými erbovníky, zachycujícími účastníky nejen samotných jízd, ale i turnajů a rytířských obřadů v podobě tzv. čestného stolu (Ehrentisch). Vladimír Růžek v nich identifikoval tucet významných českých a moravských šlechticů. Téměř shodný počet erbů z Čech a Slezska je zastoupen i ve francouzském Armorial Urfé, pouze však v podobě blasonů.

Další vrcholné dílo středověké heraldické tvorby, nizozemský Wapenboek Gelre z poslední čtvrtiny 14. století, věnoval erbům českého krále a jeho vazalům samostatnou stranu, přičemž znaky českých, moravských i slezských šlechticů se vyskytují i na jiných tabulích. Všeobecnou část erbovníku zahajuje celostránková akvarelová kresba císaře v plném majestátu sedícím na faldistoriu (přenosné čestné křeslo) uprostřed tří duchovních a tří světských kurfiřtů. Jelikož v pravém dolním rohu stojí ještě další, výrazně menší postava ve vznešeném oděvu, s hůlkou a heroldským kolněrem, vynořily se k této scéně různé interpretace. Vladimír Růžek podle mého zdání důvodně spatřuje v této postavě samotného pořadatele erbovníku Claese Heynenzoona jinak Gelreho či Beyrena. Jelikož však tento herold někdy v roce 1411 doplnil svůj erbovník dodatečnou promluvou, bylo by podivné, kdyby trůnící císař představoval Karla IV. a po jeho levici sedícího českého krále Václava IV. Vzhledem k době vzniku erbovníku by spíše mohlo jít o Rupprechta Falckého (tak usoudil Steen Clemmensen) anebo, jak dodávám, o markraběte a římského krále Jošta.⁶ Tato partie o heroldovi, který byl ve službách více hrabat, je svrchovaně zajímavá, neboť dobře dokumentuje roli a životní osudy čelného představitele této profese, jinak též autora kronik a básnických děl.

Jestliže většina českých a moravských erbů v uvedených a několika dalších erbovnících je známa i z jiných pramenů, nové zdroje poznatků autor odkryl v erbovním zápisníku špitálu sv. Kryštofa na Arlbergu. Tři originálně dochované knihy posílá přidruženého bratrstva obsahují též erby donátorů ze zemí České koruny včetně mužů z družiny předního úředníka Václava IV. Bořivoje ze Svinař a několika

6 Proti identifikaci S. Clemmensena, jak uvádí V. Růžek na s. 78, mluví skutečnost, že ústřední postava má císařskou korunu. To třeba vzít v potaz i v případě Jošta, právě tak jako doloženou dobu činnosti ateliéru bratří Malewaelů, tvůrců tohoto vloženého vyobrazení.

šlechticů českého původu v dočasných službách vévody Ludvíka Orleánského. V obou skupinách se vyskytuje jméno Václava Myšky z Krnska nebo Hrádku, jehož později Král Zikmund pověřil doprovodem Jana Husa do Kostnice. V jiném úhlu pohledu tak vystupuje do popředí činnost služebníků ve „spodním patře vládního ústrojí dvora Václava IV.“.

Aula Caroli IV., dříve jediný známý středověký erbovník českého původu, se dochoval pouze v kopii jezuitského historika Jiřího Crugeria. Zatímco ve všech až dosud uvedených erbovnících vystupují znaky ze zemí České koruny samy za sebe jakoby bez příslušnosti k jednomu státnímu útvaru, tento památník vykazuje jistou státoprávní sounáležitost. V první části je totiž svými znaky zastoupeno 68 rodů vysoké i nižší šlechty, v druhé pak obdobně 56 hodnostně odstupňovaných duchovních i světských velmožů ze zemí České koruny a německých částí Říše. Třetí část s erby zemí habsburské říše 16. a 17. století dodatečně připojil Crugerius.

Mnohem více respektuje soustavu erbů podle ústavního principu Zlaté buly z roku 1356 Erbovník Václava IV., který nedávno identifikoval a takto označil Vladimír Růžek.⁷ Erbovník má čtyři části. První působí jako směs erbů šlechty z Porýní a Francie (dochováno 37), na rozdíl od části druhé dodržující hierarchii vrcholných činitelů Svaté říše římské podle ustanovení Karlovy Zlaté buly z roku 1356 (152). Třetí část přináší kompletní soustavu erbů dvorských i zemských činitelů zemí Koruny české (rovněž 152), dodatečně připojená čtvrtá část obsahuje dosti nesourodý soubor znaků evropských i biblických panovníků (53). A jelikož rukopis vznikl v Čechách, je zatím ojedinělým, ale dosti přesvědčivým dokladem vysoké úrovně domácí heraldiky a jejího estetického ztvárnění. První studii uzavírají dvě přílohy s popisy českých a slezských erbů v *Armorial Urfé* a v erbovníku Václava IV.

Obsah druhé části Růžkovy monografie naznačuje její název, z něhož je zřejmé, že těžištěm tu je jednak úřad krále erbů Ruwieren (francouzsky Ruiers) ve spojitosti s lucemburskou politikou v Porýní, jednak postavení a diplomatická funkce heroldů. V návaznosti na studii Wim van Anrooij, která objasnila funkci zmíněného úřadu ve 14. a 15. století,⁸ se Vladimír Růžek zaměřil na opomíjenou roli vévody Václava Brabantského a Lucemburského ve spojitosti s lucemburskou politikou v dolním Porýní mezi Mázou a Rýnem.

7 Ve výstižném nástinu tak učinil již ve stati *Říšský a český erbovník Václava IV. a českí heroldi*, in: Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy, (eds.) František Šmahel – Lenka Bobková ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným, Praha 2012 s. 447–450.

8 Wim VAN ANROOIJ, *King of the Ruwieren: A Special Function in the German Empire*, in: *The Herald in Late Medieval Europe*, ed. Katie Stevenson, Woodbridge 2009, s. 111–132.

Počátky úřadu krále erbů Ruwieren nejsou z pramenů přímo doložitelné. Zatímco Wim van Anrooij je spojuje se Stoletou válkou,⁹ Vladimír Růžek s organizační turnajů na území vévody Jana III. Brabantského. Zda Jan van Steensel, doložený jako král heroldů v roce 1362, byl skutečně prvním v řadě těchto úředníků, není jisté, právě tak jako jeho jmenování Janem III. († 1355) nebo novým držitelem vévodství Václavem Lucemburským. Autor se v této spojitosti podrobně zabývá sporem o výkon úřadu říšského mečníka.

Většinu druhé studie zabírá souborný výklad o heroldech, jejich postavení a diplomatické funkci. Víme již z předchozí studie, že heroldi organizovali turnaje, plnili diplomatické úkoly nižšího řádu, v případě potřeby sloužili jako tlumočníci a vypomáhali při identifikaci padlých rytířů. To vše vyplývalo z jejich znalostí erbů a spojené s ní agendy, včetně sporů o právo na znak či jeho podobu. Vzhledem k náročnosti tohoto povolání bylo sociální zařazení heroldů překvapivě nízké, zhruba na úrovni potulných pěvců. Jen některým z nich se podařilo získat trvalý služební poměr, někteří z nich zůstali „čekateli“, jak překládám termín „perseverant“. Formalistní význam heroldů a jejich „králů“ prudce vzrostl v 15. století, jak autor mimo jiné dokládá jejich početností na mírovém kongresu v Arrasu. Zatímco Angličané přijeli se čtyřmi heroldy včetně jejich krále, ve francouzském doprovodu bylo devět a v burgundském dokonce 49 úředníků erbů.

Zvláštní pozornost autor věnuje dvěma králům erbů, jednak Hendriku van Heesel, řečenému Osterich, jednak Hermanu z Brünninghausenu. První z nich, jenž byl postupně ve službách tří římských císařů a králů, vedl v roce 1448 v zastoupení burgundského vévody korespondenci s Oldřichem z Rožmberka a českými stavy. Naopak Herman, po němž se zachovaly tři erbovní rukopisy, zůstává málo známou osobou. V pramenech české provenience je první doklad o králi heroldů ve formulářové sbírce *Summa cancellariae regis Bohemiae*, o níž se autor jen letmo zmiňuje, třebaže přináší několik věcně zajímavých informací. Prvním známým heroldem ve službách Karla IV. byl roku 1348 Ital Pantaleon. Zda již k jeho dvoru patřil král heroldů zvaný Kaiser, není jisté, málo zpráv je i o „maršálovi“ erbů Karlsteinovi který byl dočasně ve službách krále Václava IV. a markraběte Jošta. Z heroldů Václava IV. autor dále k roku 1400 jen stručně zmiňuje jistého Sassenlanda, obšírně se naopak věnuje heroldu Eisvogelovi – Lednáčkovi. Zdá se mi, že dosti dů-

9 Vladimír Růžek je tu podle mne příliš zaujat lucemburskou stopou, neboť role heroldů při identifikaci padlých bojovníků v době dlouhodobého válečného konfliktu nutně nabyla na významu. Ostatně angličtí heroldi měli svůj úřad krále erbů podvazkového řádu (Garter) a francouzští Montjoye (více k nim V. Růžek na s. 181–182).

vodně zpochybňuje jeho identifikaci se zámožným norimberským patriciem Heinrichem Eisvogelem, a že se značnou mírou pravděpodobnosti v této postavě vidí herolda Václava dvorského řádu Točenice. Václavův bratr Zikmund ustanovil prvního krále heroldů v roce 1412, pouze však jen pro své panství v Uhrách.

Konkretizaci představy o korunovaci krále erbů a spojeném s ním rituálu umožňuje autentický popis obřadu, který se odehrál v roce 1380 na dvoře francouzského panovníka Karla V. Zda také při korunovaci na lucemburském dvoře byl herold oděn pláštěm a obdařen symbolickým žezlem, není známo. Prameny také mlčí o účasti heroldů při potvrzování udělených erbů královskou kanceláří. Při nízkém počtu dochovaných erbovních listin vydaných za Karla IV. (6) a za jeho syna Václava IV. (16) to ani nepřekvapuje. Jinak tomu již mohlo být v kancelářích císaře Zikmunda, z jejichž produkce je známo 378 erbovních privilegií. V každém případě nejen podoba nového erbu, ale i jeho výtvarná realizace vyžadovala buď herolda s jistými výtvarnými schopnostmi anebo profesionálního malíře zaškoleného v heraldice. Obdobně tomu tak zřejmě bylo i při vzniku většiny dochovaných rukopisných památek, včetně zmíněného již bohemikálního rukopisu s erbovníkem Václava IV.

Také druhá část publikace má dodatky v podobě přílohy se soupisem moravských a českých erbů v rukopise herolda Hendrika van Hessela a tří exkurzů. V prvním Vladimír Růžek téměř vyloučil, že by vyobrazení turnaje ve velkém sále píseckého hradu mělo spojitost s rolí heroldů. Snad to souvisí i s tím, jak autor říká výše v textu druhé studie (s. 218), že se heroldi v pramenech od druhé poloviny 15. století ztrácejí.¹⁰ Druhý exkurz shrnuje poznatky o heroldských korporacích ve Francii a Anglii na počátku 15. století, zatímco třetí stručně informuje o fenoménu středověkého ustanovování „králů“ různých profesí. Podrobný soupis reprodukcí a obšírné résumé v angličtině a němčině tuto hodnotnou a publikaci uzavírají. Již úvodem jsem naznačil objektivnost a inspirativnost obou návazných studií, které se sice obsahově prolínají, současně však postrádají kompoziční sevřenost. Proto také čtenář musí často nahlížet do obsahu a přihlížet k údajům a podrobnostem uvedeným v první nebo druhé části. O to více by byl užitečný společný věcný a jmenný rejstřík jako doplněk velmi cenné, rovněž společné obrazové přílohy. Vedle základního přínosu pro domácí heraldiku závěrem vyzdvihují i přidanou hodnotu v podobě řady

10 Autor tu může uvést jen zmínku v účtech krále Vladislava II. z roku 1495. Dodávám, že město Louny zaplatilo heroldovi králi Jiřímu z Poděbrad v roce 1462 za jeho služby 12 grošů, viz Jaroslav VANÍŠ (ed.), *Kniha počtů královského města Loun z let 1450–1472, 1490–1491*, Praha 1979, s. 715. Soudím, že královská kancelář se nadále neobešla bez pomoci heroldů a jejich erbovníků, což může platit i pro pečetní znamení.

málo známých a pozoruhodných podrobností kulturně historické povahy.¹¹ Ivan Hlaváček, jemuž autor své dílo věnoval k devadesátým narozeninám, mohl být potěšen.

Ikonografický dovětek o mužích s hůlkou, žezlem a ukazovátkem

Je skoro nepatřičné připojit k tak přínosným studiím ikonografické dodatky veskrze marginální povahy. Jsou to však právě zdánlivě drobnosti, jež jsou někdy nezbytné pro porozumění středověkým reáliím. Výchozím bodem bylo pro mne inspirativní poučení o významu gest, jež mne před třiceti lety zaujalo v knize Michaela Baxandalla o skutečnosti obrazů. V dané souvislosti šlo o ruku mladého anděla ukazující na dětátko, k němuž se modlí Panna Marie.¹² Detail na deskové malbě Filippa Lippiho odpovídal návodu soudobého teoretika Leona Battisty Albertiho (1404–1472), podle něhož je žádoucí, aby se na vyobrazeních nacházel vždy někdo, kdo pozorovatele upozorní na jednající osoby či děje.¹³ Takových postav se mi ve výtvarných památkách domácí provenience podařilo nalézt hned několik. Ne vždy jsem jejich význam správně nebo plně pochopil. Platí to zejména pro velké scény nástěnných maleb Mistra Litoměřického oltáře ve Svatováclavské kapli pražské katedrály.

Povšimněme si nejprve velkolepé scény na západní stěně zobrazující odjezd sv. Václava z říšského sněmu v Řezně. Pozornosti si především zaslouží mladý prostovlasý muž dole uprostřed držící hůlku podobnou ukazovátku. Protažením směru jeho hůlky zjistíme, že ukazuje na muže s řetězem kolem krku a velkým mečem uprostřed skupiny světských hodnostářů ve středním pásu, na něhož ukazuje i hůlka muže stojícího vpravo vedle císaře. Nejen to, právě k němu se otáčí i další velmož držící žezlo a jablko. To není samo sebou, neboť jeho zrak měl směřovat k hlavním figurám slavnostní scény. Rádi bychom věděli, kdo byl tento tak významný muž. Pokud malby vznikly v letech 1507–1509, mohl by jím být nejvyšší kancléř Království českého Albrecht I. z Kolovrat († 1510). To však v našem zkoumání není podstatné. Muži s hůlkou na této i dalších malbách ve Svatováclavské kapli nebyli pou-

11 Mám tu na mysli jednak exkursy vložené do textu, např. o králi herců, jednak přílohy druhé studie.

12 Michael BAXANALL, *Die Wirklichkeit der Bilder. Malerei und Erfahrung im Italien des 15. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 1987, s. 89–90.

13 Leon Battista ALBERTI, *On Painting and On Sculpture. The Latin Texts De Pictura and De Statua*, Cecil Grayson (ed.), Bath 1972, Liber II-42, s. 60. Dílko je k dispozici i v českém překladu: L. B. ALBERTI, *O malbě. O soše*, Praha 1947.

hými figuranty, nýbrž snad též heroldy působícími při slavnostních událostech jagellonského věku.¹⁴ Dodávám, že nárok na hůlku v podobě žezla měli jen korunovaní králové heroldů.

Obdobně jsem přehlédl možné heroldy na několika miniaturách s výjevem z cesty císaře Karla IV. do Francie na přelomu let 1377/1378. Ačkoli jsem heroldy zmínil na více místech textu, nevěnoval jsem jim pozornost v připojených ilustracích některých rukopisů Velkých francouzských kronik. Většina z nich, jak jsem dodatečně zjistil, heroldy v naší spojitosti nezobrazila, to však neplatí pro rukopis z British Library se signaturou Royal 20 C VII. Pozornosti si zaslouží zejména miniatura s výjevem setkání vévody z Baru s císařem a jeho synem na fol. 196vb.¹⁵ Muž v modrém pláštíku, stojící vpravo vedle císařova bělouše, drží v ruce hůlku, nejspíše zakončenou lilií, odznakem krále heroldů. Jeho posláním v dané chvíli bylo představit císaře Karla, krále Václava a členy jejich doprovodu. Stejnou roli plnil při uvítání lucemburských panovníků představiteli Paříže (fol. 197v), zatímco při jejich setkání s francouzským králem Karlem V. se v prezentaci střídal a doplňoval se svým francouzským kolegou.¹⁶ Oba dva pak s odznaky svého úřadu svorně kráčeli před svými pány při slavnostním vstupu do města (fol. 198vb).¹⁷ Barvy koní i plášťů tu mají hierarchickou roli. Tam, kde měl vyšší postavení císař, jel na bílém koni a jeho herold měl modrý plášť. Při setkání s francouzským králem na jeho půdě oba, herold i kuň, tuto výsadu ztratili. Císař se musel spokojit s vraníkem a jeho herold s červenou barvou. I tyto zdánlivé drobnosti měly v očích současníků hlubší smysl.

Otázkou je, zda heroldi nebyli činní také při banketech, kdy mohli ohlašovat hosty či jednotlivé chody. Muže s heroldskou hůlkou lze alespoň zahlédnout u slavnostně prostřeného stolu s oběma panovníky. Větší váhu má však v tomto ohledu postava muže s hůlkou v ruce a heroldským kolněřem kolem krku na miniatuře s novoroční hostinou vévody Jana z Berry v rukopisu jeho Přebohatých hodin. Byl to zjevně on a nikoli hofmistr, jak jsem se domníval, kdo vyzýval slovy „aproche, aproche“, aby přistoupili ke stolu.¹⁸

14 Doplnuji tak svůj výklad ve stati *Čtení nečitelných nápisů: Muži s ukazovátkem*, in: František Šmahel, *Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů*, Praha 2017, s. 39–57.

15 Viz František ŠMAHEL, *Cesta císaře Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006, s. 249, obr. 94.

16 Tamtéž, s. 265, obr. 103 a s. 273, obr. 106.

17 Tamtéž s. 275, s. 107.

18 Miniatura pařížského banketu je v British Library Ms. Cotton Nero E II, 2. část, fol. 229vb, reprodukci jsem otiskl in: *Cesta Karla IV.*, s. 312, obr. 132). Novoroční hostinu vévody Jana z Berry zobrazuje miniatura z počátku 15. století v rukopise Přebohatých hodin téhož vévody, Musée Condé, Chantilly, ms. 65, fol. 1r (reprodukce tamtéž, s. 318, obr. 135).

Naopak jsem rozpoznal roli heroldů z nadpozemské sféry na několika vyobrazeních s námětem Zvěstování Panny Marie. Archanděl Gabriel přicházející zvěstovat Panně Marii početí jejího syna tak nejednou činí s heroldským žezlem v ruce. Atribut heroldské hůlky měl svůj původ již v antice a nalezneme ho i na vyobrazeních z Byzance. Na tomto místě stačí jako příklad uvést miniaturu Zvěstování v dobře známém Pasionálu abatyše Kunhuty (NK Praha XIV A 17, fol. 5v).¹⁹ Tolik dodatkem k náročné a poučné četbě.

František Šmahel

Michael HOCHEDLINGER – Petr MAŤA – Thomas WINKELBAUER (Hg.)
Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit.
Band I/1–2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen
Wien, Böhlau Verlag 2019, 1308 s., ISBN 978-3-205-20766-5.

Mohutná dvousvazková publikace představuje první část trilogie, jejímž úkolem je systematicky a zároveň detailně zvládnout dějiny správy habsburské monarchie v letech 1500–1800. Je to dílo pozoruhodné po mnoha stránkách, počínaje samotnou genezí, o níž se zmínil hlavní ideový tvůrce syntézy Thomas Winkelbauer v předmluvě. Podnět vyšel od Michaela Hochedlingera, historika působícího v Rakouském státním archivu, již v roce 2004. Byl prodiskutován na konferenci o dějinách raně novověké správy, která se konala ve Vídni roku 2008 a jež stanovila jako cíl vydat příručku s touto tematikou v roce 2011. I když se deklarovaný záměr ukázal v tak krátkém čase jako nerealizovatelný, vydavatelé na díle pokračovali řadu dalších let, shromáždili texty od 58 autorů ze sedmi zemí – především Rakouska, dále Německa, Česka, Maďarska, Polska, Itálie a Velké Británie – a první část díla dovedli do zdárné knižní podoby. Prokázali tím, že i v době nedomyšleného grantového tlaku na rychlé zvládnání atomizovaných námětů má skutečnou vědeckou váhu především dlouhodobá soustavná práce na tématech velkého formátu a širšího společenského dosahu.

Publikace je rozdělena do devíti interpretačních oddílů, zaměřených na hlavní aspekty a odvětví správy habsburské monarchie: teritoriální a demografický vývoj; dynastie a šlechta; dvůr; císař a říše; reformy Maxmiliána I.; zeměpanské cen-

¹⁹ *Mluva mluvících pásek. Etuda o Zvěstování hůlkou, gesty, nápisovými páskami, zapečetěnými listy a loveckým rohem*, in: F. Šmahel, *Nahlédnutí do středověku*, vyobrazení zde s. 73, obr. 24.

trální úřady; vojenství; zeměpanské finance; hospodářství a poštovní spojení (desátou část tvoří bibliografie, rejstříky a další pomocný aparát). Tyto oddíly se pak člení na kapitoly a dále na stručné podkapitoly. Pyramidální struktura je velmi podrobně rozepsána v analytickém obsahu, což činí encyklopedii dostatečně přehlednou, ačkoli je uspořádána na systematickém, nikoli na abecedním principu. Autorový podíl je velmi rozdílný, neboť editoři a několik dalších historiků zvládli rozsáhlé kapitoly, zatímco další přispěli pouze několikastránkovými podkapitolami, zaměřenými k specializovaným tématům.

Už z názvů kapitol je zřejmé, že tematika je nesmírně široká a že nutně sumarizuje obrovskou literaturu, vzniklou v posledních dvou staletích, u značné části autorů i jejich vlastní badatelské výsledky. Není myslitelné věnovat zde rovnoměrnou pozornost jednotlivým kapitolám, k celkové charakteristice díla lze však připojit několik poznámek na okraj vybraných témat.

Vstupní kapitola tvoří rámec veškerých dějin mocenských a dalších správních orgánů sumarizací teritoriálního a demografického vývoje habsburské monarchie. Petr Maťa zde shrnuje proměny ve vymezení a oficiálním i neformálním označování středoevropského soustátí. Se zřetelem k jeho třem základním součástem (rakouské, české a uherské země) i k válečným výbojům a ztrátám Habsburků v průběhu 16.–18. století nastiňuje vývoj od vnitřně diferencované dynastické aglomerace k asymetrickému (dualistickému) modelu státní integrace.

Pro pochopení populační váhy jednotlivých zemí v politicko-správním systému monarchie přináší řadu zajímavých poznatků výklad Andree Weigla o raně novověkém demografickém vývoji. Naráží sice na nedostatek pramenů (zvláště před polovinou 18. století) a na rozdílné přístupy k této problematice v národních historiografiích střední Evropy, přesto však naznačuje pohyby, k nimž docházelo v důsledku katastrof (války, turecké vpády, hladomory, exil nekatolíků) i regionálně rozdílné úrovně natality a mortality. Podstatná a přínosná je Weiglova komparace hlavních vývojových trendů na úrovni monarchie. Naproti tomu odhady počtu obyvatel v absolutních číslech mají omezenou vypovídací schopnost, neboť jsou zčásti ahistorické: do celku monarchie zahrnují rakouské země bez jižních (dnes italských) teritorií Tyrolska, české země pojmají i před rokem 1620 bez Lužice, zato Uhry v téže době přijímají včetně Sedmihradska a dokonce se započtením Osmanů trvale okupovaného Budínského pašalíku (s. 68–69). Mnohem větší hodnotu mají údaje pro druhou polovinu 18. století, které naznačují, jak rychle už tehdy slábla populační váha rakouských zemí v porovnání se zeměmi českými a uherskými, což ještě umocnil zábor Haliče a Bukoviny. Zamyšlení nad tabulkou dovede-

nou do roku 1800 (s. 70–71) naznačuje, jak se v průběhu raného novověku zvětšila diskrepance mezi malým Rakouskem a velkým soustátím, což muselo v následujícím období vyvolávat permanentní napětí a extrémní obtíže při udržování celistvé „rakouské“ monarchie administrativními prostředky.

Pro vystižení povahy tohoto soustátí je zásadně důležitá kapitola Thomase Winkelbauera o vládnoucí dynastii a nástupnickém právu. V návaznosti na své předchozí studie autor charakterizuje personální unii tří států, vzniklou v letech 1526–1527, jako „monarchii složenou ze [tří] složených monarchií“ (s. 84). Rozebírá odlišnou ústavněprávní situaci v zemích rakouských (dědičnost) a českých a uherských (volitelnost, přinejmenším při vymření dynastie v mužské linii). Pro počátek novověku zdůrazňuje váhu recipročního vztahu mezi panovníkem a stavy, která byla jednostranně vychýlena ve prospěch dědičného panovníka v letech 1627–1628 (Čechy a Morava) a 1687 (Uhry). Je příznačné, že v obou případech k tomu došlo v důsledku válek – porážky českého stavovského povstání a vytlačení Turků z centrálních Uher.

Složení panovnického dvora je vystiženo encyklopedickými hesly pojednávajícími o právním zakotvení a funkčním určení jednotlivých postů dvořanů a služebníků, přičemž podle možnosti jsou připojeny (zde i v dalších oddílech) seznamy osob, jež od 16. do 18. století danou funkci zastávaly. Velká pozornost je věnována institucím, které zajišťovaly kulturní a intelektuální život panovnického dvora – dvorské kapele, knihovně, dvornímu divadlu a opeře, sbírkám a kunstkomoře a zvlášť podrobně císařským architektům a stavební činnosti (a to nejen ve Vídni, popřípadě v Praze, ale i ve vedlejších rezidencích). Přiměřené místo tu náleží rovněž dvorům císařoven a následníků trůnu.

Z hlediska dějin dějepisectví si zaslouží zvláštní zmínku podkapitola o dvorské historiografii, kterou sepsal Stefan Benz. Zatímco během vlády císaře Maxmiliána I. byli zaměstnáváni univerzitní profesori nebo duchovní za účelem historického spisování jen příležitostně (jakožto „Chronikmacher“), v době Ferdinanda I. již vznikl úřad dvorského historiografa, jímž se jako první stal v roce 1527 slezský literát Caspar Ursinus Velius. K rozmachu dvorské historiografie došlo v deceniích na přelomu 17. a 18. století, za Leopolda I., Josefa I. a Karla VI., kdy došlo k jazykovému rozdělení mezi historika italského, latinsko-německého a roku 1717 dokonce i francouzského. Hlavním úkolem oficiálních historiografů, pocházejících převážně z oblasti Belgie, Itálie nebo středního Německa, se stalo spisování o soudobém dění nebo zpracování genealogických textů, kdežto dějiny rakouských zemí zůstaly vyhrazeny jezuitům.

Především Axelu Gotthardovi náleží zásluha o přehledné vysvětlení základních reálií a skutečností, jež se týkají složitého vztahu císaře, Svaté říše římské a habsburské monarchie. Pro raně novověký vývoj je příznačné odpoutání císařské hodnosti od papežské autority a propojení s konsenzuální volbou ze strany kurfiřtů, stejně jako možnost volby římského krále *vivente imperatore* (což se stalo sedmkrát), či *vacante imperio* (devětkrát). Výklad o velmi složitém, několikastupňovém a rozmanitými specifiky jednotlivých regionů rozvětveném systému je založen na instruktivním rozboru říšských ústavních poměrů ve vztahu k císaři, jeho výkonným orgánům a říšským kolegiím, k vnitřní organizaci říše (krajům jakožto nástroji výkonné moci), sněmovnímu, soudnímu a lennímu zřízení. Tato kapitola poskytuje jasnou a soustavnou interpretaci obzvláště náročné problematiky.

Jedním z klíčových témat je částečné překrývání Svaté říše římské a habsburské monarchie, a to nejen v teritoriálním, ale i v ústavním a administrativním smyslu. Zatímco rakouské země do Říše pařily a Uhry nikoli, u českých zemí byla situace složitá, v čase proměnlivá a z hlediska raně novověkých posuzovatelů i novodobých historiků sporná (s. 360–362, 373). Axel Gotthard vzal na vědomí novou literaturu (především studie Petra Vorla) a připouští, že od jagellonské doby (1471–1526), popřípadě od říšské reformy Maxmiliána I. až do readmise (1708) nebylo České království *membrum Imperii* a nemělo vůči ní žádné závazky. Poněkud složitější situaci konstatuje u Slezska, kde zůstaly určité vazby na Říši – nikoli však ze státoprávních důvodů, nýbrž jako výsledek politického kalkulu slezských knížat a stavů.

Na správní reformy Maxmiliána I. z přelomu 15. a 16. století se zaměřuje kapitola Manfreda Holleggera. Ta sice chronologicky předchází vznik habsburské monarchie, dokládá však, jak se v rakouských zemích s předstihem uskutečňovaly pokusy o centralizaci, direktivní řízení a disciplinaci a na jaký odpor tamních stavů narážely. Stává se vlastně uvedením do vývoje po roce 1526 a naznačuje, z jakých představ a praktických zkušeností mohl vycházet Ferdinand I. ve snaze vytvořit centrální instituce pro nově vzniklou personální unii.

Klasickým pojetím správních dějin jakožto historie jednotlivých úřadů se vyznačuje oddíl soustředěný k zeměpanským centrálním institucím. Sleduje jejich vývoj od zakladatelské činnosti Ferdinanda I. přes různé mocenské peripetie, přes soustavné narůstání a diferenciaci agendy a tudíž i narůstání počtu úřadů až po osvětské reformy. Systematicky utříděná faktografie a její interpretace vytváří základní kostru pro studium dějin monarchie na vrcholné úrovni (dvorská rada, tajná rada, dvorská komora, dvorská válečná rada atd.) i ve všech nižších složkách administrativy, jež byly centrálními institucemi dirigovány. Tím, že zde jsou na podobné meto-

dicke úrovni zpracovány z centra řízené „kanceláře“ a „komory“, které měly zásadní politický a finanční význam pro ovládání příslušných teritorií, vzniká příležitost k důkladné komparaci kanceláře české, rakouské, uherské, případně sedmihradské nebo haličské, a zároveň metod vlády v těchto zemích. Totéž platí o finančních úřadech v rakouských zemích, v Uhrách, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Lze při tom rovněž vystihnout specifickou správu nizozemských nebo italských provincií.

Vzhledem k tomu, že ve středoevropských archivech leží téměř nevýčerpatelné množství archivního materiálu, vzniklého činností raně novověkých centrálních a jim podřízených úřadů, uvítá tyto přehledné informace (sahající od politické správy přes policii a soudnictví až po cenzuru a studijní záležitosti) každý historik či archivář, který přijde s danou problematikou do styku. Možná toto dílo probudí hlubší zájem také o dějiny vojenství, jehož organizaci se dostalo mimořádně podrobného vylíčení v oddílu zpracovaném Michaellem Hochedlingerem; v tomto případě jde o tematicky vyčerpávající soubor encyklopedických hesel od staré zemské hotovosti po stálou armádu, od generálního štábu až po invalidovny.

Neméně důležité jsou vnější vztahy habsburské monarchie, které měly vedle zahraniční politiky a diplomacie také svou ekonomickou rovinu. Ta je zachycena v kapitolách o úřadech, jež zajišťovaly obchodní a podnikatelské aktivity státu a pokusy o koloniální expanzi habsburské monarchie v 18. století. Zásluhou Andrey Komlosy nezůstala tato tematika na úrovni deskripce, ale byla dotvořena do zásadní charakteristiky hospodářského vývoje habsburské monarchie: středoevropská mocnost ztratila kontakt s Atlantikem a naopak expandovala do agrárních oblastí mezi Haličí a Jadranem; i když měla ve své západní (česko-rakouské) části industriální základnu, v poměru k rozvinutým státům západní Evropy zaujala pozici pouhé (semi)-periferie.

Celý výklad uzavírá takřka symbolicky výklad Thomase Winkelbauera o poštovníctví jakožto aktivitě, která propojovala všechny sféry veřejného života a bez níž by byla správa územně rozlehlé monarchie nemyslitelná. Autor podal komprimovaný nástin vývoje poštovní organizace od konce 15. do 18. století jakožto nového fenoménu, který umožnil přepravu korespondence, později i osob a balíků, a podmínil vznik soustavného zpravodajství v rámci evropské transnacionální sítě. Vystižení center s poštmistrovskými úřady a poštovních tras, propojujících významnější evropská města, dobře poslouží badatelům o dějinách cestování a mezinárodní komunikace ve staletích před vznikem železniční sítě.

Editoři se museli vyrovnat nejen s náročnou kompozicí a se sladěním textů mnoha autorů rozdílných národností a jazyků, ale také s vydavatelskými problémy

technického rázu, které řeší – zpravidla ne zcela důsledně – každá encyklopedie. Obrovská souhrnná bibliografie (o zhruba 3500 položkách), stejně jako dílčí komentované bibliografie u jednotlivých kapitol jsou zpracovány velmi pečlivě a stanou se skvělou pomůckou pro badatele. Rovněž rejstříky jsou přehledné a dobře identifikují zachycené osoby, zatímco u lokalit ke škodě věci chybí začlenění do vyšších teritoriálních jednotek. Jelikož se editoři rozhodli pro německou variantu osobních jmen i toponym, je velmi důležité, že jsou v rejstříku zachyceny (byť s mezerami) odkazy na podobu platnou v jazyce té země, o níž se pojednává. Vzhledem k tomu, že jde o příručku určenou mezinárodnímu okruhu čtenářů, stává se určitým problémem používání německých exonym, o nichž se povědomost (zejména u menších lokalit) vytrácí, a to i v německém jazykovém prostředí. Zdá se, že obecný vývoj směřuje spíše k akceptování aktuálních zeměpisných názvů, která jsou snadno ztotožnitelná s geografickým zařazením těchto míst. Jinak jsou ovšem ediční technické problémy vyřešeny na úrovni, která může být vzorem pro další historické encyklopedie.

Souhrnně lze říci, že kompendium, jež vzniklo za vedení Thomase Winkelbauera, není pouhým zpracováním dějin správy habsburské monarchie. Je pojato natolik široce, že vystihuje organizační rámce institucí (v prvních dvou knihách především centrálních a zeměpanských) všech typů, tedy nejen politických, ale i hospodářských, vojenských či kulturních, což z kompendia vytváří zásadní referenční dílo prakticky ke všem směrům raně novověkého bádání. Je to nejen moderní syntetické zpracování velmi rozsáhlé látky, ale díky promyšlené struktuře zároveň encyklopedická příručka trvalého významu, nepostradatelná pro veškeré další bádání o dějinách střední Evropy.

Jaroslav Pánek

Géza PÁLFFY

Hungary between Two Empires 1526–1711

(= Studies in Hungarian History)

Bloomington, Indiana University Press 2021, 284 s., ISBN 978-0-253-05465-4.

Přední maďarský historik Géza Pálffy se v posledních více než dvou desetiletích z různých úhlů pohledu systematicky věnuje dějinám Království uherského na prahu novověku. Nezkoumá je však izolovaně, pouze v rámci historických hranic uvedeného územního celku, ale v širším srovnávacím kontextu přinejmenším střední

a jihovýchodní Evropy. O této skutečnosti výmluvně vypovídá více než 400 nejruznějších studií a publikací v mnoha světových jazycích založených na rozsáhlém a časově nesmírně náročném archivním výzkumu, které jsou uvedeny kupříkladu na stránkách *Magyar Tudományos Művek Tára* nebo *Academia.edu*.¹ I proto patří Pálffy v současnosti k největším znalcům maďarských dějin předmoderní doby.

Naznačené vědecké předpoklady přirozeně zužitkoval při koncipování synteticky zaměřených prací o uherských dějinách v 16. až 18. století. Ne náhodou již v roce 2009 vydal publikaci, v níž se snažil postihnout historický vývoj zemí Koruny svatoštěpánské v letech 1526 až 1606.² Zaměřil se v ní na bližší ožejmění politického vývoje uvedeného území v 16. věku, zejména integrace Království uherského do mnohonárodnostního středoevropského soustátí pod vládou Habsburků a postižení vazeb části ovládané Turky a Sedmihradska k Osmanské říši. V témže roce publikoval v angličtině do jisté míry „programovou“ studii, v níž naznačil, jakým časovým údobím se hodlá zabývat v dalším synteticky zaměřeném díle k dějinám Uher, tj. léty 1526 až 1711.³ Vytčený záměr se mu podařilo naplnit v roce 2021, kdy vyšla recenzovaná práce, kterou do anglického jazyka přeložil David Robert Evans. Jak autor sám poznamenal v úvodu, jeho ambicí bylo plynule navázat na syntézu dějin Uher z pera Pála Engela, zaobírající se časovým údobím 895 až 1526.⁴

Logicky zvolené chronologické mezníky ohraničující pojednání patří k nejdůležitějším politicko-vojenským událostem maďarské raně novověké historie. Na jedné straně bitva u Moháče 29. srpna 1526, kdy armáda sultána Sulejmana I. Nádherného porazila křesťanská vojska Ludvíka Jagellonského a zahájila invazi do zemí Koruny svatoštěpánské, na straně druhé szatmárský mír z 1. května 1711, který ukončil sérii protihabsburských povstání uherských magnátů a upevnil postavení a moc Habsburků v této části Evropy. Autor tak navázal na periodizaci raně novo-

1 Srov. <https://www.mtmt.hu> a <https://tti.academia.edu/GézaPálffy/Papers>.

2 Géza PÁLFFY, *A három részre szakadt orszög 1526–1606*, Budapest 2009 (= Magyarország története 9). Srov. anglická verze TÝŽ, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, New York 2009 (= Center for Hungarian Studies and Publications – Hungarian Studies Series 18).

3 TÝŽ, *The Bulwark and Larder of Central Europe (1526–1711)*, in: Ernő Marosi (ed.), *On the Stage of Europe: The millennial Contribution of Hungary to the Idea of European Community*, Budapest 2009, s. 100–149. Podobně také TÝŽ, *Romlás és megújulás 1606–1703*, Budapest 2009 (= Magyarország története 10); TÝŽ, *Povijest Maarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526–1711)*, Samobor 2010.

4 Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London 2001.

věkých uherských dějin běžně užívanou maďarskou historiografií již od 19. století.⁵ Časový horizont 200 roků si Pálffy vnitřně rozdělil do dvou obsáhlých a proporčně totožných výkladových částí, kdy každá zaujímá přibližně 110 stránek. Pomyslný předěl mezi nimi představuje životorocký mír uzavřený v listopadu 1606 a završující patnáctiletou válku mezi Osmanskou říší a podunajskou monarchií.

Stranou pozornosti nelze nechat veskrze příznačné názvy obou celků symbolicky odrážející vývoj uherské společnosti v daném období. První velký oddíl, který začíná výkladem politických událostí, předcházejících bitvě u Moháče, autor výstižně charakterizoval jako „A Century of Direction Seeking, 1526–1606“. Podle jeho mínění se jednalo o století počátku hledání směru vývoje identity mnohonárodnostní uherské společnosti i celého územního celku. Království uherské patřilo již ve středověku k mocnostem, k nimž upínaly pozornost přední evropské panovnické dynastie. Ne náhodou se na jeho trůnu objevili Přemyslovci, Anjouovci, Lucemburkové, Jagellonci a v neposlední řadě také Habsburkové.

Vše se změnilo po porážce vojsk Ludvíka Jagellonského Turky v roce 1526, kdy tento region ztratil vlastní nezávislost a vstoupil do svého historicky nejsložitějšího období. Na politické úrovni došlo k rozdělení kdysi celistvé země na tři díly. Zatímco střední část ovládla Osmanská říše, severozápad získala rodící se středoevropská monarchie pod vládou Habsburků. Po dobytí Peště Turky na počátku čtyřicátých let 16. století ještě vzniklo na východě „nezávislé“ Sedmihradské knížectví, které se však nacházelo ve vazalském poměru k Vysoké Portě. Uhry se tak až do počátku 18. věku staly periferií a permanentním bitevním polem dvou zneprátelených velmocí – Osmanské říše a habsburské monarchie. Do zdejšího dění navíc čas od času zasáhly i další mocnosti, především Polsko-litevská unie a krymští Tataři.

Druhou část práce autor vhodně nazval „Decay and Rejuvenation: The Janus-Faced Seventeenth Century, 1606–1711“. Patnáctiletá válka mezi Osmanskou říší a habsburskou monarchií v letech 1591 až 1606 znamenala pro obyvatelstvo Uher jedno z nejničivějších období v dějinách a zanechala zdejší společnost i krajinu v troskách. Sedmnácté století proto představuje v Pálffyho podání období pokračující transformace uherské společnosti, dobu završení hledání její nové, veskrze moderní (kulturní) identity. Právě tímto přístupem se autor odlišuje od tradiční maďarské historiografie. Ta totiž doposud povětšinou patrioticky pohlížela na

5 Srov. István DEÁK, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Hungary*, The American Historical Review 97, 1992, s. 1041–1063; Vilmos ERŐS, *In the lure of Geistesgeschichte: the theme of decline in Hungarian historiography and historical thinking in the first half of the twentieth century*, European Review of History 22, 2015, s. 411–432.

16. a 17. století v Uhrách jako na epochu národnostního úpadku, kdy se stavové snažili všemi dostupnými prostředky zachovat či dokonce vydobýt na soupeřících mocnostech – habsburské monarchii a Osmanské říši – vlastní nezávislost a s tím spojenou jednotu. Géza Pálffy v návaznosti na nejnovější poznatky evropské historické vědy naopak zdůrazňuje, že této (kulturní) jednoty Království uherské nemohlo dosáhnout samo o sobě, ale výhradně pod záštitou habsburské monarchie. Na dějiny raně novověkých Uher proto nazírá jako na období „westernizace“ tohoto území a jeho postupnou integraci do středoevropského soustátí pod vládou Habsburků a Evropy vůbec.⁶

Obě části knihy, přičemž každou z nich tvoří shodně jedenáct oddílů, jsou také příznačné totožným tematickým záběrem. Jejich charakteristickým rysem je odsunutí chronologického vývoje politických a vojenských dějin Království uherského do pozadí a upřednostnění konkrétních problémových okruhů spjatých s historií zemí Koruny svatoštěpánské, jako byly hospodářství a obchod, kultura (především literatura), demografické, sociální a náboženské otázky, zemská správa a vztah uvedeného území k Osmanské říši na jedné a podunajské monarchii na straně druhé, opevňování hranic a výstavba pevností v pohraničních oblastech Chorvatska, Slavonie a Uher. Ve výkladu rovněž nechybějí samostatné kapitoly dotýkající se historie Sedmíhradska a nejvýznamnějších válečných konfliktů v uherském prostoru ve sledovaném období.

Pochopení jednotlivých oddílů může nepoučenému čtenáři ztížit absence základní faktografie k dějinám Maďarska v letech 1526 až 1711 přímo v textu. Do jisté míry ji nahrazuje heslovitý a slovníkově pojatý devítistránkový chronologický přehled nejdůležitějších politických a vojenských událostí spjatých se zeměmi Koruny svatoštěpánské, který autor umístil před první část pojednání. Jiný problém představuje výrazně zredukovaný poznámkový aparát, nacházející se za každou kapitolou. Zahrnuje symbolicky jen několik odkazů na základní a povětšinou syntetizující práce, vztahující se k probíranému tématu. Další literaturu ke konkrétní

6 Srov. Pál FODOR, *Hungary between East and West: The Ottoman Turkish Legacy*, in: Pál Fodor – Gyula Mayer – Martina Monostori – Kornél Szovák – László Takács (edd.), *More modoque: Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident. Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag*, Budapest 2013, s. 399–419; Umut KORKUT – Emel AKÇALI, *Deciphering Eurasianism in Hungary: Narratives, Networks, and Lifestyles*, in: Marlene Laurelle (ed.), *Relations between Russia and the Extreme Right Parties in Europe*, New York-London 2015, s. 175–192; László MARÁCZ, *The roots of Modern Hungarian Nationalism: A Case Study and a Research Agenda*, in: Lotte Jensen (ed.), *The roots of nationalism: national identity formation in early modern Europe, 1600–1815*, Amsterdam 2016, s. 235–250.

látce si lze, ovšem v omezené míře, dohledat ve výběrové bibliografii na konci publikace.

Poutavý, avšak hutný výklad autor rovněž doprovodil pěti desítkami kvalitních černobílých dobových vyobrazení a především patnácti mapami s mimořádnou informační hodnotou. Opominout není možné ani glosář s dobovou terminologií vážící se k dějinám Království uherského na prahu novověku a soupis panovníků Římsko-německé říše, Vysoké Porty, Království uherského, sedmihradských knížat, nejvyšších úředníků zemí Koruny svatoštěpánské a ostrihomských arcibiskupů.

Nelze pochybovat o tom, že jde o dílo zásadního vědeckého významu. Pálffy na stránkách svého pojednání prokázal mimořádně hluboké znalosti maďarských dějin předmoderní doby, které navíc s přihlédnutím k nejnovějším odborným poznatkům nejen maďarské historiografie zasadil do širšího výkladového kontextu přinejmenším jiho- a středoevropského prostoru. Především po koncepční stránce autor svým publikačním počinem vybídl také ostatní středoevropské historiografie k podobně orientovaným pracím. Stranou pozornosti nelze nechat ani jazykovou stránku publikace, neboť právě angličtina jako pomyslná *lingua franca* současnosti podstatným způsobem rozšiřuje čtenářský okruh nejen odborné veřejnosti.

Rostislav Smíšek

Dirk Jacob JANSEN

Jacopo Strada and Cultural Patronage at the Imperial Court. The Antique as Innovation

(= Rulers & Elites. Comparative Studies in Governance, volume 17/1–2)

Leiden – Boston, Brill 2018, XXIII + 1069 s., ISBN 978-90-04-35526-2.

Mnohostranný znalec a sběratel umění, císařský architekt Jacopo Strada (1515–1588), který se narodil v Mantově a zemřel ve Vídni, patří mezi pozoruhodné postavy středoevropské renesance a zprostředkovatele italských kulturních podnětů do zaalpských zemí. I když mu dosavadní literatura věnovala jistou pozornost, celistvé zpracování donedávna chybělo. Tohoto úkolu se po dlouholetém výzkumu ujal nizozemský historik raně novověké kultury Dirk Jacob Jansen, který působí v Gothajském výzkumném centru Univerzity Erfurt. Svým dvousvazkovým dílem co do rozsahu, hloubky znalostí a skvostného ikonografického doprovodu vybudoval Stradovi skutečný vědecký pomník.

Jansen vymezuje specifický typ Stradovy osobnosti především v negativním smyslu: nebyl to renesanční „univerzální člověk“, neboť neměl valný zájem o uměleckou literaturu či o hudbu, ani o poznávání přírody. Nepatřil mezi přední umělce 16. století a jeho intelektuální výkony byly spíše reproduktivní než kreativní; Strada se vyznačoval tím, že shromažďoval, šířil a propagoval myšlenky tvůrců, jež obdivoval právě pro jejich invenci. Jeho vášní se stala historie a kultura antického světa, zejména výtvarné umění, a snaha uplatnit tyto hodnoty ve své současnosti. Své životní poslání prosazoval mnoha způsoby – jako umělec, architekt, učenec a encyklopedický spisovatel, nakladatel a knihkupec, sběratel a obchodník se starožitnostmi, agent a umělecký poradce i dvořan mocných patronů. Jako člověk kosmopolitního založení se pohyboval po Evropě mezi Itálií, Francií, Bavorskem, Rakouskem, Čechami a Moravou, uplatnil se na velmožských dvorech i u císařského dvora.

Různodivnost Stradových činností a rozdílnost jeho působišť měla za následek, že byla vždy sledována jen některá z jeho aktivit či působení na určitém místě, což platí také o českém výzkumu. Jansen sám přiznává, že rovnocenné zvládnutí všech oborů Stradovy činnosti se vymyká možностям jednoho specialisty, nicméně se pokusil shrnout pramenně doložené poznatky o Stradově životě a díle v ucelené monografii. Vyšel ze skutečnosti, že Stradovým záměrem bylo šířit ideje, hodnoty a umělecké formy vrcholné italské renesance, zejména její římské varianty, kterou v mládí vstřebal v prostředí Raffaelova pokračovatele, architekta a malíře Giulia Romana. K vystižení různých forem přenosu těchto italských podnětů v odlišných prostředích využil Jansen sociologické paradigma šíření inovací (*diffusion of innovations*), přičemž se snažil vystihnout podstatné rysy těchto kulturních center, v nichž Strada rozvíjel svou činnost. Významnou oporou se autorovi staly konzultace s předními evropskými a americkými znalci kulturních dějin 16. století, mimo jiné s osobnostmi dobře známými i v oblasti bohemikálních výzkumů jako Nicolette Mout, Robert Evans, Thomas DaCosta Kaufmann a z české strany Eliška Fučíková.

Úvodní přehled dosavadního bádání, který bývá často nudnou parafrází bibliografie, nahradil Jansen rozbořením podobizen Jacopa Strady (od Tiziana) a jeho syna Ottavia (od Tintoretta) a jejich zařazením do vývoje renesančního portrétního umění. Teprve za tento ikonografický pohled připojil úvahu o dosavadních pracích věnovaných Stradovi, a to se zřetelem k oborům, jimž se Strada věnoval, a k otázkám, jež se kolem něho vynořují. Vybočil při tom za rámec odborné literatury směrem k beletrii a zvláštní pozornost věnoval dokonce pozapomenutému

historikovi a romanopisci Josefu Svátkovi jakožto spolutvůrci legendárního obrazu rudolfínské doby.

Více než tisícistránkovou monografii rozdělil Jansen do dvou svazků. V prvním se kromě úvodních partií zaměřil na mládí, vzdělávání a rané zkušenosti svého protagonisty, k čemuž připojil zevrubný výklad o činnosti Jacopa Strady jako architekta v habsburských službách. Druhý svazek věnoval sběratelskému, uměleckému a intelektuálnímu centru, jež si Strada vytvořil ve Vídni, a činnosti antikváře a zprostředkovatele v obchodu uměním. Na závěr zařadil Jansen edici vybraných pramenů (listů, závětí, katalogu rukopisů ve Stradově knihovně), soupis pramenů, literatury a ilustrací. Připojil i dobře strukturovaný rejstřík. Vlastní výklad je rozčleněn do čtyř oddílů, z nichž každý se skládá z několika kapitol a množství podkapitol. Trojstupňová kompozice knihy umožňuje čtenáři poměrně rychlou orientaci v rozsáhlém textu.

Životní dráha Jacopa Strady je pojata v chronologickém sledu, avšak s důrazem na vystižení společenského a uměleckého prostředí, v němž se Strada pohyboval. V mládí je to především Mantova, sídlo Gonzagů, silně ovlivněné tvůrčí aktivitou Giulia Romana. Následuje vyličení studijních cest do Říma, Landshutu a Norimberka, kde navázal kontakty s proslulým německým zlatníkem a grafikem Wenzelem Jamnitzerem, a vstup do služeb augsburského finančního magnáta Hanse Jakoba Fuggera ve čtyřicátých letech 16. století. S tímto mimořádně vzdělaným polyglotem a bibliofilem sdílel Strada zájem o klasická studia, antické památky a sběratelství; s jeho podporou a s využitím univerzálně pojaté fuggerovské knihovny také začal pracovat na ilustrovaném katalogu antických mincí. Důkladná rekonstrukce okruhu, v němž se Strada pohyboval a působil, dokládá, že jednou z nejsilnějších stránek tohoto učenice byla mimořádná schopnost navazovat kontakty s lidmi, kteří měli moc a vliv, takže se mohli stát jeho patrony, i s umělci, kteří se naopak stávali účastníky jeho široké sítě mezinárodních kontaktů.

Největší část monografie je pochopitelně věnována působení Jacopa Strady u habsburského dvora, kam se dostal v roce 1556 a postupně byl zaměstnán ve dvou rozdílných funkcích – nejprve jako císařský starožitník, poté (od 1560) jako císařský architekt. Na vídeňském dvoře se zabýval katalogizací habsburské numismatické sbírky a kritickým posuzováním i zdokonalováním projektů současných umělců (například výzdoba Zlatého sálu a ztvárnění hrobky Maxmiliána I. v Innsbrucku, úpravy vídeňského Hofburgu, pojetí sídla Maxmiliána II. Neugebäude). Strada navrhoval i dekorace k dvorským slavnostem. Znalosti historie a starožitností ho předurčovaly k zajištění specifických služeb, jako byla císařská ikonografická repre-

zentace panovnické dynastie při budování hrobky Ferdinanda I. a Anny Jagellonské v pražské katedrále sv. Víta. Vzhledem k povaze úkolů, jimiž byl pověřován, měl Strada blízko k Ferdinandovi I. a Maxmiliánovi II., ale i k arcivévodovi Ferdinandu Tyrolskému (v té souvislosti Jansen zvažuje, do jaké míry mohl Strada ovlivnit jeho architektonické záměry při budování letohrádku Hvězda).

Kromě služeb Habsburkům – a také bavorskému vévodovi Albrechtu V., pro něhož současně pracoval v Mnichově – si Jacopo Strada udržoval pracovní a obchodní kontakty rovněž s českými a rakouskými velmoži. Na prvním místě stál Vilém z Rožmberka, pro něhož Strada zajistil obrazové publikace (dokumentace Trajánova sloupu v Římě a katalog antických mincí) a jemuž dedikoval svou edici spisu Sebastiania Serlia *Il Settimo libro d'architettura* (Frankfurt nad Mohanem 1575) s majestátním vyobrazením rožmbersko-ursinského znaku. Po prozkoumání zachovaných pramenů (které jsou obecně velmi skoupé na jasná sdělení o Stradově účasti na jednotlivých stavebních projektech) dospěl však Jansen k závěru, že dlouhodobé kontakty mezi Stradou a Rožmberkem se týkaly především literatury a neformálních informací v záležitostech architektury; naproti tomu přímá účast na ztvárnění Rožmberského paláce na Pražském hradě a letohrádku Kratochvíle zůstává v hypotetické rovině.

Právě u Viléma z Rožmberka, který dbal o budování reprezentačních prostor mnohem víc než o vlastní knihovnu, je to poněkud překvapivé, zvláště pokud je správná Jansenova informace, že Rožmberk navštívil Stradův vídeňský dům a prohlédl si tam jeho dokumentaci (bohužel „at some unspecified date“, s. 522). Pramenná situace samozřejmě komplikuje jednoznačné závěry obrovskou mezerovitostí či spíše nahodilostí zachovaných zpráv. Navíc při interpretaci vznikají nové problémy, které jsou důsledkem (u zahraničního autora pochopitelné) neznalosti detailních, avšak nezanedbatelných souvislostí. Jansen se při charakteristice kontaktů mezi českým patronem a vídeňským antikvářem odvolává na údajný list Jacopa Strady Václavu Březanovi, domnělému sekretáři Viléma z Rožmberka z 2. června 1585 (s. 523 a 930). Potíž je v tom, že Březan sekretářem předposledního Rožmberka nikdy nebyl, v roce 1585 mu bylo pouhých sedmnáct let a pobýval s bratrským preceptorem Bartolomějem Němčanským na studiích ve Štrasburku. Je to zdánlivá drobnost, ale z ní vyplývá, že Jansenova kombinace o nějaké formě Březanovy zprostředkovatelské úlohy mezi Vilémem z Rožmberka a Jacopem Stradou (s. 523) se jeví jako nerealistická. Jinými slovy, že i rekonstrukce vztahových sítí na základě krajně neúplných a problematických pramenů naráží na vážná úskalí.

Poněkud jasnější je situace v případě kontaktů s moravským velmožem Janem Šemberou Černohostským z Boskovic, jehož Strada navštívil na jeho zámku v Bučovicích na přelomu let 1583/1584. Při té příležitosti pravděpodobně navrhl obsahovou náplň výzdoby interiérů, zvláště Císařského sálu. V tomto případě shledal Jansen tematické a slohové předlohy v mantovském Palazzo del Te a v benátském Palazzo Ducale; navíc sádrové busty čtyř císařů od Augusta po Marka Aurelia odpovídají modelům, které zajišťoval sám Strada. Rovněž sochařská výzdoba zámku nasvědčuje tomu, že ji na Stradův podnět vykonal některý z jeho vídeňských spolupracovníků.

Na stylovém rozboru je založena také Jansenova hypotéza, že pod vlivem Stradovy prezentace italské architektury vznikl jihomoravský zámek v Drnholci, který patřil Kryštofovi z Teuffenbachu, a rakouský zámek Schwarzenau Reicharda Streina. Přes nedostatek písemných svědectví je zřejmé, že titulární císařský architekt, ač zpravidla nevytvářel samostatné projekty, dokázal prosadit své znalosti antických inspirací a soudobé italské architektury, stejně jako širokou síť svých kontaktů mezi výkonnými umělci. Díky tomu si zajistil značný vliv na utváření renesanční architektury a její výzdoby nejen u habsburského dvora, ale též u zainteresovaných aristokratů v Čechách, na Moravě a v Rakousku.

Strada se jakožto antikvář stal ve své době uznávanou autoritou ve znalosti vizuálních památek antiky, především mincí, v nichž ovšem viděl především jejich ikonografickou stránku – portréty zobrazených osob a průvodní emblematickou jakožto pomůcku k vytvoření představy o minulosti. Doplňkem kresebného zpracování mincovních obrazů byly figurální motivy, monumentální architektura (vítězné oblouky, mosty), válečné scény atd. V úhrnu šlo o ilustraci antických dějin, známých z literárních pramenů, a o systemizaci poznatků na genealogickém principu, s grafickým znázorněním v jednoduchých tabulkách, jaké se v 16. století používaly v historické a kosmografické literatuře.

Stradova antikvářská činnost sledovala několikery cíl. Především šlo o shromáždění, dokumentaci a studium pozůstatků minulosti, což mělo přispět k ocenění slávy zejména římské říše, a to i v návaznosti Svaté říše římské na antickou předchůdkyni. Zároveň mělo dojít k rozšíření těchto poznatků do širší veřejnosti, k čemuž sloužily zejména kresby určené pro knihovnu Hanse Jakoba Fuggera a poté šířené tiskem. Poučení odtud plynoucí se pak mělo stát podnětem pro patrony a další čtenáře k využití antického odkazu v nových architektonických projektech. Dnešní terminologií by bylo možno říci, že se tu spojil badatelsko-ediční a didakticko-aplikační záměr. Jeho prosazení směrem od antiky k renesanci vytvářelo záro-

veň (v souladu s intencemi Hanse Jakoba Fuggera) potenciál pro dobové encyklopedické zpracování této tematiky.

Uplatnění v roli architekta, zejména na dvorech Ferdinanda I. a Maxmiliána II., bylo těsně spjato se snahou využít Stradových expertních znalostí, jež byly shrnuty v jeho knihách kreseb (*libri di disegni*) s dokumentací numismatických a jiných námětů. Jeho úlohou byla poradní činnost, která se uplatnila v návrzích pro mnichovské Antiquarium a vídeňský komplex Neugebäude, pravděpodobně i některých částí Hofburgu. Strada působil jako oficiální nebo neformální konzultant dalších architektů a stavitelských mistrů, kteří byli pověřeni realizací patronových záměrů při budování paláců v italském stylu, zahrad, jezírek, fontán a dalších dekorativních prvků. Strada projednával architektonický záměr se zadavatelem stavby (císařem, knížetem či jiným velmožem), předkládal mu alternativní řešení, svou představu ilustroval ukázkami ze své kolekce, vytvářel další upřesňující kresby či trojrozměrné modely a dodával k nim komentář, navrhoval prostorové řešení, volbu vhodných stavebních materiálů i ztvárnění detailů (okna, fresková výzdoba atd.). Z pozice císařského architekta ve Vídni pak jednal s odpovědnými úředníky a osobami zabezpečujícími provedení staveb.

Podobně si Strada počínal při zajišťování prostoru a dekorací (dokonce i masek a kostýmů) pro velké dvorské slavnosti. Nepůsobil jako umělec, nýbrž jako organizátor a producent, který naplňuje ambice svého patrona. Vždy musel správně porozumět jeho záměrům, projekt dobře naplánovat a zajistit vhodné osoby k jeho realizaci. Stradovou výhodou byla široká síť kontaktů mezi architekty, staviteli a umělci, které bylo možno pro danou práci najmout.

Jakožto znalec antického umění využíval Strada svých kontaktů k obchodním operacím, při nichž získával pro středoevropské zájemce starožitnosti v Itálii, zejména antické mince, medaile a sochy. Zároveň obchodoval s novodobými uměleckými díly, mistrovskými ukázkami uměleckého řemesla a polodrahokamy. Urozeným zákazníkům – Hansi Jakobu Fuggerovi, vévodovi Albrechtu V. Bavorskému, císařům Ferdinandovi I. a Maxmiliánovi II., ale i Vilémovi z Rožmberka – dodával rovněž katalogy s kresbami, jež vznikaly v jeho ateliéru. Byla to alba kreslených mincí, starožitností, erbů či zlatnických výtvorů pojatých v antickém stylu. Obchodní aktivity zahrnovaly také tištěné knihy a mapy, určené jak do okruhu habsburského dvora (včetně úředníků a diplomatů), tak i pro univerzitní profesory, duchovní a širší vzdělaneckou klientelu.

Strada ve svém vídeňském domě, jež nazýval *Musaeum*, shromáždil sbírky starožitností a soudobého umění, knihovnu a ateliér. Dokázal v něm vytvořit speci-

fické dokumentační, informační a obchodní centrum, které zprostředkovávalo kulturní statky a zároveň poznatky o minulosti, stejně jako aktuální myšlenky a podněty, týkající se umění i životního stylu a určené kosmopolitní a intelektuální elitě. Jansen hodnotí Stradovo působení jako projev inovace v několika směrech: šířil zájem o materiální pozůstatky antiky a využití výsledků jejich studia v současné architektuře a umění; prosazoval styl vrcholné římské renesance v architektuře a v dekorativním umění; kladl důraz na vytváření, shromažďování a šíření vizuální dokumentace; podporoval rozmach institucionálního a systematického sběratelství ve středoevropských zemích (Jansen tu používá geografické vymezení „Germany“ /s. 850/, což není zcela výstižné).

V závěrečném souhrnu Jansen aplikuje na své poznatky vlivnou teorii amerického sociologa Everetta Rogerse o šíření a osvojování inovací, poprvé publikovanou již v roce 1962. Podle Rogersovy křivky, která vyjadřuje postupné přijímání inovací v pěti stádiích od inovátorů a raných osvojitelů přes majoritní skupiny až po opozdilce, zařazuje Hanse Jakoba Fuggera a čelné středoevropské panovníky renesanční doby (Ferdinanda I., Maxmiliána II., Ferdinanda Tyrolského a Albrechta V. Bavorského) mezi inovátory, kteří díky svému exkluzivnímu postavení silně ovlivňovali veřejné mínění. Za rané osvojitele pokládá čtveřici Stradových aristokratických patronů, kteří vynikali vysokým společenským postavením, vzdělaností, intelektuálním a kosmopolitním zaměřením: Viléma z Rožmberka, Jana Šemberu z Boskovic, Reicharda Streina ze Schwarzenau a Kryštofa z Teuffenbachu. Tak je tomu ze středoevropského pohledu, kde byly Stradovy náměty něčím novým, zatímco v zemi svého původu, Itálii, se objevily podstatně dříve.

Tato charakteristika je svým způsobem zajímavá, ale snad až příliš vyumělkovaná. Podstatné je, že tendence k přijetí italských podnětů (včetně vztahů k antice) byly v habsburském, ale i v českém prostředí přítomny již před Stradovým příchodem do střední Evropy a že měly i jiné inspirační zdroje, k jejichž recepci došlo při osobních návštěvách Itálie nebo zásluhou dalších italských prostředníků. Jacopo Strada se však stal systematickým zprostředkovatelem, který si zajistil mimořádnou autoritu u císařského dvora a dokázal nabídnout aktualizované antické náměty ve vytríbené a názorně uchopitelné podobě. V tomto smyslu byla jeho zprostředkovatelská role při kulturním obohacování střední Evropy velmi důležitá. S Jansenem lze souhlasit, že mezi zprostředkovateli („agenty“ italského umění) byl postavou nejvýznamnější.

Jansen prozkoumal velmi rozsáhlý soubor pramenů jak tištěných, tak archivních, a to zejména ve fondech rakouských, německých a italských, ale i českých,

francouzských a nizozemských. Jejich výčet podal v závěru díla neobvyklým způsobem v chronologickém pořadí jednotlivých dokumentů vydaných i nevydaných. Tím upozornil na některé neznámé či nedostatečně nevyužité prameny, například na korespondenci Vratislava z Pernštejna s vévodou Vilémem Gonzagou (1565) ve Státním archivu v Mantově. Pokud se při tom autor v jednotlivinách zmýlil, nesnižuje to celkovou přesvědčivost výkladu. Uznání si zaslouží rovněž Jansenova práce s literaturou v řadě jazyků, včetně vybraných prací českých, s jejichž přiblížením mu patrně pomohli znalci češtiny. Příkladné je pravopisně korektní užívání českých osobních jmen a toponym.

Monografie, která – po mnoha průpravných analytických člancích – původně vznikla jako doktorská disertace na univerzitě v Leidenu (2015), je dokladem vysokých nároků kladených v nizozemském bádání o raném novověku na propojení kulturních dějin s dějinami umění. Tematika kulturního transferu mezi jižní a střední Evropou je zde nazírána západoevropským pohledem, a to natolik zasvěceně, že lze hovořit o prolomení tematické a jazykové bariéry, která se dlouhodobě udržovala na východní hranici německého jazykového prostoru. Už před několika desetiletími se o takový přístup zasadila vynikající nizozemská bohemistka Nicolette Mout a u konkrétního tématu k tomu přispělo i české kunsthistorické bádání o rudolfínské době. Je potěšitelné, že dokladem postupujícího propojení českého výzkumu se západoevropským je i tato – textově a ikonograficky – neobyčejně zdařilá kniha.

Jaroslav Pánek

Daniela TINKOVÁ

Bez zpěvu a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století

Praha, Argo 2021, 498 s., ISBN 978-80-257-3524-4.

„Tělo je oděvem duše, a zakouší-li v něm duše nekonečné utrpení, protože je jí příliš úzký a na všech místech tlačí, je snad zločinem svléknout tento šat a obléci si v jiném světě nějaký lepší, který bude větší a hezčí? Kdo říká, že si člověk nesmí odejmout život? Zjevené to nebylo.“ Tímto pozoruhodným úryvkem ze soukromých zápisků mladého kněze Jakoba Böhma uzavírá historička Daniela Tinková monografii o dekriminlizaci sebevraždy v 17.–19. století. Heuristicky i autorsky se na knize dále podílela Tereza Liepoldová, nadějná historička medicíny nejmladší badatelské

generace, a Tomáš Malý, odborník na problematiku barokní zbožnosti a církevních dějin. Zpracovali některé dílčí kapitoly věnované soudní medicíně, zbožnosti či raně novověké morální teologii.

Svým velkoryse pojatým badatelským počinem Daniela Tinková opět stvrdila exkluzivní postavení mezi českými historičkami a historiky, kteří dlouhodobě upírají pohled k osvícenství jako přelomové historické epoše, v níž lze přesvědčivě rozkrývat kořeny současné společnosti, včetně našich vzorců myšlení, citění a chování. Období přechodu mezi „starou“ a „novou“ dobou, zejména pak čas druhé poloviny 18. století, je Tinkové výsostným badatelským prostorem po celou její profesní dráhu. Již svou první monografií: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*¹ se etablovala jako historička inspirátorka, jež dokázala ve svém bádání o osvícenském věku od počátku postulovat nová, zlomová paradigmatata. Imponující je její vynikající orientace zejména (ale nejen) ve francouzských dějinách a historiografii, jež jí umožňují překračovat hranice českých zemí, pracovat s prameny zahraniční provenience, v neposlední řadě recipovat velké teoretické koncepty nejen francouzské historiografie (mimo jiné Foucaultův koncept biomoci), jež úspěšně přenáší do českého dějepisectví a inspiruje řadu dalších badatelů. Daniela Tinková zároveň dokáže (jako jedna z mála) s lehkostí a nadhledem překračovat hranice mezi raným novověkem a moderními dějinami a nahlížet osvícenská témata prizmatem rozličných metodologických směrů, ať už jsou to intelektuální dějiny, historická antropologie, dějiny mentalit, dějiny medicíny či dějiny těla.

Máme tedy co do činění s historičkou velkých teoretických konceptů, hrajících navíc i roli jakýchsi nadtémat. Na druhé straně charakteristickým rysem současné historiografické tvorby Daniely Tinkové, jenž se výrazně projevil již v její monografii věnované osvícenské zdravotní policii: *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*² je vyvážený poměr mezi teoretickými koncepty, světem dobových norem a skutečnou praxí. Jinými slovy, autorka sice s oblibou pracuje s dobovými normativními prameny, například se zdravotně policejními spisy či osvícenskými zákoníky a panovnickými dekrety, konfrontuje je však s prameny trestněprávní i osobní povahy. Svědectvím, že výsledkem tohoto badatelského a autorského přístupu je plastický obraz člověka, společnosti a státu osvícenské éry, je právě recenzovaná kniha.

Tinková příhodně zasadila své komplexní pojednání o problematice dekriminlizace sebevraždy do času dlouhého trvání, jenž pokrývá období od konce

1 Praha 2004, Argo, edice Každodenní život.

2 Praha 2013, Argo, edice Každodenní život.

17. do závěru 19. století a svým rozpětím umožňuje sledovat proměny i stagnace společenských, církevních a státních postojů k sebevrahům, v širším pojetí pak mentalit. Přestože primárně sledovala prostor habsburské monarchie, zejména vybrané regiony v rámci českých zemí, svou mikrohistorickou badatelskou perspektivu (přičemž mikrohistorická perspektiva se zde váže již k samotnému tématu sebevraždy) obohatila o pozoruhodné komparativní exkurzy do anglosaského a francouzského prostředí. Knihu opatřila zevrubným úvodem, který je sám o sobě zásadní studií k teoretickému uchopení sebevraždy jako předmětu vědeckého zkoumání – pozornost je zde postupně věnována tématu dobrovolného odchodu ze života z hlediska společenských věd a historiografie, jež je ve své historicitě uchopeno z konstruktivistické perspektivy. Důkladně jsou zde pojednána nad témata práce, jimiž jsou procesy sekularizace v úředním, právnickém a teologickém diskurzu a medikalizace (jako jeden z aspektů disciplinace) spojená s profesionalizací lékařského povolání a zdravotní péče, jež v osvětské době výrazně vstupovala nejen do života smrtelníků, nýbrž i do postojů živých k umírajícímu a mrtvému tělu, jak ostatně Tinková výborně ukázala již v předcházejících knihách, ať už šlo o zrození novodobého porodnictví či fenomén zdravotní policie a jejího všeobjímajícího zájmu o blaho obyvatelstva, tedy státu.

Obdobný postoj zaujala Tinková a její spolupracovníci k zdánlivě okrajové problematice sebevraždy a její dekriminalizaci mezi 17. a 19. stoletím. Zcela přesně ji pochopili a uchopili jako jev, jenž z biopolitického hlediska znepokojoval osvětský stát, především však jako svého druhu neobyčejně citlivý seismograf, pomocí něhož lze zachytit hluboké společenské a duchovní změny, k nimž došlo mezi barokem a občanskou dobou. Proměňující se racionalita a emocionalita člověka zde však není líčena černobíle a lineárně. Vedle nově se postulujícího učenického, zejména právníckého a medicínského diskurzu, je dán prostor dlouhodobě přetrvávajícím mentálním vzorcům „starého“ světa. S pověrami, předsudky a rituálními praktikami, jež se vyrovnávaly se strachem z návratů neklidných mrtvých, včetně sebevrahů, jejichž mrtvá těla měla mít údajně zhoubný vliv na živé, se bylo možné setkat zejména v kolektivní imaginaci venkovského obyvatelstva ještě v pokročilém 19. století. Vnímání sebevražd a jejich úplná depenalizace, k níž došlo v česko-rakouských zemích habsburského soustátí až v roce 1850, tak nebyly určovány jen nově utvářeným osvětským učenickým diskurzem a z něj vycházejícími právními normami, nýbrž byly provázeny i notnou dávkou iracionálna a tradovanými představami předosvětských časů.

Přestože v recenzované monografii jde o velká teoretická témata a koncepty, o proměňující se diskurzy a jejich vzájemné vztahy, Tinková nerezignovala na pří-

běh – právě naopak. Její monografii lze číst jako příběh: Velký příběh sebevraždy, jenž je vyprávěn v chronologickém sledu a rozdělen do tří rozsáhlých částí, v nichž se autorka snaží postupně odpovědět například na otázky, do jaké míry odpovídala dobová soudní praxe zákonným normám a jakým způsobem se v ní samotné normy proměňovaly, ale také obcházely, v čem se změnily kompetence církevní, státní, vrchnostenské a lékařské moci a jak jejich protagonisté sebevražedné jednání chápali a jaké postoje k sebevrahům vlastně zaujímal.

V centru pozornosti je rovněž otázka, jakou změnou prošlo vnímání sebevrahovy viny a jak se tato vina či nevina dokládala. Na počátku příběhu tak stojí modalita kriminalizace sebevraždy a rozličné formy přístupů k tělům sebevrahů v předosvětské Evropě, dále pak zevrubný pohled do soudní praxe pozdního 17. a 18. století. Druhá část knihy podrobně seznamuje s proměnou intelektuálního klimatu, již přineslo evropské osvícenství – právě v oné době se sebevražda stala učenecským tématem a byla traktována v rámci různých diskurzů. Tinková s nimi čtenáře blíže seznamuje, vykresluje obdivuhodně pestré obrazy sebevraždy, jejich nuance a proměny v rámci dobové filozofie, teologie, krásné literatury a medicíny.

Ve třetí, poslední části knihy autorka upnula pozornost k procesu dekriminace sebevraždy *de iure* v průběhu 19. století. Sebevraždu zde představila i jako významný indikátor rostoucího latentního napětí mezi státem a církví, jež spolu často „bojovaly“ o tělo a duši sebevraha, přičemž stěžejní autoritu představoval stále více lékař jako expert na sebevrahovy pohnutky a duševní stav. Šlo přitom především o místo sebevrahova posledního odpočinku – hřbitov nebyl jen *svatým polem* – z hlediska veřejného zdravotnictví byl jediným žádoucím místem rozkladu mrtvého těla bez ohledu na způsob jeho odchodu z pozemského světa.

Monografie Daniely Tinkové věnovaná tématu sebevraždy je heuristicky i interpretačně bohatým příspěvkem k bádání o evropském osvícenství, intelektuálním dějinám, dějinám těla i k dějinám smrti jako nepokřivenému zrcadlu dobových mentalit i vnímání a myšlení jednotlivců. Kromě velkého příběhu sebevraždy je recenzovaná kniha i příběhem příběhů – prostřednictvím dramatických životních osudů dosud anonymních protagonistů „malých dějin“, jež autorka vypráví na základě poznatků získaných z minuciózního archivního výzkumu, vrátila svým aktérům dříve zapovězené místo v historické paměti, a tak i jejich lidskou důstojnost.

Václav Grubhoffer

Václav SMYČKA

Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století

Praha, Academia 2021, 556 s., ISBN: 978-80-200-3211-9

Je velmi osvěžující otevřít knihu, která nabízí tolik pozoruhodných myšlenek jako dílo Václava Smyčky, navzdory autorovu mládí dílo neobyčejně vyzrálé v řadě ohledů. Stejně potěšující je zjištění, že jde o jedno z mála děl, které přináší do českého prostoru recepci mnohdy obtížných teoretických konstrukcí. Václav Smyčka nejen skutečně přečetl, ale i pečlivě nastudoval a hlavně aplikoval díla klasiků sociologie a literární teorie 20. století. Fakt, že jde převážně o osobnosti vázané na německý jazykový prostor, vychází z autorova školení. Na pomezí mezi historií, literární teorií, germanistikou a sociologií se pohyboval už během svého studia a tato jedinečná alchymie oborů mu umožnila stvořit jedinečné texty, přičemž v řadě případů šlo o přípravné studie k recenzované knize, nazvané *Objevení dějin*.

Spíše než o „objevení“, tedy vyzdvížení něčeho, co bylo ztracené či skryté, však jde ve Smyčkově práci o „nový pohled na dějiny“, s nímž přichází osvícenství, vymezené autorem zhruba šedesáti lety na přelomu 18. a 19. století. Už toto chronologické rozpětí dává tušit, že předmětem jeho knihy nejsou jen postavy a díla dějepisců spojovaných tradičně s českým osvícenstvím jako Gelasius Dobner, ale že zasahuje i generace autorů vázaných obvykle k národnímu obrození jako Josef Dobrovský. Ostatně podobné dělení bychom hledali ve Smyčkově práci marně. Stejně marně bychom hledali ostrý předěl mezi jazykově českými a jazykově německými autory, kteří z pochopitelných důvodů převažují.

Kritériem výběru pojednaných dějepisců je spíše jejich význam a vliv na české prostředí zmíněných osvícenských desetiletí, ne jejich zařazení do panteonu velkých postav národního obrození. František Martin Pelcl či Josef Dobrovský tak mají po boku nejen Ignáce Cornovu, ale i Karla Joachima Bockleta, Johanna Franze Herrmanna z Herrmannsdorfu či Franze Antona Pabsta, tedy jedince i dnešnímu poučenému čtenáři vesměs neznámé. Výběr osob, které stojí za zmínku, vychází z jejich vlivu na společnost jako na celek (nejen na uvědomělé české vlastence), na tehdejší (rodící se) historickou beletrii a prostřednictvím univerzitního působení na (nejen akademicky) vzdělanou veřejnost.

Recenzovaná kniha však není v žádném případě výčtem autorů a jejich děl. V jejím základě se nachází otázka, kterou si kdysi položil Immanuel Kant a na kterou Václav Smyčka odpovídá přesně opačně než tento velikán německé filozofie, totiž, zda má čas své dějiny. Na rozdíl od Kanta zní Smyčkova odpověď kladně.

A jelikož má čas své dějiny a není jen neměnným pozadím, do nějž vkládáme jednotlivé zkušenosti, je možné se jím zabývat nejen z hlediska fyzikálního po vzoru Stephena Hawkinga, ale i z hlediska sociologického a pokládat si otázky typu, jak je možné, že v určitých momentech lidských dějin ubíhá rychleji a jindy pomaleji. Také vnímání času může být a v minulosti bylo předmětem historického bádání. Václav Smyčka podobně jako třeba německý historik Reinhard Koselleck vidí právě v době osvícenství úsek, během něhož se radikálně proměnil nejen pohled na dějiny, ale i pohled na samotné plynutí času. Recenzovaná kniha tuto proměnu podrobně popisuje a zároveň hledá důvody, proč se tak stalo.

Proměna vnímání času je přitom Václavem Smyčkou posuzována jako součást širší proměny společnosti a literatura, ať už odborná, nebo ta krásná, jako médium, v němž je možné danou proměnu zachytit. Kniha je promyšleně vystavěná: výklad postupuje systematicky od spektakulárního rozšíření knižního trhu přes pokusy o kumulaci vědění v mohutných svazcích slovníkového charakteru až po hledání narativní linky, která by dokázala vnést do historické látky příběh a zároveň omezit její obrovitý rozměr. V textu knihy se setkáváme s tradičními osvěcenskými postuláty, ať už jde o vědecký (a pedagogický) optimismus nebo o teorii pokroku. V daném kontextu se jedná především o pokrok ve shromažďování vědění o dějinách a následně o pokrok v kulturním vývoji lidstva. Přitom Smyčka řeší řadu vedlejších, nikoli však podružných otázek, jako je vznik popularizačních historických prací (a jejich symbiózu s beletrií i s odbornou vědou) nebo vyrovnávání se s dějiny náhodilostmi.

Václav Smyčka věnuje pozornost především vybraným textům, které nabízí často v dlouhých citátech. Ocenit lze i jeho překladatelské schopnosti, neboť v duchu vědecké poctivosti vždy nachází čtenář originální znění příslušných úryvků v poznámce pod čarou. Tam, kde to je možné, sleduje autor recenzované knihy inspirační zdroje zmíněných textů – jako velmi užitečná se jeví například konfrontace výsledného díla s poznámkami, zachovanými v literární pozůstalosti Johanna Franze Herrmanna z Herrmannsdorfu, která umožňuje sledovat genezi jeho díla i způsob četby jeho inspiračních zdrojů, například Johanna Gottfrieda Herdera (s. 382nn.).

Vedle textů však Smyčka sleduje i souvislosti, v nichž vznikaly, vývoj společnosti, cenzuru či proměny knižního trhu. Množství těchto kontextů by bylo možné pochopitelně rozšiřovat ad infinitum a přidat například vliv zrušení jezuitského řádu, v jehož společenství vznikala zásadní historiografická díla předchozích dvou staletí, rušení klášterů, dosud sloužících jako svého druhu trezory teologického po-

hledu na dějiny, pronikání deistických názorů nejen skrze zednářské lóže, ale například i díky cestování osvícenských elit do západní Evropy nebo vliv nové socializace ve spolcích vznikajících napříč dříve oddělenými společenskými vrstvami.

Dějinám osvícenství se vědecky nelze věnovat bez nezbytného filozofického fundamentu, stejně jako dějiny středověkého myšlení není možné zpracovat bez znalosti křesťanské scholastiky. Smyčkovy dílo je silné právě tam, kde autor nachází odraz myšlenek Immanuela Kanta či Johanna Gottfrieda Herdera v soudobém myšlení o dějinách, v principech, na nichž převážně německy píšící historici přelomu 18. a 19. století budovali svá díla. Zároveň osvícenská filozofie představuje důležitou součást dějin filozofie, a to zejména v německojazyčném prostoru, z něhož vzešly osobnosti typu Immanuela Kanta či Georga Wilhelma Friedricha Hegela.

Touha vypořádat se s osvícenstvím je německému teoretickému myšlení od dob Theodora Adorna a Maxe Horkheimera téměř vrozená. Osvícenství jako klíčové období lidských dějin prosazují literární vědci a historici jako Daniel Fulda¹ nebo sociologové jako Niklas Luhmann. Jejich teorie přitom prostupují Smyčkovým dílem, jejich spisy nejsou jen nefunkčními bibliografickými údaji v povinné úvodní stati, ale základem pro hluboce promyšlenou argumentaci. Podobně je tomu i s texty Aleidy Assmann,² jejíž závěry zatím byly na české historické prameny aplikovány jen zřídka, nebo Haydena Whita,³ jehož teorii rétorických tropů používá Smyčka pro texty, různými způsoby vyprávějící historický příběh českého národa. Od každého z těchto velkých myslitelů si autor vypůjčil to, co se mu zdá pro daný výklad funkční. S jejich teoriemi však nezřídka přejímá i slovník, resp. terminologii, což v kombinaci s (někdy až příliš) automaticky používanými pojmy z oblasti literární vědy vede k dosti komplikovanému textu. Četba recenzované knihy tak není snadná, její text je třeba promýšlet, rozvažovat nad ním a vracet se k němu, což může leckoho odradit.

Čeští i světoví historici, zabývající se osvícenstvím, velmi často podléhají jeho svodům: přijímají rychle za svou osvícenskou tezi o pokroku v dějinách lid-

1 Zejména Daniel FULDA, *Wissenschaft als Kunst. Die Entstehung der modernen deutschen Geschichtsschreibung 1760–1860*, Berlin 1996.

2 Např. Aleida ASSMANN, *Zur Metaphorik der Erinnerung*, in: Tāž – Dietrich Harth (edd.), *Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*, Frankfurt am Main 1993, s. 13–35. Možná by slušelo reflektovat i její pozdější spis *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2011.

3 Hayden WHITE, *Metahistorie*, Brno 2011.

stva, kterou ihned aplikují právě na historickou látku přelomu 18. a 19. století.⁴ Nezřídka se poté střetávají s historiky studujícími předchozí období, čímž se znovu dostává na povrch prastarý spor mezi těmi, kteří příslušnou epochu vnímají jako vyvrcholení něčeho staršího, a těmi, kteří si cení daného období jako počátku budoucího vývoje. Václavu Smyčkovi však slouží ke cti, že podobnému pokušení podléhá jen velmi zřídka. Přesto by čtenář uvítal občas razantnější připomenutí momentů, v nichž osvěcenské myšlení o dějinách navazovalo na starší tradici, a to nejen na tradici 17. století (zjednodušeně označovanou jako barokní), ale i na tradici humanismu a přes něj na tradici středověkou či antickou. Hledání kořenů osvěcenských myšlenek a přístupů se přitom ukazuje jako velmi produktivní. Řada z nich totiž v učeněckém diskurzu kolovala již dávno před 18. stoletím, než se na ně začaly klást příslušné akcenty a než jim osvěcenský společenský kontext dal potřebnou razanci, jež následně přispěla k jejich sdílení a k většinové akceptaci. To ostatně Smyčka dokázal například v úvodu k pojednání o vzniku *historia litteraria* (s. 73n.), kde podává výklad této disciplíny od dob humanismu, nebo v pasážích představujících starobyloou myšlenku čtyř světových říší, po staletí základ politické eschatologie (s. 121nn.).

Na druhou stranu zůstává otázkou, zda lze „temporalizaci zkušenosti“ (tedy uvědomění si vlastních dějin a zasazení současnosti do lineárního časového vývoje) spojit kauzálně s dobou osvěcenství; řečeno luhmannovským slovníkem s přechodem od stratifikačně diferencované společnosti ke společnosti diferencované funkčně. Nelze ji také sledovat v předchozích obdobích? Podobně ani slavná teze Charlese Louise de Montesquieu o vlivu klimatu na vývoj národů (s. 293–294) není vynálezem osvěcenství, ale jen rozšířením starší myšlenky Jeana Bodina. Opatrně bych v tomto případě upozornil na Kantovu svůdnou definici osvěcenství, která je představuje jako počátek dospělosti lidstva a jejíž neuvážená aplikace může vést k diskvalifikování předosvěcenských staletí.⁵

V. Smyčka naopak přistupuje k předchozímu vývoji s jistou pokorou, a tak se jeho kniha stává spíše výzvou pro další badatele, kteří se budou v jeho duchu zabývat pohledem na čas a jeho vnímání v předchozích staletích. Stejně tak může být výzvou i pro ty, kteří budou chtít doplnit Smyčkou zcela po právu akcentovaný intelektuální vliv německých (především protestantských) oblastí na české země dru-

4 Ani samotná idea pokroku není osvěcenský „vynález“. Srov. Bedřich LOEWENSTEIN, *Víra v pokrok*, Praha 2009, s. 1–149.

5 Česky Immanuel KANT, *Odpověď na otázku: Co je osvěcenství?*, Filosofický časopis 41, 1993, s. 381–390.

hé poloviny 18. století o kulturní transfer přicházející z dalších evropských zemí: z Francie, Itálie či z Británie. Pouze podobná komparace různých geografických vlivů totiž může pomoci odhalit, do jaké míry lze české země považovat za integrální součást německého kulturního prostoru a jestli (a v čem) se liší díla česky a německy píšících intelektuálů, patřících do habsburské monarchie, od intelektuálů říšských.

V. Smyčka preferuje z pochopitelných důvodů literární prameny, texty vybraných představitelů historické vědy přelomu 18. a 19. století. Svou knihu však začíná obrazem praotce Čecha v kostýmu barokního kavalíra, od něž vede zamyšlení právě k různým způsobům uvědomování si historického času. Obrazy minulosti hrají v recenzované knize zvláštní roli. Bezpochyby pod vlivem Aleidy Assmann totiž autor pracuje v jedné z nejdůležitějších pasáží svého díla s metaforami vědění, se soudobými představami o knihovnách, obrazárnách, archivech či strozech jako „mnemotechnických zdrojích imaginace“ (s. 106). Nezbyvá než litovat, že jako funkční doplnění textu nedošlo k zařazení bohatší obrazové přílohy recenzovaného díla, které je v tomto bodě řešeno velmi úsporným způsobem.

Přestože je deklarovaným předmětem Smyčkovy knihy osvětské dějepisectví, lze ji nahlížet i jako příspěvek k počátkům národního obrození.⁶ Proměna ve vnímání času totiž připravila téměř ideální podmínky pro změnu mentality, jež přijala nový pohled na český národ. Ostatně pokud není čas kontinuální a lineární, těžko může dojít k probuzení kdysi slavného, a poté několik staletí spícího etnika s příslibem jeho slavné budoucnosti. Poslední třetinu knihy Václava Smyčky tak lze skutečně číst jako úvod k obrození. V této části začíná výklad recepcí děl Johanna Gottfrieda Herdera a drážďanského dvorního knihovníka Johanna Christopha Adelunga a vydělením konceptu národní kultury z obecné, lidské kultury a jejího vývoje. Pokračuje přes první archeologické nálezy na našem území a jejich soudobou interpretaci a končí ve zmíněných modech vypravování národních dějin s užitím typologie Haydena Whita.

Autor se snaží odpovědět na otázku, jak byla modelována identita národa a jak byl vytvářen jeho historický příběh jako romance, komedie a tragédie. Tato pasáž knihy je následně završena problémy, které vyvstávají z nového chápání času pro dějiny českého národa a je zmíněn například počátek neustálého srovnávání pokrokovosti Čechů a Němců v kontextu vzniku osvětské statistiky. Vazba na

6 Souvislosti mezi oběma fenomény jsou v současné historiografii znovu promýšleny. Srov. Marek FAPŠO, *Osvícenství jako počátek národního obrození?*, dizertační práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2019.

pozdější interpretaci dějin Františka Palackého je přitom zcela evidentní (např. s. 452).

V. Smyčka je historikem literatury a není tedy divu, že od tohoto faktu se odvíjejí i důrazy, které klade ve svém výkladu. Jeho školení se projevuje výjimečným způsobem v pasážích věnovaných propojení myšlenkových schémat vědecké historiografie a historické beletrie (a divadla) v kapitole o naraci, logický je také akcent kladený na vznik osvětských dějin vzdělanosti a na různé přístupy ke kulturním dějinám. Na druhou stranu mi připadá, že se občas poněkud v pozadí skrývají dějiny politické a především dějiny právní. Ostatně vznik pragmatických dějin na přelomu 17. a 18. století lze jen obtížně vysvětlit bez pojednání o právní vědě pěstované ze zcela „pragmatických“ (politických i vojenských) důvodů na území Svaté říše římské (s. 225–226): otázka kontinuity a nalezení kauzální posloupnosti historických událostí byla tehdy stejně jako dnes klíčová pro formulování většiny právních nároků a tím i pro legitimizaci politických kroků.⁷ Ostatně platilo to také ve vztahu českých zemí a říše v diskuzích kolem readmise českého kurfiřtského hlasu.

Není mým záměrem hledat to, co v recenzované knize chybí či mohlo být více zdůrazněno. Naopak. Ke knize čítající přes 550 stran základního výzkumu je třeba přistoupit s jistou pokorou a to tím spíše, pokud autor recenze není zrovna odborníkem na dějiny dějepisectví, které jsou hlavním obsahem příslušného svazku. Václav Smyčka projevil skutečně nebývalý záběr a erudici, a tak vzniklo dílo pozoruhodné a v českém prostředí do značné míry jedinečné, které však má – navzdory jen kratičkému anglickému a německému resumé – výrazný mezinárodní rozměr.

Jiří Hrbek

Johannes FEICHTINGER – Brigitte MAZOHL

Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademieggeschichte I–III

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2022,
Band I – 681 s. se 148 vyobr., Band II – 653 s. se 150 vyobr. a Band III –
512 s. se 169 vyobr., ISBN 7001-9051-6.

Rakouská akademie věd si ke svému ne příliš kulatému, ale přesto jubileu nadělila mimořádný dárek. Je jí 175 let. Šlo o dynamických 175 let a v době společné mo-

⁷ Srov. Notker HAMMERSTEIN, *Jus und Historie. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im späten 17. und im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1972.

narchie také o instituci, která k českým poměrům měla zejména jako publikační orgán úzký vztah. Byla to dlouhá řada zejména edic k českým i rakouským dějinám, které vzešly z práce českých historiků v čele s Palackým a pak Ferdinandem Tadrrou, ale i těch německočeských (Konstantin Höfler). Vycházely zejména ve *Fontes rerum Austriacarum* a *Archiv für österreichische Geschichte* a dobře slouží do značné míry dodnes: nejen našemu českému, ale i středoevropskému historickému bádání.

Přeneseme-li se obloukem přes léta 1918–1989, je třeba jedním dechem konstatovat, že dnes se tato spolupráce neomezuje jen na pouhé možnosti podílet se na jejích publikační činnosti ÖAW, ale že v řadách jejích impozantních zhruba 1800 pracovníků v 28 ústavech se objevují nejen česká jména (která ovšem vzhledem k velké migraci z českých zemí do Rakous a zejména do Vídně před rokem 1918 patří dnes rakouským pracovníkům s českými, často už vzdálenými kořeny), ale i jména Čechů a Češek, kteří v jejích ústavech pracují na nejrůznějších projektech. Jaký to rozdíl proti roku 1847 kdy císař Ferdinand V. jmenoval čtyři desítky ctihodných učenců, zejména z oblasti humanitních věd, mezi nimiž najdeme i dva Čechy, Františka Palackého a Jana Svatopluka Presla (tiskovou chybou je uváděn jako *Prešl*), a Slováka Pavla Josefa Šafaříka (ten sice studoval v *Rosenau*, což ale není Rožnov, jak se uvádí v závorce, ale Rožňava ve slovenském Gemeru a stejně tak *Dobschan* nejsou Dobřany, ale Dobšiná tamže) a jednoho českého Němce, Franz Xavera Zippeho. Pamatovalo se tehdy pochopitelně také nejen na Uhry, ale i na italské provincie a Halič.

Není možno pouštět se tu do podrobnějšího výkladu, který jistě podají kolegové z některého humanitního ústavu naší Akademie, je ale ambicí tohoto časopisu zaznamenat tuto významnou publikaci na širším historickém fóru a už úvodem upozornit na některá technická specifika, ne vždy zcela redakčně dotažená. Třicet kapitol díla je sestaveno do celkem dvanácti bloků. Úvodní obsah přináší vedle blokových názvů jen názvy jednotlivých (často značně rozsáhlých) statí, ale na jejich začátcích nadto přicházejí vítané rozpisy názvů jednotlivých subkapitol, žel bez stránkových údajů. Čtenář by uvítal, kdyby je měl k dispozici už v úvodním základním obsahu spolu s hlavními názvy a ovšem i s těmi stránkami.

Nadto v tak rozsáhlých svazcích a blocích i kapitolách by rovněž bylo více než vítané zavedení živých záhlaví, aby se čtenář dostal co nejrychleji k potřebným informacím. Ale stalo se a je záhodno s tím od začátku počítat. K orientaci ovšem také znamenitě slouží závěrečné rejstříky, o nichž ještě bude zmínka. Neboť málokdo bude číst toto dílo jako celek, ale bude se k němu vracet, být některé úvodní

statě nebo ty o době nacismu či o následné denacifikaci v druhém svazku by měly být doslova „povinné“.

Je třeba alespoň v základních obrysech představit strukturu a obsah všech tří svazků, jejichž časová návaznost je do jisté míry prolínáním. Neboť i když první svazek probírá dobu monarchie, tedy do konce první světové války, zasahují přinejmenším dvě rozpravy i do dob výrazně mladších. Svazek druhý a třetí probírají pak synchronně i diachronně jednotlivé věcné či časové aspekty zejména také v rámci jednotlivých ústavů resp. společenských jevů, a jejich odrazem v akademických aktivitách.

Nosné jsou zejména dvě úvodní stati, které pod společným názvem *Gründung* přinášejí nezanedbatelnou prehistorii vzniku Akademie (Brigitte Mazohl – Thomas Wallnig) a výklad o Akademii v revoluci 1848, která přinesla reformy (Johannes Feichtinger – Doris A. Corradini). Následuje studie Johannese Mattese a Heidemarie Uhl, kteří přibližují fungování akademie v prvních čtyřech dekadách její existence. Nejviditelnějšímu fenoménu, totiž různým expedicím a badatelským cestám od nejstarších dob existence akademie do roku 1918 se věnují Marianne Klemun a Johannes Mattes.

I když první svazek je v podstatě určen době monarchie, tedy období do sklonku první světové války, přichází tam i několik závažných statí, které tuto hranici výrazně překračují. Rozsáhlá pasáž je věnována období zlomu ve funkci Akademie, která se postupně stala vědeckým pracovištěm s rozšiřujícími se ambicemi v humanitních i přírodovědných oborech (*Aufbruch*). Proměna ovšem byla postupná a s rozšiřujícím se vědeckým poznáváním je nekončícím procesem. S politováním konstatují, že nemohu upozornit na všechny stati, které při veškeré rozmanitosti obsahové i ve způsobu zpracování tvoří vzájemně provázaný celek. A tak z prvního svazku konkrétně zdůrazňuji už jen skoro knižní stostránkovou rozpravu Johannese Feichtingera – Doris A. Corradini – Katji Geiger, *Die kaiserliche Akademie um die Jahrhundertwende. Die Entwicklung zur Forschungsakademie in drei Phasen*.

Svazek je ukončen řadou seznamů. Po obsahu všech tří svazků, přehledu zkratk, velmi užitečném seznamu akademických statut, předpisů a jiných právních nařízení, které se týkají celé doby existence Akademie, a rozsáhlém seznamu literatury jde tu vedle věcného rejstříku pochopitelně zejména o atraktivní rejstřík osobní. V něm figuruje i řada Čechů či osob v Čechách působících. Vedle již uvedených zakládajících členů instituce uvádím namátkou: Josef Škoda, Karel Rokitský, Kašpar Šternberk, Konstantin Jireček, Karel Škorpil, ale v souvislosti s expedi-

ceci i námořní důstojník Josef Říha. A konečně třeba upozornit už zde, že všechny tyto položky se opakují i ve svazcích následných, ale vždy v náležitě aktualizaci k příslušnému svazku, což platí i o desítkách členů autorského kolektivu, se stručnou charakteristikou jejich specializace. Takže už jen pár slov o následujících dvou svazcích.

Ten druhý je věnován nacistické době a jejímu překonávání i s nedostatky a slabými chvilkami denacifikace, o nichž už bylo leccos řečeno výše. I když většinou neuvádím jména autorů, je třeba učinit zde jistou výjimku, neboť ti dva, kteří budou jmenováni, nesou na svých bedrech doslova valnou část povinností s tímto dílem spojených. Jsou to Johannes Feichtinger a Katja Geiger.

A konečně třetí svazek přináší příspěvky o tom, čím AÖW se snaží být práva nejen vědě jako takové a jejímu podílu na rozvoji lidstva, což ne vždy musí být patrné už na první pohled, ale často i aspektům, které jsou bezprostřední součástí společenského diskurzu. Příspěvky se svým pojetím vyhýbají laciným odpovědím na měnící se společenskou poptávku. Stačí uvést výzkum životního prostředí a více než stostránkovou stať o „Frauengeschichte“, a to na příkladu samotné Rakouské akademie jako takové. Postrádal-li pak někdo výklad o fyzické substanci akademických zařízení, dostává se mu návazně odpověď. Opět stostránkový blok zájemce zřetelně poučí; vychází od středověké univerzitní čtvrti po nejnovější stav s instruktivní fotografickou přílohou.

Konečně přichází komplexní dokumentace. Začíná charakteristikou vybraných (podstatných) pramenů k akademickým dějinám, kde našince zaujme žádost Marie a Pierre Curiových o zprostředkování dodávky uranové rudy z tehdy jediných známých nalezišť v Jáchymově (s. 302n.) pro jejich další pokusy. Pokračuje se přehledem personálního obsazení centrálních orgánů akademie včetně seznamu všech současných řádných členů a soupisem internetových zdrojů pro všechny akademické složky. Posléze tato část díla končí obligátními, už výše uvedenými typy rejstříků. Nezapomíná se ani na dík všem jinak nezmiňovaným, kteří nějakým způsobem byli nápomocni při tomto velkém díle. A myslím, že ani podepsaný nemůže skončit jinak, než vzdát autorům a zejména redaktorům dík za přípravu a vydání tohoto mimořádného díla.

Ivan Hlaváček

George Frost KENNAN

Z Prahy po Mnichovu. Diplomatické zprávy 1938–1940

Praha, Academia 2021, 281 s., ISBN 978-80-200-3201-0.

Knihu významného amerického diplomata George F. Kennana o pomnichovském Československu a prvního roku a půl protektorátu Čechy a Morava asi není třeba historikům blíže představovat. Českého překladu se dočkala až nyní, ačkoli vyšla již v roce 1968. A právě proto dosud zůstávala její četba doménou zejména odborníků. Což byla škoda, neboť i pro běžného čtenáře, laicky se zajímajícího o dějiny dvacátého století, bude Kennanova kniha čtenářským zážitkem. Vznikla přitom náhodou. Kennan při přípravě svých pamětí narazil na soubor dokumentů vztahujících se k jeho působení v Praze, kam přijel jako diplomat těsně před mnichovskou dohodou. Představují zajímavý soubor dobového pohledu na události v pomnichovském Československu a protektorátu očima amerického diplomata. I dnes překvapují pronikavými reflexemi, analýzami a soudy. Tím spíše udiví, proč tato kniha čekala na český překlad více jak půl století.

Český čtenář má přitom na rozdíl od těch v zahraničí, kteří budou i nadále pracovat s anglickým vydáním, určitou výhodu. Recenzovaná publikace nepřináší jen překlad. Její součástí je i obsáhlá studie o životu a díle G. F. Kennana (v angličtině již vyšlo několik jeho životopisů) z pera historiků Jiřího Ellingera a Víta Smetany. V jejich podání vyvstává plastický obraz života a práce amerického diplomata, který se do značné míry vymykal zažitě představě Američana. Sám hlavní hrdina si toho byl dobře vědom a dával najevo svou nechuť k době, v níž žil. Podle vlastních slov by se nejlépe cítil v 19. století.

Kennan zanechal v americké zahraniční politice nesmazatelnou stopu, ačkoli jeho „hvězdná hodina“ trvala jen poměrně krátce – několik let po druhé světové válce. Už dlouho předtím se však Kennan dal poznat jako bystrý pozorovatel a analytik dění ve střední a východní Evropě. Jeho diplomatické začátky byly ostatně se starým kontinentem úzce spjaty. Studium speciálního kurzu zaměřeného na ruskou historii stálo u počátku Kennanova celoživotního zájmu o Rusko, respektive Sovětský svaz. Znalost jazyků, historie a zdejších poměrů mu dávaly do vínku skvělou výbavu, která nebyla v americké zahraniční službě obvyklá. Zcela přirozeně to muselo u něho vést k občasné frustraci z některých diplomatických představitelů USA. Šokovalo ho například, že velvyslanec v Moskvě v druhé polovině třicátých let, Joseph Davies, věřil nestrannosti stalinských procesů. Poznání sovětské reality ve třicátých letech v Kennanovi zakořenilo hluboké pohrdání komunistickým režimem.

Na konci září 1938 tedy do Prahy přijížděl již jako poměrně zkušený diplomat nemající o sovětském režimu iluze.

Kennanovu působení v Praze (1938–1940) ve funkci tajemníka amerického vyslanectví autoři úvodní studie nevěnují až tolik pozornosti. Je to pochopitelné, protože obraz si může udělat čtenář sám na základě četby Kennanových zpráv. Ty ostatně ani po tolika desetiletích neztrácejí nic na své dramatickosti a výstižnosti (k čemuž přispívalo i Kennanovo stylistické nadání), s níž mladý diplomat vykresloval atmosféru v pomnichovském Česko-Slovensku a posléze v protektorátu. Dokumenty uveřejněné v knize jsou buď přímo Kennanem sepsané zprávy, osobní poznámky či dopisy, nebo se jedná o texty, které zpracoval, ale staly se součástí souhrnného zpravodajství posílaného americkým velvyslancem Wilburem J. Carrem a později generálním konzulem v Praze Irvingem N. Linnellem. Možná ale stálo za to, aby se autoři úvodní studie zmínili pár slovy o proměně amerického diplomatického zastoupení v Praze po vzniku protektorátu a nastínili jeho nové složení a úkoly.

Podle jde o obsah samotných dokumentů, tak je pochopitelně třeba respektovat okolnosti a souvislosti jejich vzniku. Podle toho je nutné pracovat s uváděnými informacemi. Některé soudy se ukázaly být chybné (např. že Hitler se neodvážil zlikvidovat Česko-Slovensko), jiné naopak zaujmou svou trefností (s. 130 ohledně Podkarpatské Rusi). Stále cenné zůstanou Kennanovy postřehy o politicích, poměrech v Česko-Slovensku, respektive na Slovensku, Podkarpatské Rusi a později v protektorátu. V tomto směru budou jeho dokumenty stále nacházet uplatnění v práci historiků a i pro laickou veřejnost četba zůstane poutavým zážitkem.

Český čtenář má další výhodu v tom, že české vydání je opatřeno edičními poznámkami, vysvětlující či objasňující různé souvislosti nebo události. Mohla jim však být podle mého názoru věnována větší pozornost, respektive editor se měl více pokusit vžít do role čtenáře a některé věci v poznámkách přiblížit nebo objasnit. Například že Kennan chybně označuje německou armádu jako Reichswehr. Zatímco v případě Karlových Varů, pro něž Kennan používal německého názvu Karlsbad, se čtenáři dostane upozornění (stejně jako v případě Opavy – Troppau, Vrchlabí – Hohenelbe nebo Brna – Brünn), nedozví se již, že Hohenstadt je Zábřeh a Lundenburg (v knize navíc chybně jako Lundenberg) Břeclav (s. 104). O poznámku si do slova říká pasáž z depeše z 12. ledna 1939 o jmenování legionáře a „důstojníka vy-cvičeného ve Francii“ ministrem podkarpatoruské autonomní vlády (s. 99). Ve skutečnosti jím byl generál Lev Prchala, jenž se ostatně objevuje i v některých následujících dokumentech (v této souvislosti měl být opraven i chybný údaj o Prchalo-

vě působení v této funkci v jeho medailonu na s. 266). Pokud Kennan píše o incidentech v Kladně (zastřelení německého policisty) a v Náchodě, proč je v poznámce vysvětlen jen ten první?¹ Upřesnění by si zasloužilo Kennanovo tvrzení o vojenské okupaci Slovenska Němci (s. 171). Závěrečné redakci textu pravděpodobně unikla malá chybička na s. 253, kde je mylně uvedený rok příchodu Kennana do Prahy (1939 místo správného 1938).

To jsou však jen drobné připomínky nijak neumenšující kvalitu českého vydání, u něhož čtenář zejména ocení již zmíněnou obsáhlou studii o životě Kennana od Ellingera a Smetany. Autoři v ní zúročili rozsáhlé znalosti problematiky americké zahraniční politiky, respektive studené války. Kennanovo působení v Praze je tak zasazeno do širšího kontextu jeho diplomatické kariéry, jejíž vrchol přišel po druhé světové válce, avšak trval poměrně krátce. Byl to zejména tzv. dlouhý telegram z února 1946, v němž Kennan ve snaze změnit náhled amerických politiků na SSSR jasně pojmenoval sovětské záměry. Význam depeše podtrhovalo skvělé načasování, kdy bylo v amerických kruzích již patrné rozčarování z poválečných vztahů s Moskvou.

Telegram vynesl Kennanovi značnou popularitu a posléze i post hlavního poradce ministra zahraničních věcí George Marshalla. Stal se hlavním tvůrcem projektu hospodářské obnovy Evropy, jenž do historie vešel jako Marshallův plán. Pokud se jednalo o Československo, mírný optimismus ohledně jeho vnitropolitického vývoje jej postupně opustil během podzimu 1947. Ellinger a Smetana přitom soudí, že jako jeden z architektů americké zahraniční politiky Kennan svými analýzami, na jejichž základě se Marshall rozhodoval, usnadnil „finální nástup československých komunistů k moci“ (s. 34).

Zatímco během prvních let po druhé světové válce Kennan značnou měrou přispěl k tvorbě americké zahraniční politiky, od roku 1948 se postupně stával spíše jejím kritikem. Jmenování velvyslancem v Moskvě v roce 1952 se mohlo zdát být vrcholem jeho kariéry, ve skutečnosti však z něj již sestupoval. Jeho působení v Moskvě bylo navíc jen velmi krátké (půl roku), když se po mediálním skandálu stal jediným americkým velvyslancem vyhoštěným ze Sovětského svazu.

Potupný konec moskevské mise znamenal zároveň počátek nové životní etapy a také kariéry G. Kennana. Stal se akademikem, komentátorem americké zahraniční politiky a historikem mezinárodních vztahů. Už jen na krátkou dobu si „od-

1 V noci z 9. na 10. června 1939 opilí němečtí policisté přepadli českou policejní stanici v Náchodě a zastřelili strážníka, což mimo jiné vedlo okupační režim k upuštění od dalších opatření proti českému obyvatelstvu v souvislosti s kladenským případem.

skočil“ do diplomatických služeb, když v letech 1961–1963 zastával post velvyslance v Jugoslávii (ani tato mise nebyla příliš úspěšná: Kennan na funkci rezignoval poté, co nedokázal přesvědčit Kongres, aby nezhoršoval hospodářské vztahy s Titovým režimem).

Jako celoživotní pesimista nehleděl po rozpadu sovětského bloku koncem osmdesátých let s nadějemi do budoucna a patřil ke kritikům vstupu České republiky, Polska a Maďarska do NATO. Bez ohledu na to ovšem zůstává jeho vklad do americké zahraniční politiky a diskuse o ní natolik zásadní a inspirativní, že stojí za to se s jeho myšlenkami i dnes seznámit. Český překlad jedné z Kennanových prací je proto nutno přivítat s nadějí, že časem k němu přibudou další.

Jiří Friedl

Vít MACHÁLEK

Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy

Praha, Academia 2020, 863 s., ISBN 978-80-200-3056-6.

Po listopadu 1989 se otevřel prostor pro objektivní studium a reflexi po léta tabuizovaných problémů novodobých českých dějin. V jeho rámci se začala zpracovávat a věcně posuzovat i role české protektorátní reprezentace a jmenovitě prezidenta dr. Emila Háchy, jež byla po léta obestřena předivem ideologicky a politicky motivovaných difamací. Paralelně s historiografií se tématu, přesahujícího akademickou sféru a představující neuralgický bod národní paměti, zmocňovala i publicistika. Postupně se objevila řada odborných studií a popularizačních článků, snažících se tak či onak vyrovnat s osobností a působením dr. Háchy i s fenoménem, který v českých dějinách personifikuje.

Ve druhé polovině devadesátých let vyšly tři původní knižní monografie, věnované tomuto tématu: *Causa Emil Hácha* Roberta Kvačka a Dušana Tomáška,¹ *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)* Tomáše Pasáka² a *Prezident v zajetí* Víta Machálka³. Lišily se svým záběrem, pojetím, stylem i hodnotícími závěry.⁴ Zatímco první dvě se meritorně zaměřovaly pouze na Háchovu činnost v prezidentském úřadě

1 Dušan TOMÁŠEK – Robert KVAČEK, *Causa Emil Hácha*, Themis, Praha 1995.

2 Tomáš PASÁK, *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*, Horizont, Praha 1997; druhé vydání: Tomáš PASÁK, *Emil Hácha (1938–1945)*, Rybka Publishers, Praha 2007.

3 Vít MACHÁLEK, *Prezident v zajetí. Život, činy a kříž Emila Háchy*, Regulus, Praha 1998.

4 Blíže k tomu viz: Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Úvahy nad biografiemi Emila Háchy*, Soudobé dějiny 14, 2007, č. 4, s. 806–818.

v letech 1938–1945, Machálkova kniha, nejrozsáhlejší z nich, zachycovala celý Háchův životní příběh včetně posmrtného údělu a nastiňovala i jeho lidský, duchovní a kulturní profil.

Autor (narozený roku 1969) na ní začal pracovat roku 1992, ještě za studií na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Jako začínající mladý historik přistupoval ke svému úkolu nezatížen historickými reminiscencemi, politickými a osobními ohledy i s příznačným badatelským entusiasmem. Prošel snad všechny dostupné archivní prameny, sehnal a přečetl nejrůznější memoárové rukopisy, vztahující se k Háchově osobnosti a činnosti v různých dobách, navštívil a vyzpovídal tehdy ještě žijící přímé pamětníky či jejich potomky a příbuzné. Na této bohaté heuristické základně postavil objevnou a čtivou monografii, představující v dané tematice přelomovou práci. Vyznačovala se porozuměním pro Háchovu pozici i dilemata a ostře kontrastovala s jeho tendenčním zatracováním po roce 1945, setrvačně pokračujícím až do devadesátých let.

Dílu se však nedostalo potřebné ediční péče. Nakladatelství se z nepochopitelných důvodů rozhodlo vydat text, hemžící se citáty, bez odkazů a poznámek, provedlo špatně technickou korekturu a knihu vydalo ve velkém knižním formátu používaném pro atlasy nebo obrazové publikace, avšak pro uvedenou publikaci zcela neadekvátním. Rovněž nezajistilo distribuci a publicitu díla, které bylo záhodno představit a specifikovat širší čtenářské veřejnosti už proto, že šlo o poslední ze tří krátce po sobě vydaných „háchovských“ monografií. Kniha nicméně vzbudila pozornost odborné historiografie i širší čtenářské veřejnosti a výrazně přispěla k přehodnocování pohledu na osobnost a roli dr. Háchy.

V následujících letech se Vít Machálek – vedle své práce v oboru religionistiky a dějin křesťanství – nadále zabýval biografií prezidenta Háchy a historií protektorátu a publikoval k této problematice řadu dílčích studií i syntetických a popularizačních statí.⁵ Soustavně sledoval i postupně vydávané prameny (zvláště memoáry) a literaturu k uvedenému okruhu a peripetie háchovského diskursu v odborné i širší veřejnosti, na němž podstatnou měrou participoval.⁶

5 Například: Vít MACHÁLEK, *Životní příběh Emila Háchy*, in: Jiří Rubín – Josef Tomeš (eds.), *Emil Hácha. Před 70 lety zvolen třetím prezidentem ČSR*, Praha 2008, s. 15–33; Vít MACHÁLEK, *Státní prezident Protektorátu Čechy a Morava. Osudová dilemata Emila Háchy v letech 1939–1945*, tamtéž, s. 68–84

6 Přínosné v tomto směru byly jeho přednášky na půdě Společnosti dr. Emila Háchy, na jejímž založení roku 1996 se aktivně podílel, články v Katolickém týdeníku, vystoupení v rozhlasu a hlavní referát na vědeckém sympoziu Causa Emil Hácha, uspořádaném 8. června 2005 v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky.

S dvacetiletým odstupem se vrátil ke své stěžejní Háchově biografii, kterou nejen doplnil a aktualizoval, ale celkově přepracoval a pod novým názvem *Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy* vydal v prestižní ediční řadě Historie nakladatelství Academia. Bohatou výzkumnou žeň z devadesátých let doplnil o výsledky svého bádání z následujících desetiletí a kriticky se vyrovnal s novou, poměrně rozsáhlou vědeckou, popularizační a memoárovou literaturou k tématu.⁷ Hlavní text opatřil rozsáhlým poznámkovým aparátem i novou obrazovou přílohou. Nejde tedy o rozšířenou reedici původního vydání, ale v zásadě o nové dílo.

Na osmi stech stranách monografie zachycuje autor podrobně Háchovy životní osudy, zasazené do širšího kontextu českých dějin konce 19. a první poloviny 20. století, do proměn epoch, politických a společenských poměrů. Objevuje Háchovy rodové kořeny a příbuzenské vazby, přibližuje jeho dětství, zkalené předčasnou smrtí otce, vztah k rodnému městu a kraji, středoškolská i vysokoškolská studia, podrobně se věnuje jeho přínosu na poli správního práva i právní vědy, služebnímu působení na zemském výboru i v čele československého Nejvyššího správního soudu, jakož i jeho širokým kulturním zájmům a rodinnému životu.

Snaží se proniknout i k jeho duchovnímu založení, politickým názorům a postojům. Ukazuje ho jako konzervativního českého vlastence, stoupence českého historického státního práva, praktikujícího katolíka i liberálního demokrata s výrazným sociálním cítěním, jenž v době svého působení u Nejvyššího správního soudního dvora ve Vídni za první světové války spolupracoval s domácím odbojem, po převratu budoval správní soudnictví meziválečného Československa a jako prezident Nejvyššího správního soudu byl významným garantem právního státu a demokratického zřízení. V těchto postojích a v tomto působení autor spatřuje i logickou anticipaci Háchovy prezidentské kandidatury na podzim 1938, které se sám bránil a přijal ji nakonec s velkým sebezapřením jako povinnost v těžké situaci národa a státu.

Machálek podrobně mapuje historii Háchova prezidentství za druhé republiky a za protektorátu, přičemž připomíná i úlohu jeho spolupracovníků a předních aktérů tehdejšího národně obranného zápasu. Podává psychologickou analýzu Háchovy osobnosti v osudovém závěrečném období jeho života, plném těžkých rozhodování, v nichž nakonec u něho vždy vítězil lidský přístup před ohledy politickými. (Tuto skutečnost akcentuje i titul díla *Prezident lidskosti*, zatímco název původní monografie *Prezident v zajetí* manifestoval objektivní situaci, v níž se státní prezident protektorátu nacházel.) K postižení a zhodnocení Háchovy historické role se

⁷ Vedle všech standardně publikovaných článků a knih reflektoval i většinu k tématu se vážících diplomových a disertačních prací, obhájených v uvedeném období na českých vysokých školách.

autor dostává postupně z různých stran a pohledů, prostřednictvím různorodých dokumentů i osobních svědectví. Nenahlíží ji jenom z hlediska potřeb domácího a zahraničního odboje a zápasu za obnovu československého státu, ale snaží se reflektovat a zpřítomnit existenciální drama upřímného vlastence a eticky založeného člověka, nuceného zodpovědně rozhodovat v dosud nepoznaných drastických poměrech, v nichž byly denně v sázce životy mnoha českých lidí a potenciálně samo fyzické přežití národa. Jeho přístup k Háchovu údělu se vyznačuje empatií, úsilím o objektivní soud *sine ira et studio*, ale nikoli nekritickou apologetičností.

V závěrečných kapitolách pak autor soustavně zachycuje „druhý život Emila Háchy“ v národní tradici a historii sporu o hodnocení jeho role v českých dějinách od roku 1945 do současnosti. Tato část díla výrazně překračuje rámec biografické monografie. Kriticky se vyrovnává s problematikou poválečného retribučního soudnictví, především s procesy před Národním soudem, a odhaluje politickou účelovost mnohých z nich, často připravených a probíhajících v režii a v intencích stranických zájmů komunistů. Zaznamenává smutnou historii Háchovy posmrtné ostrakizace, trvající po desetiletí, i těžké poválečné osudy nejbližších prezidentových spolupracovníků a jejich rodin. Obsahuje též pozoruhodnou kapitolu, srovnávající politickou roli a tragický úděl Emila Háchy a Edvarda Beneše a nacházející v nich mnohé paralely, zejména osudové volby mezi menším a větším zlem, které se ostatně v novodobých českých dějinách zlomyslně opakují. Konečně podrobně popisuje jednotlivá dějství a zastavení zápasu o spravedlivý historický soud nad Háchou v posledních třiceti letech, připomínaje každou relevantní historickou či publicistickou knihu, článek, konferenci, kolokvium, literární a dramatické dílo, filmový nebo rozhlasový dokument.

Při rekonstrukci Háchova životního příběhu se Machálek snaží průběžně sledovat jednotlivé stránky jeho osobnosti – profil právníka, státníka, vzdělance, estéta, hluboce věřícího a humanisticky založeného člověka, šťastného a zodpovědného manžela i otce. Pozoruhodně načrtává i Háchův portrét ideový a politický. Ukazuje, že „jeho smýšlení bylo nábožensky zakotveno v křesťanství a v oblasti politické filosofie spojeno s myšlenkou ochrany individuálních občanských práv“ a že jeho vidění světa bylo „blízké anglosaskému liberálnímu konzervatismu s jeho skeptickým postojem k ideologiím a vůdcům a s důrazem na obecně platná pravidla hry ve vztazích mezi vzájemně se vyvažujícími institucemi“ (s. 772 a 774).

Klíč k Háchově politickému uvažování a rozhodování autor spatřuje v jeho dlouholetém působení v čele Nejvyššího správního soudu, hájícího práva občanů proti přehmatům a případné zvlí státní moci, a proto principiálně nepřijatelného

pro totalitní režimy. Za vrcholnou tragédií jeho života pak považuje skutečnost, že se jako prezident protektorátu ocitl v zajetí systému, negujícího prakticky všechny hodnoty, které celoživotně vyznával.

Zvláštní pozornost věnuje Machálek i Háchovu českému vlastenectví, opírajícímu se o svatováclavskou tradici. Zdůrazňuje, že český národ nebyl pro něho „jen abstraktním pojmem, ale spíš souhrnem konkrétních lidí“ (s. 772). A dokazuje, že tento postoj nebyl v rozporu s jeho upřímnou loajalitou k československému státu, jemuž věrně a navýsost kvalifikovaně na své pozici sloužil, byť se zcela neztotožňoval s ideologií jeho zakladatelů a od jeho vzniku měl (jak se ukázalo, oprávněně) obavy o jeho další perspektivy v turbulencích mezinárodního vývoje.

Osovou část monografie tvoří oddíl, věnovaný Háchovu působení v úřadě prezidenta pomnichovského Česko-Slovenska a protektorátu Čechy a Morava, jež dosud zůstává předmětem sporů či diskusí a bývá nahlíženo z různých ideových a hodnotových perspektiv. Autor se s ním snaží vyrovnat důsledně historicky, oproštěn od ideologických a moralistních hledisek: vychází z reálné situace českého národa po Mnichovu a za německé okupace a klade si otázky, jaké smysluplné možnosti volby zbývaly tehdy jeho politické reprezentaci, chtěla-li jej, u vědomí nejisté a zamlžené budoucnosti, zachránit před katastrofou. Předkládá velké množství faktografie, výmluvných dokumentů a svědectví z různých stran a zpřítomňuje bolestná dilemata i namnoze přízračnou dobovou atmosféru, v jejímž stínu se rozhodovalo. A implicitně vybízí čtenáře k zamyšlení nad psychickým stavem člověka, řízením osudu vrženého doprostřed dějin a postaveného před nelidsky těžký úkol, z něž se nemůže bez fatálních následků vyvázat.

Machálek postupně hodnotí jednotlivé etapy, činy a rysy Háchova prezidentství; celkové hodnocení pak souhrnně podává v závěru knihy. Lze je shrnout zhruba následovně: Hácha nejen o prezidentský úřad nestál, ale úporně se své kandidatuře bránil a přijal ji až po naléhání vedoucích politiků druhé republiky, svých osobních přátel i arcibiskupa Kašpara jako vlasteneckou a křesťanskou oběť. Nebyl politikem, nebyl bojovníkem ani charismatickým vůdcem, v logice své dosavadní životní dráhy byl především strážcem právního řádu a úředníkem sloužícím své zemi (s. 773 a 779), – leč právě proto byl v dobové konstelaci pro svoji funkci vybrán. „Do čela státu byl postaven v beznadějně situaci, na jejímž vzniku se nijak nepodílel“ (s. 775.); a v té době nikdo z jeho volitelů ani on sám netušil, před jaká rozhodnutí bude záhy postaven.

Po rozbití Česko-Slovenska, řízeném nacistickým Německem za pasivního přihlížení západních demokracií, jež přenechaly rozhodování ve středoevropském

prostoru Německé říši, se 15. března 1939 v Berlíně pod brutálním Hitlerovým nátlakem podvolil za svou osobu podepsat právně bezcenný dokument, navenek „legitimizující“ německou okupaci českých zemí. V principu se zachoval stejně jako Edvard Beneš 30. září 1938; přitom se rozhodoval v mnohem těžším a beznadějnějším postavení.⁸ Protektorát, který byl jednostranně vyhlášen okupanty bez jeho vědomí, natož souhlasu, považoval za lepší variantu než přímou okupační správu, a z jeho právně zakotvené autonomie se snažil vytěžit maximum.

Spolu s protektorátní vládou pak Hácha uplatňoval národně obrannou taktiku v mezích protektorátní legality, jež předpokládala neustálé manévrování mezi loajalitou a rezistencí a přinášela těžká dilemata mezi etikou národní cti a záchranou jednotlivých lidských životů. V širším národním společenství však nemohla být veřejně vysvětlena motivace a zákulisní souvislosti této taktiky, a proto se v exilu i doma setkávala s nepochopením a odsudky. Hácha si to uvědomoval a vědomě vzal na sebe i odium, které tato forma boje přinášela.

Za cenu loajálních proněmeckých prohlášení zachraňoval svými soustavnými intervencemi životy početných obětí nacistických represí, a to i v posledních letech svého života, kdy ho nemoc a brachiální tlak nacistů a Emanuela Moravce proměnily v žalostnou trosku a fakticky zbavily svéprávnosti. Machálek v této souvislosti poznamenává, že „úřad státního prezidenta po celou dobu okupace připomínal úřad ombudsmana, snažícího se ujímat obětí bezpráví“, a klade si otázku: „Není jasné, proč by i sebehorší projevy měly převážet nad zachráněnými životy... Spíše by měla platit zásada „úcty k lidskému životu“, v judaismu známá jako *pikuach nefesh* a označující příkaz ponechat stranou ostatní ohledy, je-li ohrožen něčí život“ (s. 780).

Zde se dostáváme k leitmotivu Machálkova hodnocení Háchovy prezidentské role, manifestovaném už v názvu monografie: ve své funkci a postavení preferoval dr. Hácha *lidské* před *politickým*, v politice vždy zůstával především člověkem. „Jedinečnost Emila Háchy spočívala v tom, že v této nelidské době ztělesňoval lidskost“ (s. 780). Z tohoto hlediska potom Machálek srovnává prezidenta Háchu s prezidentem Benešem, „který na vše pohlížel jen prismatem politických kalkulací ... a z tohoto důvodu se neodhodlal ani k lidskému gestu ve prospěch ve vězení umírajícího Háchy“ (s. 781), a dospívá k závěru: „Z hlediska lidskosti nevyznívá srov-

8 Vít Machálek v této souvislosti cituje z pamětí Oldřicha Suchého, agrárního politika a vězně nacistického koncentračního tábora: „Tragický spor mezi formální zodpovědností, vyplývající z příslušnosti k ústavu, a mezi skutečnou zodpovědností řešili oba stejně.“ O. SUCHÝ, *Dvakrát otrokem*, Praha 2014, s. 47.

nání prezidenta a vlád druhé republiky a protektorátu s prezidenty a vládami celého období let 1945–1989 pro Háchu a spol. nepříznivě. Ani z hlediska hájení státních a národních zájmů nelze říci, že by poválečná politická garnitura měla morální právo soudit háčovskou politickou reprezentaci...“ (s. 782).

Machálkovo hodnocení se opírá o historickou fakticitu a přesvědčivé argumenty, odstraňuje účelově politický dehonestací nános, ulpívající na Háchově osobnosti v poválečném půlstoletí, a nadto poukazuje na *fenomén Hácha*, prostupující nedávnou českou minulostí. Vychází ovšem z autorovy – jinak v českém prostředí většinově sdílené – hierarchie hodnot, která před beznadějným bojem dává přednost ústupkům a kompromisům pro záchranu lidských životů. Jiný pohled nabízí hodnotová orientace, odmítající jakoukoli kapitulaci a jakýkoliv kompromis s nepřítelem a vyznávající boj do posledního muže. A tak ve filosofické, etické a axiologické rovině nebude asi spor o Emila Háchu, stejně jako spor o přijetí mnichovského diktátu nikdy definitivně uzavřen.

Text díla vhodně doplňuje obrazová příloha, obsahující i barevné fotografie, podrobné soupisy pramenů a literatury, obsáhlé anglické a německé resumé a pečlivě sestavený jmenný rejstřík. Ocenění zaslouží i grafická úprava knihy, výrazně kontrastující s knižní podobou *Prezidenta v zajetí*.

Machálkovo dílo je zatím nejrozsáhlejší a nejkompexnější háčovskou monografií, jež vznikala a vyžrávala téměř třicet let. Představuje autorovo *opus magnum*, ale i svod a rezultat dosavadního historického bádání a publikační aktivity na uvedeném poli. Předkládá poctivě propracovaný a v polemikách zprubovaný obraz dr. Emila Háchy a fatálních úskalí, s nimiž se potýkal, a svým vytríbeným literárním stylem jej prostředkuje soudobé české veřejnosti. Z dosavadních ohlasů se zdá, že oslovila širší čtenářský okruh než její předchůdkyně před čtvrtstoletím,⁹ a to publikum značně proměněné: na jedné straně se česká společnost mezitím do značné míry oprostila od dědictví předpojatých historických pohledů a začala více přemýšlet o nedávné národní minulosti, na straně druhé dospěly nové generace, tímto dědictvím sice nezatížené, ale často postrádající základní znalosti o kořenech své přítomnosti.

Josef Tomeš

9 Machálkova monografie byla připomínána a citována v článcích a na akcích ke 150. výročí narození Emila Háchy v roce 2022. Inspirovala též vznik divadelní hry Jakuba VAŠÍČKA a Tomáše JARKOVSKÉHO *Emil čili O Háchovi*, uváděné od roku 2021 v divadle D21 na pražských Královských Vinohradech.

Christiane BRENNER – Michal PULLMANN – Anja TIPPNER (eds.)

After Utopia. Czechoslovak Normalization between Experiment and Experience, 1968–1989

Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht 2022, 406 s., ISBN 978-3-525-33614-4.

Nezávisle na tom, co v recenzované knize píše Jan Mervart (a nepíše toho zas tak moc), vyznívá česká historiografie období tzv. normalizace v posledních dvaceti letech poněkud nudně a trvale rozštěpeně. Na jedné straně stojí chápání „normalizace“ jako utlačitelského režimu, kde represe přicházely zvnějšku či shora, který většinu občanů zatlačil do privátní sféry a různých šedých zón. Disent byl v tomto pojetí sice důležitou, ale přeci jen okrajovou záležitostí. S alternativním výkladem přicházejí tzv. revizionističtí historikové (vzhledem k historickému obsahu pojmu „revizionismus“ je to snad nejloupejší možné označení): disidenty úplně pomíjejí jako nedůležité a zdůrazňují vzájemně prospěšnou dohodu mezi režimem a občany, stejně jako souběžnost reálného socialismu s dobovým děním na Západě. Ve vzájemných pŕtčkách už obě strany dávno použily všechny dostupné argumenty, aniž by se interpretačně posunuly o píd a aniž by jedném či druhým vadilo, že plausibilitu prvního výkladu poněkud kazí skutečnost, že někteří jeho stoupenci jím jen zakrývají svoje vlastní jednání za minulého režimu, zatímco stoupenci druhého narativu malují černé na bílo, pokud už přímo nezamlčují „nepohodlná“ fakta.

Přiznám se, že jsem svazek *Po utopii* otvíral s dvojím velkým očekáváním. I když editoři knihy patří mezi čelné postavy „revizionistické“ historie, nelze to říci o všech dalších autorech díla, byl jsem proto zvědav, jak v praxi dopadlo „vyjednávání“ a „posouvání“ pozic mezi jednotlivými aktéry. Snad jsem i doufal, že jeho prostřednictvím, stejně jako díky angažování značného množství mimočeských autorů, dojde k rozčísnutí zaseklých diskusí – či spíše paralelních monologů – a ke kýženému interpretačnímu posunu, který by nově osvětlil ono temné období československé historie. V obojím jsem se ovšem důkladně zklamal.

Recenzovaná kniha vychází z pelhamské konference Collegia Carolina v listopadu 2018, přičemž editoři jenom poskládali referáty za sebe, aniž se zatěžovali odlišnými důrazy, natož vyzněním jednotlivých textů. Po propagační předmluvě, zdůrazňující „alternativní“ výklad tzv. normalizace jako svého druhu společenského „experimentu“, tak hned v první kapitole píše Thomas Lindenberger o vynuceném charakteru občanské loajality a v knize se setkáme i s označením reálného socialismu jako „totalitární společnosti“, třebaže „po polovině padesátých let ... hlavně metaforickým“ (Libuše Heczková a Kateřina Svatoňová). Nezredigovanost se

však týká i jednotlivostí, takže zatímco Jaroslav Šebek datuje počátek nové proticírkevní politiky na jaro 1970 (s. 188), podle Agáty Šústové Drélové k této změně došlo již v druhé půli předchozího roku (s. 213). Úsměvné, ovšem pro neinformovaného čtenáře matoucí, jsou též disparátní překlady názvů či termínů: *Dílo koncilové obnovy* je tak jednou „Work of Conciliar Renewal“ a podruhé „Project of Council Renewal“ (s. 196, 213), název filmu *Bony a klid* „Vouchers and chill“ a jinde „Vouchers and peace of mind“ (s. 169, 255) apod. Vzhledem k tomu, že si editoři nedali tu práci, aby příspěvky sjednotili a aby soubor textů společně přetavili do podoby skutečné monografie, lze těžko překonat dojem, že výsledný produkt je pozoruhodný a inovativní nanejvýš v jednotlivostech.

Dílem editorů, kteří se s výjimkou předmluvy v knize poněkud překvapivě autorsky sami neuplatnili, je patrně rozvržení na čtyři části, od „teorie normalizace“ přes analýzy distribuce moci, prožívání a životních strategií běžných občanů až po současné společenské a historické vnímání tohoto období. Významuplná struktura naneštěstí funguje jen na první pohled. Podobně jako u jiných konferencí a konferenčních sborníků se totiž nepodařilo rovnoměrně pokrýt všechna témata, ani zajistit jejich vzájemně distinktivní charakter. Nepatří každodenní život „veksláků“ spíše do sféry životních strategií, a naopak proticírkevní represe a reakce věřících na ně více do sféry moci, ačkoli v knize byly zařazeny opačně? Jestliže bylo obtížné rozhodnout se pro jedno či druhé, co vlastně od sebe dělí dvě nejdůležitější části knihy, umístěné po „teoretickém“ úvodu a před „dovětkovým“ závěrem? Proč jsou jednotlivé části oddělené jenom v obsahu a nikoli ve vlastním korpusu, nehledě už k tomu, že by jim prospěly samostatné úvodní pasáže. Stejně tak chybí celé knize závěr, kdyby ovšem bylo možné nějaký vyslovit.

První část díla tvoří jenom dvě kapitoly, v nichž již zmíněný Lindenberger nepřekvapivě ukazuje, že termíny „normalita“ a „normalizace“ znamenaly ve východoněmeckém kontextu něco úplně jiného než v československém, a Martin Schulze-Wessel shrnuje první kroky, vedoucí v letech 1968–70 k nastolení československé „normalizace“, včetně postupného obsahového tříbení tohoto pojmu. V některých ohledech přitom Schulze-Wessel přitakává Pavlu Kolářovi a Michalu Pullmannovi, ne však absolutně a tím méně v důsledcích pro porozumění období tzv. normalizace. Jestliže režimem nabízený (a vynucovaný) „klid na práci“ vnímala velká část společnosti jako neostalinismus (s. 56), sotva jej mohla prožívat se sympatiemi, jakkoli to žádáný neostalinismus „doopravdy nebyl“.

Pět příspěvků druhé části knihy tematizuje otázky politických a sociálních dějin. Stefan Lehr prostřednictvím dosud prakticky nevyužitých, resp. i nezná-

mých, transkriptů jednání presidia ÚV KSČ konkrétně ukazuje fungování nejvyššího patra moci, včetně jeho předem dohodnutých, vnějších či iracionálních prvků. Zdá se mi, že autor tak činí trefně, jen dostatečně nebere ohled na metodologické limity a výpovědní hodnotu daného zdroje: Doslovné zápisy se pořizovaly jen z (části) některých schůzí, a to na výslovnou žádost. Proto jich mohlo být za celé dvě dekády analyzováno jen 28, ačkoliv se každý rok konalo průměrně 36 zasedání.

Na Lehrův text pěkně navazuje kapitola Tomáše Vilímka, analyzující ideologickou přípravu a následné výsledky normalizačních voleb. Autor zdůrazňuje jejich čistě demonstrativní a legitimizační charakter. Jakub Rákosník již poněkoliťatě a proto víceméně standardně shrnul hlavní prvky i důsledky státní sociální politiky, aby se pak s použitím inovativní rétoriky („strategie materiální pacifikace“) vrátil k letité tezi Iva Možného, proč – nahlíženo ze sociálního hlediska a přirozeně jen jako jedna z příčin – padl komunistický režim tak snadno. Je sympatické, třebaže opět nikterak nové, že Rákosník čerpá i ze sociologických, právních a dalších, mainstreamovými historiky většinou přehlížených zdrojů.

Na přehled sociální politiky a dílem i sociálních dějin by měla navazovat kapitola o „utváření socialistické dělnické třídy“ v Československu, jenže 22 stránek Filipa Kellera se nedokáže měřit ani s obdobně dlouhým shrnutím předchozí kapitoly, natož s osmisetstránkovou Thompsonovou klasikou. Pokus o vhléd do normalizačního učňovského školství, třebaže ani zdaleka téma nevyčerpávající, by přitom sám o sobě byl důležitý, jen by jej autor neměl podnikat (dominantně) na základě dobových oficiálních tiskovin. I když i v nich se občas objevovaly kritické poznámky (stejně jako v jiných zaznívala „komunální satira“), neznamená to, že poskytují hodnověrné svědectví o „normalizační“ realitě. Autorův závěr, že učňům „bylo nesrozumitelné třídní vědomí“ (s. 164), bych pak raději interpretoval jako důkaz nepoužitelnosti marxistické teorie, alespoň pro dané téma a období, což ostatně prokázala nepřehlédnutelná sociologická literatura věnovaná sociální stratifikaci a mobilitě. Poslední příspěvek druhé části, pojednání Adama Havlíka o vekslácích, je informativní, ale čistě popisný. Zahraniční nebo s ohledem na věk nepamatující čtenář v něm nalezne všechny základní informace, text by však patřil spíše do nějaké „encyklopedie normalizace“ než mezi akademické texty *sensu stricto*.

Třetí část knihy, věnovanou životním „strategiím, stylům a kulturním reprezentacím“, otevírá dvojice textů k tématu religiozity. Jaroslav Šebek shrnujícím způsobem popsal situaci (především) římskokatolické církve v českých zemích na počátku sedmdesátých let (chybí tu snad jen založení Ústavu vědeckého ateismu

ČSAV, jehož činnost byla specifikem teprve tohoto období), zatímco Agáta Šústová Drélová ukázala důležitost „lidového katolicismu“, který na Slovensku dlouhodobě propojoval národní, stranické i náboženské cíle a plně se uplatnil ve druhé polovině osmdesátých let i (dodejme) po pádu komunistického režimu.

Životu „zahálčivé třídy“, tedy stranické elity a ještě spíše úspěšných aktérů hospodářské kriminality, a jejich případné demonstrativní spotřebě se prostřednictvím sociologické literatury, doplněné o příklady z dobových populárních médií (především filmu) věnoval Martin Franc. Vzhledem k danému rozsahu příspěvku ovšem využil své zdroje jenom částečně, opět spíše shrnujícím způsobem. Jeho výklad se mi zdá nejsilnější v oblasti jídla a pití, tedy tématu, jemuž se autor věnuje dlouhodobě. Kapitola o „socialistickém luxusu“ je přitom dobrým zástupcem zbývajících textů třetí části knihy: mohou v ní být, ale také by nemusely; téma životních stylů se rozběhlo do sice zajímavých, ale přesto pouhých jednotlivin. Platí to jak o kapitole Petera Hallamy o (ne)přítomnosti otců u porodu, jejímž nedostatkem je autorova jen částečná znalost dnes již velmi rozvinuté české genderové historie, tak o stati M. Nekuly o různých interpretacích Palachovy oběti ve veřejném diskursu. Podobně to platí o textu Heczkové a Svatoňové, odhalujícím původní Laternu magiku jako vývozní a turistický kýč, z něhož se v „normalizačním“ období stala jednou z šedých zón – a současně médiem autentické umělecké tvorby. Další obdobně důležitých prvků či aspektů každodenního života a kulturních dějin oné doby by se našly desítky, přičemž mnohé z nich jsou zpracované nebo i jen známé ještě podstatně méně než ty do knihy zařazené.

Poslední, čtvrtá část díla se věnuje „životu po životě“ československé tzv. normalizace, její reflexi v pozdější i současné populární kultuře a v historiografii. Anna Arwinska analyzuje jako jedno z prvních „nostalgických“ děl Vieweghova *Báječná léta pod psa* (1992). Zapomíná ovšem na své vlastní tvrzení, že výjimečnost této knihy pramení ze střetávání dvou narativů, humoristické kritiky opresivního režimu a nostalgie po ztraceném mládí (s. 338). Skutečná nostalgika přišla teprve později a nehledě k recipientskému zájmu přinesla podstatně slabší hodnoty. To je případ dokumentárních cyklů České televize *Retro*, jejichž diváky prostřednictvím internetových diskusí sledovala Marketa Spiritova. Zjednodušená a tím dezinterpretovaná minulost, stejně jako primitivní diváci, náchylní k manipulacím, jsou naneštěstí běžnou realitou současného světa. K její analýze a pokud možno i prevenci by se historikové měli spojit s příslušnými sociálními vědci. K tomu ale dochází jen zřídka: oba tábory, nebo alespoň jejich mainstreamoví představitelé se vzájemně ostentativně míjejí.

Příkladem řečeného budiž text Jana Mervarta, který shrnuje diskuse českých historiků a politických filosofů o tzv. normalizaci. Autor přitom zdůraznil hlavně politicko-sociální rovinu, jenom okrajově se zmínil o dnes již docela rozvinuté oblasti kulturních dějin a ještě slaběji, pokud vůbec, o sociologii „normalizace“. Odkazy na Hájka, Kabeleho, Konopásku či Možného, nehledě k jejich (odlišnému) významu i dalším dílům, však naneštěstí nezachrání absenci reflexe díla Josefa Alana, Jiřího Musila, Miloslava Petruska či Jiřího Večerníka, abych jmenoval alespoň ty nejdůležitější chybějící autory!

Výrazem editorské bezradnosti je konečně „epilog“ namísto skutečného závěru knihy. *Čtyři slovenské životy* Michala Hvoreckého nejsou totiž ničím, než žurnalistickým přiblížením životaběhu novinářky a filmové kritičky Agneši Kalinové, filosofa Marcela Strýka, překladatelky Zory Jesenské a spisovatele Jána Roznera, jejichž umístění do recenzované knihy zdůvodňuje jenom autorovo přání, „kž by byli v cizině známějšími“! Obávám se nicméně, že ani k tomu toto nepřilíhající povědomé dílo valně nepřispěje. Potýká se totiž i s čistě „technickými“ lapsy, způsobenými kupříkladu nedostatečnou kontrolou překladatelské práce – kromě dvou původně anglických kapitol jsou všechny ostatní texty přeložené: čtenář se tak může dozvědět i to, že dítko bylo přijato k vyšším studiím do „tělocvičny“ (angl. *gymnasium*, s. 116).

Snad jsem měl příliš velká, možná dokonce nesplnitelná očekávání, nicméně i když od nich odhlédnu, tak nemohu knihu *Po utopii* přijmout s nadšením. Její editoři svoji práci nezvládli nebo odbyli a výsledkem je nejen nedosažení očekávaných, namnoze i proklamovaných vysokých cílů, ale dokonce kontextuální znehodnocení řady kapitol, z nichž alespoň některé se autorům docela povedly.

Zdeněk R. Nešpor

Richard J. EVANS

Eric Hobsbawm. A Life in History

Oxford – New York, Oxford University Press 2019, 785 s.,

ISBN 978-0-19-045964-2.

Biografie Erica Hobsbawma (1917–2012) z pera Richarda J. Evanse (nar. 1947) představuje zásadní počin nejen pro obecné dějiny historiografie. Mimořádně vlivný historik Richard Evans, který zásadní část své práce věnoval německým dějinám, především příčinám vzniku nacismu a jeho hlubokým důsledkům, sepsal životopis

dějepisce, jehož vliv byl ve 20. století mimořádný. Nemalá část historiků, ale i sociálních vědců považuje Erica Hobsbawma za nejvýznamnějšího anglosaského historika 20. století vůbec. Fakt, že se Evans věnoval Německu a třetí říši by sám o sobě nebyl významný, ale jeho publikace dosahují srovnatelného vlivu a ohlasu jako jiný držitel titulu sir mezi britskými historiky Ian Kershaw. Evansova schopnost kombinace hluboké strukturální analýzy a syntézy je v jeho líčení Hobsbawmova „života v historii“ zřejmá.¹

Co nebylo Ericu Hobsbawmovi celoživotně dáno v oblasti manuální zručnosti, a svého času iritovalo jeho otce (s. 85), to vynahrazoval čtenářskou náruživostí. Intenzivní četba jej pohlcovala zhruba od deseti let až do smrti (s. 11). Na základě deníků, jejichž užití a interpretace náleží k přednostem Evansova textu, víme, co Hobsbawm četl a jak knihy promýšlel. Když se v květnu 1935 Eric přestěhoval se svým strýcem Sidneym a tetou Gretl² do čtvrti Edgware v severním Londýně, rozdělil si vybalené knihy do čtyř kategorií – na politiku a historii, literaturu a kritiku, přírodní historii a různé. V sedmnácti letech jeho intenzivní četba zahrnovala anglické, francouzské, německé a latinské tituly v uvedených kategoriích (s. 90). Knihy hluboce ovlivňovaly mladíkovo uvažování i smysly. Přesto se domníval, že v působení na city stojí nad literaturou nejabstraktnější a pravděpodobně nejčistší umění: hudba (s. 88). A nešlo jen o pasivní poslech, ale v případě jazzu doslova niterné prožívání.

Přerod v náruživého konzumenta jazzu přišel v roce 1933, a byl také Hobsbawmovou vnitřní odpovědí na jeho fyzickou neatraktivitu, jak vzpomíná ve svých pamětech *Zajímavé časy* i s odkazem na Josefa Škvoreckého.³ Hobsbawm působil dlouhá léta jako jazzový kritik v *New Statesman* pod pseudonymem Francis Newton.⁴ Až Hobsbawmovy vzpomínky otevřely příkrov, který nad jeho hudebními zájmy dlouho vězel i mezi západními komentátory.⁵ R. J. Evans to vysvětluje

1 Bibliografie R. J. Evanse je rozsáhlá a jen počet knižních titulů před vydáním Hobsbawmova životopisu činil 28. Srov.: <https://www.richardjevans.com/publications-category/complete-book-list/>. Český vyšly jeho *Nástup Třetí říše* (2006), *Třetí říše u moci: 1933–1939* (2009); *Lži o Hitlerovi: proces s největším popíračem holocaustu* (2011), *Na obranu historie* (2019).

2 Eric J. HOBSBAWM s nimi žil po osíření, když jeho otec (nar. 1881) zemřel v roce 1929 a matka Nelly (nar. 1895) v roce 1931.

3 E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*, New York 2002, s. 90. E. J. HOBSBAWM uvádí, že Josef Škvorecký popsal přerod v náruživého milovníka jazzu lépe než on.

4 Hobsbawm napsal přes sto článků pro tento časopis mezi lety 1956–1966. Srov.: R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 362–363.

5 Jiří LACH, *Eric Hobsbawm – historik mezi vědou a politikou*, ČČH 111, 2013, s. 599.

velkou nelibostí, která mezi akademiky panovala v padesátých letech nad žurnalistickými aktivitami kolegů. Potvrzuje to i opovrzení, kterého se dostalo jinému významnému britskému historikovi té doby A. J. P. Taylorovi za novinářské působení (s. 361).

Spojení Hobsbawm a jazz nevyjadřovalo pouze kulturní zájem, psaní recenzí a relaxaci na koncertech v londýnských jazzových podnicích (např. v Downbeat Club), ale také bránu k poznání soudobého klimatu v USA a do jisté míry také v Československu, Itálii, Japonsku, Rakousku a samozřejmě v Británii.⁶ Na konci padesátých let autor své hudební znalosti monograficky sevřel v *Jazzové scéně*, mimochodem jediné Hobsbawmově knize vydané před rokem 1989 v češtině.⁷ Kniha zprvu neměla velkého ohlasu, ale v pozdějších vydáních se dočkala značné popularity, např. i v Brazílii, kde se knihy s autorstvím „Erich Hobsbawm“ od sedmdesátých let velmi dobře prodávaly.⁸

Vedlejší kariéra jazzového žurnalisty přišla ovšem až dvě desetiletí poté, co Hobsbawm dospěl k rozhodnutí studovat historii. Nesměřoval na původně plánovanou oxfordskou Balliol College, ale vstoupil do Královské koleje v Cambridge, což Evans vysvětluje konzervativním charakterem první, oproti liberální atmosférou známé druhé fakultě (s. 92). Již tehdy vystupují některé z rysů Hobsbawmova historického myšlení: „Nezáleží na tom, zda znám jedno datum, pokud mám jasno v hlavních stupních vývoje,“ poznamenal si v polovině třicátých let, když zahájil univerzitní studia. Již od té doby promýšlel přechod od feudalismu ke kapitalismu, téma, které jej celoživotně dráždilo (s. 92).

Richard Evans nesleduje pouze samotného Erica Hobsbawma, ale klade jej do širšího kontextu univerzitního a oborového působení, včetně Historické skupiny Komunistické strany (CPHG).⁹ Organizace s kořeny v roce 1938 a obnovená po válce cílila na mobilizaci historie ve prospěch revolučních cílů (s. 310) a její repertoár tvořily letní školy, konference a publikace s dominantním zaostřením na pozici dělnické třídy. E. Hobsbawm byl členem její sekce pro 19. století. Proslulost

6 E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 98.

7 Francis NEWTON [E. J. HOBSBAWM], *Jazzová scéna*, Praha 1973. Evans její překlad, bezesporu povolený cenzurou jen pro neztotožnění pravého autora, mylně datuje do r. 1961.

8 V letech 1997–2007 získal za brazilské vydání knihy licenční poplatky v hodnotě 10 000 liber (R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 375). *Věku kapitálu* se zde prodalo 96 000 kusů (R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 479) a poslední část jeho slavné tetralogie, *Age of Extremes*, se prodalo 265 000 kusů, a Evans odhaduje prodej Hobsbawmových knih v Brazílii ještě před *Věkem extrémů* na 600 000 kusů.

9 The Communist Party Historians' Group, někdy také the Historians' Group of the Communist Party.

CPHG i navzdory snažení samotného Hobsbawma nedosáhla na kontinent a skupina zůstala omezena především na britské ostrovy zvláště mezi lety 1946/7 až 1954, kdy její aktivity ochably.

Přesto jeden z členů, dodnes velmi uznávaný¹⁰ Edward Palmer Thompson, považoval CPHG za spojenectví ducha a živnou půdu marxisticky orientovaných dějepisců, kteří v 50. a 60. letech začali publikovat svá významná díla (s. 312n.). Richard Evans považuje za nejtrvalejší výsledek diskusí a úvah skupiny od roku 1952 dodnes vycházející *Past & Present* (s. 315), časopis inspirovaný *Annales* a jejími historiky, zejména Jacquesem Le Goffem, také oceňovaný (s. 317). Ve skupině patřil Hobsbawm k nejviditelnějším a nejvýznamnějším, ale to platilo již od počátku jeho studií na King's College, kde byl brzy považován za nejbrilantnějšího historika v generaci plné talentů (s. 123). Pramenilo to nejen z jeho přirozeného nadání, ale zejména z neukojitelného čtenářského zájmu řádově přesahujícího cambridgeské studentské zvyklosti. Již od druhého semestru přednášky a tutoriály Erica nudily a neuspokojovaly, své úsilí tak upjal ke knihovně.¹¹

Hobsbawm celoživotně považoval SSSR za naději pro lidstvo a totalitně-autoritativní povahu režimu nehodlal vzít plně v potaz. Schvaloval moskevské monstrprocesy a přejímal pohled obžaloby (s. 149n.). Není divu, že v kontextu počínající a rané studené války člověk jako Hobsbawm vyvolával zájem tajných služeb, což Evans poměrně pečlivě dokumentuje. MI5 měla dokonce svého informátora, který jej v roce 1952 popsal jako militantního komunistu (s. 301), přičemž zájem páté sekce britské vojenské rozvědky vzbuzoval nejpozději od roku 1942, kdy mladý historik sloužil v armádě a svými levicovými názory iritoval nejen své vojenské nadřízené (s. 215).

V Evansově životopisu má zásadní místo Hobsbawmovo politické cítění a jeho odraz v historikově díle. K radikální levici tíhnul od velmi raného věku a utvrzoval jej v tom dobový střet levice a radikální pravice. Kromě literatury na něj působily vlastní zkušenosti z hroutícího se výmarského Německa vylíčené v pamětech,¹² resp. s Francií během tříměsíčního stipendia na zdokonalení francouzštiny v létě 1936, tedy nedlouho po volebním vítězství lidové fronty a částečně ze španěl-

10 Zvláště pro své dílo *The Making of the English Working Class* z roku 1963.

11 R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 125–126. Snad jedinou výjimkou byl Michael Postan (1899–1981), židovský uprchlík před ruskou revolucí z Besarábie, kterého si Hobsbawm pro jeho erudici navzdory jeho vášnivému antikomunismu velmi vážil. Srov. také E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 333 a R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 126–130.

12 E. J. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 57–92 (kapitoly *Berlin: Výmar umírá* a *Berlin: hnědý a rudý*).

ských Pyrenejí nedlouho po začátku občanské války (s. 111n.). Přirozeně stál jasně za republikánským táborem (s. 150).

Všechny tyto pobyty měly na Erica hluboký vliv, jak v politickém, tak odborném ohledu a pochopitelně odrážely či utvrzovaly jeho přesvědčení. Tak tomu bylo i při návštěvě SSSR nedlouho po Stalinově smrti. Hobsbawm sice registroval některé problémy sovětského komunismu, ale stále jej považoval za lepší než západní imperialismus, a tudíž hodný podpory (s. 315). Hobsbawmovu komunismu se Evans v práci věnuje opakovaně. Upozorňuje, že tradiční obraz „rudé Cambridge“ platí až pro druhou polovinu třicátých let, protože Komunistická strana Velké Británie (KSVB) byla dlouho antiintelektuálně laděná (s. 133), a dokládá, jak přesvědčení a stranická legitimace zpomalila Hobsbawmovu akademickou dráhu: přestože už na prahu padesátých let splňoval všechny parametry docentury (readership) na Birkbeck College, setrval na pozici asistenta až do roku 1959.¹³

Od druhé poloviny padesátých let mělo jeho členství ve straně spíše pasivní povahu, ba dokonce i kritickou (s. 454). Distancoval se od ortodoxního komunismu i divokých teorií tzv. nové levice (s. 465) jako bylo marcusovské dovozování, že sexuální benevolence je příčinou sociálních a politických revolucí.¹⁴ Komunistou zůstal do konce života (s. 661), ale v šedesátých letech se uvolnil z vlivu strany a zejména spolu s Edwardem P. Thompsonem zásadně působil na mladší generace britských historiků, jejichž počet začal prudce narůstat s Robbinsnovou reformou v roce 1963 (s. 473).¹⁵

Evansova práce může právem aspirovat na totální biografii, protože kromě individuálních profesních a soukromých osudů, Hobsbawmova myšlenkového světa a dobového kontextu, říká mnohé o jeho rozsáhlém díle. V něm hraje ústřední roli soubor čtyř prací o moderních a soudobých dějinách světa, vydaných v rozme-

13 R. J. EVANS, *Eric Hobsbawm*, s. 427. Evans odkazuje na Hobsbawmovo vlastní dokreslení situace: „Communists who had a post before the Berlin Airlift of 1948 kept it, but ‘almost certainly got no promotion for ten years and no chance of moving. Those who had not got in before then, did not get jobs for about ten years ... Of course the Marxists were isolated as much as possible, both by actual discrimination and by the general, and justifiable, suspicion of the USSR.“

14 Srov. jeho článek z r. 1969 *Revolution and Sex*, in: E. J. HOBSBAWM, *Revolutionaries: Contemporary Essays*, London 1973, s. 216–219.

15 Tzv. Robbinsnova zpráva doporučovala okamžitý prudký nárůst počtu univerzitních studentů. V důsledku toho britské terciární vzdělávání expandovalo a objevují se nové dnes velmi prestižní univerzity, např. University of Warwick (1965), Lancaster University (1964) atd.

zí let 1962–1994.¹⁶ I v partiích, věnovaných těmto knihám se ukázalo, jak zásadní (a v interpretaci Hobsbawmova života nové) bylo Evansovo studium Hobsbawmových pozůstalostí (nachází se v několika sbírkách a archivech).

Evans nepřistoupil toliko k rekapitulaci obsahu a významu děl, ale nahlédl i do finančního a nakladatelského kontextu spojeného s pracemi londýnského profesora. Dokumentuje, jak postupně rostla Hobsbawmova cena na trhu. Dnes již milionové prodeje Hobsbawmových textů přitom neplynuly z marketingové koncepce, či pouze z fenomenálních znalostí autora. Vzešly z několika zdrojů: Hobsbawm své knihy často nejprve testoval na studentech: zkoumal, zda v přednáškách zaujmou auditorium a získával zpětnou vazbu. Pomáhala mu žurnalistická praxe, protože jej nutila přemýšlet, jak oslovit neodborného čtenáře. Nešlo o dílo náhody, že jeho první kniha *Primitivní rebelové* (1959), které se dostalo vřelého přijetí v USA od historiků i sociálních vědců (s. 354), přišla několik let poté, co začal psát novinové příspěvky na jazzová témata. Novinařina Hobsbawma naučila ekonomii slova, přiměla jej brát ohled na stručné vyjádření. Domníval se rovněž, že historickou syntézu je nutno uchopit odlišně od tradičního konzervativního psaní historie v Británii po první světové válce. Syntéza neměla připomínat vlákno (výkladu), ale síť.¹⁷ Vůči tradičnímu pojetí postavil tři proudy: marxistický přístup, postupy školy Annales a sociálních věd (s. 399). A první svazek volné tetralogie, *Věk revoluce*, tuto konstrukci sledoval: vycházel z marxismu, soustředil se na „dlouhé trvání“ v dějinách a redukoval politický narativ (tamtéž). Hobsbawm zde přišel s konceptem duální revoluce,¹⁸ který si uchoval dlouhodobý vliv (s. 400).¹⁹

Evans nevynechává žádnou z Hobsbawmových klíčových monografií od *Industry and Empire*, přes *Bandits*, až po pozdní knihy z let před smrtí (s. 649).²⁰ Publikace nevzešly jen z ticha pracovny a knihoven, ale odrážely historikovu další vášně: cestování. Právě *Bandité*²¹ jsou i reflexemi z cest na všechny kontinenty (s výjimkou Antarktidy), kde nejen přednášel a bádá, ale studoval soudobou společnost

16 *The Age of Revolution: Europe 1789–1842* (1962), *The Age of Capital: 1848–1875* (1975), *The Age of Empire: 1875–1914* (1987), *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991* (1994).

17 Vyjádřil to ve studii *A New Sort of History: Not a Thread but a Web* v Times Literary Supplement v říjnu 1961.

18 Francouzská politická a ideologická revoluce 1789 a průmyslová revoluce s kořeny v Anglii.

19 Evans zdůrazňuje zvláště vliv na německou historiografii a *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* Hanse-Ulricha Wehlera.

20 Např. *On History, Democracy and Terrorism, How to Change the World, Fractured Times*, které stále dosahovaly vysokých prodejů.

21 Poprvé vyšli 1969.

a byl např. fascinován zemědělským aktivismem (s. 380). Zájem o společenskou spodinu, resp. okrajové skupiny vůbec, je pro Hobsbawma typický a inspiroval jim celé proudy v historiografiích třetího světa.²²

V době vydání *Age of Empire*, na kterém pracoval sedm let, dosáhl Eric sedmdesátiletý podle mnohých už nemohl vykonat více. Konec Hobsbawmovy éry jako by symbolizoval pád sovětského systému (viz níže), který doslova rámoval jeho život i myšlení. Přesto se v roce 1994 přihlásil s vylíčením krátkého 20. století – *Věk extrémů*.²³ Ve společensko-kulturní rovině se jednalo o Hobsbawmův triumf. Jeho někdejší student o něm v *Independent on Sunday* napsal, že je chodící alexandrijská²⁴ knihovna vědění a nešetřil dalšími superlativy (s. 571).

Kniha však byla také hojně kritizována: světoznámý autor konceptu orientálního Edward Said považoval *Věk extrémů* za eurocentrický, vlivná *New Left Review* v obsažné čtyřicetistránkové recenzi vytkla absenci ocenění nacionalismu jako obranného mechanismu demokracie, politický sociolog Michael Mann kritizoval příliš růžové líčení bolševické revoluce a bezprostředně následujících let, a marxista Perry Anderson postrádal v práci závažnější zmínku o USA, zejména o americké buržoazii (s. 571, 574). Z historiků vystavil práci nejtvrdší účet u nás *post mortem* hojně překládaný Tony Judt konstatováním, že Hobsbawm nepochopil některé světové události, jiné klíčové fenomény vynechal a hlavně: zlehčoval Stalinovu vládu teroru ve třicátých letech (s. 575).

V Hobsbawmově nazírání celé existence Sovětského svazu převažovala socio-politická idealizace. Nástup Gorbačovových reforem považoval za důkaz potenciálu k pozitivní změně (s. 545). Ale reformy posledního generálního tajemníka takřka plynule přešly v rozklad režimu s preludiem ve střední a východní Evropě. Hobsbawm zareagoval na kolaps komunistických systémů způsobem, který mnohé jeho mladé obdivovatele šokoval: předpokládal, že se Sovětským svazem panoval mír, ale že teď přijde válka (s. 546). S užitím dalších komentátorů Evans připomíná, že bylo do jisté míry sympatické, že se londýnský historik odmítnul vzdát „víry“, resp. nebyl s to sáhnout po kategoričtějším slovu vůči komunismu ani ve svých vskutku zajímavých pamětech *Interesting Times*.

Tony Judt uzavřel v listopadu 2003 svůj posudek memoárů slovy: „Eric Hobsbawm je nejnadanější historik naší doby; a přece nějak došlo k tomu, že s kli-

22 Georg G. IGGERs – Q. Edward WANG, *A Global History of Modern Historiography*, London – New York 2008, s. 286. Autoři zmiňují příklad indické historiografie.

23 Česky vyšly poprvé v roce 1998: E. HOBSBAWM, *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*, Praha 1998.

24 S odkazem na Hobsbawmovo rodiště v egyptské Alexandrii.

dem a nevzrušeně prospal hrůzu a hanbu století.“²⁵ Evans ve své mohutné biografii nepřehlíží Hobsbawmovy meze v politickém uvažování i díle, které kupř. takřka ignorovalo Afriku. S odkazem na amerického dějepisce a Hobsbawmova přítele Eugena D. Genevese konstatoval, že komplexita Ericovy osobnosti také zamezila vzniku hobsbawmovské školy. Nebylo totiž možné dosáhnout jeho neobvyklé kombinace teoretické čistoty, obrovské schopnosti zobecňovat a nadpřirozeného citu pro detail (s. 661). Richard Evans svým monumentálním životopisem Erica Hobsbawma vytvořil etalon historiografické biografie a prokázal, jak významným dějepiscem je i on sám.

Jiří Lach

Radim JEŽ – Lenka NOVÁKOVÁ – David PINDUR a kol.

Vratimov. Jedno město, dva příběhy

Český Těšín, Muzeum Těšínska 2022, 639 s., ISBN 978-80-86696-64-5.

Vratimov je město v ostravské aglomeraci. Jak titul knihy napovídá, skládá se ze dvou historických částí: Vratimova (historicky Ratimova) a Horní Datyně. Autoři pracují se sice nespisovným, ale regionálně obvyklým užitím druhého z místních jmen v pomnožném tvaru. Knihu vydalo pro město Muzeum Těšínska na základě výzkumného projektu zadaného v roce 2016. Zadání díla regionálnímu muzeu má svou logiku a o záměrech díla mnohé vypovídá: publikum je primárně v místních obyvatelích, rodácích, lidech spojených s regionem. Tomu odpovídá charakter textů, hlavně těch, které popisují dění novější, o němž trvá kolektivní paměť. Přinejmenším část autorů ale jistě měla větší ambice a chtěla oslovit publikum širší, kniha je proto v některých svých částech zajímavým a důležitým mikrohistorickým příspěvkem k dějinám Těšínského Slezska, eventuálně českých zemí. Rozdíl v ambicích členů autorského kolektivu se v díle zrcadlí nerovnoměrně, tu je kniha více dílem pro lokální publikum, tu tyto meze (daleko) překračuje.

K naplnění primárního cíle, totiž shrnout v syntéze dějiny obce pro potřeby obyvatel a rodáků, mnoho do recenze napsat nelze, snad jen konstatovat, že kniha v tomto ohledu obsahuje vše, na co jsme u podobně zaměřených prací zvyklí. Bezpochyby obstojí i před přísným čtenářem: vypráví příběh, je pevně vrostlá do přírody, krajiny a kultury jejích obyvatel, je vybavena bohatou obrazovou přílohou

25 *Eric Hobsbawm: poslední romantik*, in: Tony JUDT, *Zapomenuté 20. století. Osobnosti, události, ideje*, Praha 2019, s. 149. Evans na tuto kritiku odkazuje.

a poutavě ukazuje jednotlivá významná místa „dříve a nyní“, zmiňuje významné rodáky atd. Publikum jistě ocení fundovaně sepsané kapitoly o přírodních poměrech, krajině a obecních symbolech, snad jen téma míst paměti zůstalo tak trochu roztrženo do několika kapitol. Potud k naplnění hlavního cíle publikace.

S druhým cílem, tedy přesahem k dějinám Slezska a českých zemí, je to již složitější. Interpretace českých dějin dlouhodobě trpí převahou perspektivy „Království“ nad vedlejšími zeměmi Koruny české, chcete-li určitým pragocentrismem ve vyprávění národního příběhu, snad v posledních desetiletích přece jen trochu revidovaným pod vlivem prací badatelů z moravských vědeckých pracovišť. Ve srovnání s Německem, Polskem nebo Rakouskem ale zůstává slovo periferních regionů v interpretaci českých dějin poměrně málo slyšené. Přitom právě Slezsko má v tomto interpretačním napětí zajímavou roli a tamní „tradice odlišnosti“ se např. v polské historické vědě projevuje poměrně výrazně, podporována ovšem hlasy dalších regionů – Velkopolskem, Haličí ad. Podobnou tradici vidíme u našich sousedů třeba v případě Tyrol nebo Bavorska. Na komplexně pojatý a přesvědčivý výklad českých dějin z perspektivy Těšínska zatím čekáme. Dějiny Vratimova mohly být pro podobný alternativní náhled zajímavým odrazovým můstkem.

Jako první je třeba zmínit skladbu autorského kolektivu a s tím spojenou strukturu knihy. Autorský tým je svou specializací výrazně vychýlen směrem ke starším dějinám, se snesitelnou mírou nepřesnosti lze říci, že jde o dílo odborníků orientovaných hlavně na raný novověk. Této jednostrannosti si patrně vedení kolektivu nebylo příliš vědomo – soudím tak podle zadání lektorce díla, kde se opět dostali ke slovu hlavně specialisté na raný novověk, renesanční stavitelství, resp. ranou modernu. Dílo vlastně sepsal nepočetný kroužek regionálních specialistů na jednu dějinnou epochu. Chybí hlas odborníků na moderní a hlavně soudobé dějiny. Jistě, tato skladba týmu dobře reflektuje profil primárního publika knihy zmíněný výše, jde o badatele pevně spojené s regionem a místem, s nepochybně výbornou znalostí reálií. Ale deficit je také zřejmý, protože spolu s absencí odborníků na novější dějiny se do díla dostávají nedostatky v kladení badatelských otázek, slábnou a mizí témata vratimovských dějin relevantní a zajímavá z hlediska nadregionálního, narůstá autorská interpretační nejistota a z ní plynoucí sklon k pouhé popisnosti.

Také struktura díla vypovídá o důrazu na starší dějiny. Dějiny od počátku do konce třicetileté války jsou s ohledem na nevelký význam sídla a chatrný stav pramenů místní povahy pojednány velmi detailně a bohatě, se zajímavou kontextualizací, celkem na skoro padesáti stranách. Epoše 1648–1848 náleží přibližně 80 stran,

následuje éra pozdní habsburské říše (cca 100 stran), meziválečná epocha (cca 60 stran), období 1938–1948 (cca 60 stran), období socialismu (80 stran) a polistopadové éře asi 30 stran.

Právě v kapitolách o starších dějinách vidíme ambici napsat na pozadí dějin Vratimova dějiny širší. Snad tu s určitým eufemismem můžeme hovořit o dějinách Těšínska a příspěvku k jeho roli v dějinách českých zemí. V mladším období pocho-pitelně pramenů vázaných přímo k Vratimovu přibývá, ale tomu úměrně slábne autorský zájem o prameny regionální nebo nadregionální povahy. Jeden příklad za všechny: autoři se dokonce spokojují s pouhým letmým kontaktem s regionální a zemskou politikou a to pouze v případě, že zemský poslanec náležel mezi rodáky, širší kontexty jeho volby, zastupitelské činnosti apod. zůstávají už mimo horizont. Důkazem tohoto reduktivního pohledu na Vratimov je např. neuvedení místních výsledků voleb do zemského sněmu, vídeňského anebo pražského parlamentu – autoři se plně spokojují s detailní analýzou komunálního dění.

Také profil pramenné základny se postupně s přechodem k moderním dějinám zhoršuje. Velkým překvapením je absence práce s fondy KSČ pro období po roce 1945. Tento aspekt mikrohistorického pohledu přitom bývá obvykle vlastní i mnohem méně ambiciózním pracím. Práce s prameny krajského významu je pro 20. století velmi selektivní, přitom právě s ohledem na centralizovaný systém správy se tu o Vratimovu lze jistě mnoho dovědět na vyšších úrovních správního systému, typicky ve fondu Severomoravský krajský výbor KSČ, který úplně chybí.

Autoři se potýkali s vlastní slabší znalostí portfolia dobového tisku, kde silně preferují hlavně Noviny Těšínské (pro období cca 1896–1913) a Palcát pro 20. léta 20. století, ale celá řada regionálních periodik nebyla vůbec vytěžena. Jde jednak o listy vyprávějící alternativní příběh města a regionu ve smyslu německého nebo polského národního projektu, jednak listy zdůrazňující slezská specifika v rámci českého prostoru. Disproporce takto vzniklá je v díle velmi citelná, autoři – možná nevědomky – se tu volbou pramene silně postavili na stranu národně české interpretace dějin města a regionu. Přitom např. listy Deutsches Nordmährerblatt nebo Silesia obsahují řadu zmínek o dění v regionu a v textu knihy jsou české nacionální výpady proti spolkům, jako byla Nordmark nebo Bund der Deutschen zmíněny, aniž by bylo dáno slovo „německé straně“. Podobně je nakládáno s hlasem polské minority ve Vratimově a okolí. Periodika vydaná po roce 1937 chybí úplně.

Vítězství „českého Vratimova“ jako *success story* dominující interpretaci lokálních dějin je snad výsledkem také přílišné vazby autorského kolektivu na nevydaný rukopis *Dějiny Vratimova a Kunčic* z pera místního badatele a archiváře Aloise

Adamuse dokončený v roce 1935. Pro recenzenta je tato otázka nezodpovězena a je trochu záhadou, protože Adamusova práce v poznámkovém aparátu až tak často citována není. V každém případě český národní příběh interpretaci moderních dějin Vratimova jasně dominuje, navzdory tomu, že autoři citují některé syntézy, které nabízí vyvážený pohled na vztahy Čechů a Němců v regionu. Zdá se, že kritické vypořádání se s touto českou národní narací, hlavně při absenci výše zmíněných pramenů z provenience „druhé strany“, bylo prostě tak trochu nad síly autorů.

Kvalita interpretace regionálních dějin se projevuje zpravidla tak, že autor/ autoři dokážou díky důkladné znalosti syntéz nebo dílčích syntéz pro větší územní celky nahlédnout dějiny lokality v kontextech, srovnat její specifika s dosud poznaným hlavním i alternativním směrem vývoje atd. Recenzované dílo obsahuje tuto vazbu na syntézy, ale v rozporné míře. Hlavně pro interpretaci starších dějin platí, že znalost syntéz účelně „prorůstá“ textem, tento obsahuje četné odkazy a regionální a lokální hledisko tyto syntézy doplňuje nebo i rozporuje, u novějších dějin bohužel kvalita této implementace slábne.

Ještě pro období druhé poloviny 19. století lze považovat situaci za uspokojivou, ale pro dvacáté století – kde jsou interpretační debaty a střety nejostřejší – je již reflexe syntéz nepřiměřeně slabá. Případně je formální: díla jsou sice uvedena v seznamu literatury, ale ve skutečnosti se do podoby díla jejich teze a tázaní nepropisují, eventuálně díla podstatná pro hledání interpretace českých soudobých dějin vůbec chybí. Nesporná síla díla v jeho pojednání dějin se znalostí místních reálií a pro místní čtenáře a rodáky tu až příliš vystupuje do popředí a to bohužel na úkor témat zajímavých pro čtenáře mimo okruh Vratimovských. Hlavně pro období socialismu se autoři spokojili již s pouhou popisností jevů, nekladou si hlubší otázky např. po legitimitě komunistické moci, proměně společenských a hospodářských elit v této době, hospodářské výkonnosti centrálně řízeného plánovaného hospodářství a roli vratimovské celulózky v československém papírenském průmyslu a v celém hospodářském systému atd.

Celkově mohu konstatovat, že dílo bezesporu přináší nové interpretace, rozšiřuje stav poznání. Je ve své části zaměřené na širokou kontextualizaci starších dějin města dokonce velmi cenné a hodné napodobení. Dějiny moderní epochy se autorům tak docela napsat nepodařilo. Místní publikum bude jistě spokojeno, to není málo. Ale zájemci o dějiny (Těšínského) Slezska knihu asi nahlédnou s rozpornými pocity, přece jen se asi čekalo trochu více.

Lukáš Fasora

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Martin HOMZA

Mulieres suadentes – Persuasive Women. Female Royal Saints in Medieval East Central and Eastern Europe

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 42)

Leiden – Boston, Brill 2017, 260 s.,

ISSN 1872-8103;

ISBN 978-90-04-31466-5;

ISBN 978-90-04-33813-5 (e-book).

Ediční řada „East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450“ věnovaná historiografii středověkých dějin středovýchodní a východní Evropy je výjimečným počinem nakladatelství Brill. Díky ní se ke čtenáři po celém světě neznalému (většinou) slovanských jazyků dostávají kvalitní práce historiků ze středovýchodní Evropy, většinou z postkomunistických zemí. Některé z těchto prací jsou originálně publikované práce, jiné jsou překlady publikací původně vydaných v národních jazycích. To je také částečně případ knihy slovenského historika Martina Homzy, která prvně vyšla v Bratislavě roku 2002 pod názvem *Mulieres suadentes – Presvedčajúce ženy: Štúdie z dejín ženskej panovníckej svätosti v strednej a vo východnej Európe v 10.–13. storočí*. Ny- ní je ale čtenáři předkládána v upravené a rozšířené verzi v anglickém jazyce jako

čtyřicátý druhý svazek zmíněné řady nakladatelství Brill.

Základním cílem publikace, který si autor vytkl už v jejím úvodu, je „zmapovat historiografii ženských vládkyň ve středovýchodní a východní Evropě“ ve vymezeném období středověku. Za hrdinky svého vyprávění pak volí zástupkyně tří zemí, a to kněžny Ludmilu (Čechy), Olgu (Kyjevská Rus) a Adelaidu Polskou (Uhry). Východiskem badatelské práce autora je model údajně typického ženského chování z psychologického hlediska, totiž schopnost významně ovlivnit své mužské protějšky zejména v duchovních záležitostech. Navazuje tak na několik starších prací z posledních dvou desetiletí 20. století. Tyto „přesvědčující ženy“ (*mulieres suadentes*), v případě Homzovy práce ženy ve výjimečném postavení jako manželky vládců země, tak mohly ovlivnit i christianizaci knížecího dvora a celé země.

Literární obraz (topos) takové ženy byl utvářen už od pozdní antiky a raného středověku. Pod vlivem ženy – křesťanky přicházel do společnosti nový řád. Takových příkladů zmiňuje autor v úvodu více, pro svou knihu, resp. hlavní studie si ale vybral výše zmíněné tři panovnice, přičemž v posledním případě (kněžna Adelaida) se pokusil zároveň prokázat její historickou existenci. Jako archetyp a první sondu pak zvolil císařovnu (a světici) Helenu, matku Konstantina I. Právě některé rysy života

sv. Heleny, jako např. její vliv na syna či podíl na podpoře šíření křesťanství identifikuje autor i u dalších sledovaných osob. Tyto ženy – panovnice a světice, jejichž odraz je možné sledovat v hagiografické literatuře i historické tradici, jsou pevně spojeny s formováním dynastické tradice a jejich kult byl mladšími generacemi panovníků většinou intenzivně podporován. Svou roli sehrála v historii, resp. historické tradici také pozice těchto žen jako zakladatelek nové dynastie, event. jejich osobní vliv na mladší generaci vládců. Hlavními budovatelkami kultů byly ovšem opět ženy, především panovnice či ženy pocházející z panovnické dynastie, které kult budovaly z prostředí některé elitní církevní instituce, jak tomu bylo např. v Praze u sv. Jiří.

Homza svým výzkumem také potvrdil některé starší hypotézy o christianizaci ve střední a středovýchodní Evropě v raném středověku. Podle jeho závěrů je tak doložitelná blízkost procesů odehrávajících se právě v centrech formujících se státních útvarů jako Čechy, Kyjevská Rus či Uhry, přičemž upozorňuje i na skutečnost, že Rus byla právě v této době bližší vývoji středoevropského regionu než Byzanci. Vedle obecnějších zjištění pak autor publikace upozorňuje na některé specifické role „mulieres suadentes“ ve středověké střední Evropě, které se odrazily v místní politice. I když některé z jeho závěrů mohou být diskutabilní, jako např. ten o roli kultu sv. Ludmily v legitimizaci vlády českého panovníka Vladislava II., zcela jistě autor oprávněně upozorňuje na některé aspekty vývoje kultu, které se patrně znovu stanou předmětem výzkumu.

Homzova publikace je svižným zamyšlením nad specifickou částí hagiografických výzkumů (rolí žen v rané křesťanské středověké středoevropské společnosti), pro niž

využil v podstatě veškeré dostupné hagiografické i další narativní texty a zhodnotil také rozsáhlou literaturu, která může být pro západoevropského badatele (čtenáře) jazykově nedostupná. Přináší řadu poznatků, některé z nich jsou spíše logickými dedukcemi či potvrzeními hypotéz předchozích badatelů, jiné jdou za tento rámec a mohou vzbudit obecnější diskusi. Jedním z těchto bodů je vlastní zrod kultu svatosti či svatost sama o sobě u příkladů autorem zvolených. Kniha M. Homzy se však beze všech pochybností stane dobrým východiskem pro další studium recepce a šíření křesťanství ve střední Evropě.

Eva Doležalová

Stephen J. SPENCER
*Emotions in a Crusading Context,
1095–1291*

Oxford, Oxford University Press 2019,
XIV + 296 s., ISBN 978–0–19–883336–9.

Práce mladého britského historika Stephena J. Spencera, jehož hlavním těžištěm zájmu je vedle emocí v křížáckých narativech především třetí křížová výprava,¹ si zaslouží pozornost nejen proto, že kniha roku 2022 získala cenu Society for the Study of the Crusades and the Latin East za nejlepší první knihu začínajícího autora v daném poli, nýbrž především proto, že nabízí inspirativní přístup k emocím a jejich funkcím nejen v křížáckých narativech, ale obecně ve středověkých narativních pramenech.

Autor představuje svůj koncept a cíl jasně již v úvodu, kde se vymezuje vůči některým směrům, kterými se ubíralo bádání

1 Srov. např. Stephen J. SPENCER, *The Third Crusade in Historiographical Perspective*, *History Compass* 19, 2021, č. 7, s. 1–14.

o emocích ve středověku, respektive ve středověkých pramenech. Odmítá totiž, že by emoce zachycené v narativních pramenech byly bezproblémovým odrazem reality a bezzbytku zpřístupňovaly skutečné myšlenkové pochody a motivace prostých křižáků, jak se domnívala generace historiků počínaje Jonathanem Riley-Smithem.² Místo toho přistupuje k emocím v pramenech jako k jakémusi návodu či apelu, které emoce by západní křesťané měli v kontextu křížových výprav přijmout za své a kterým se zase naopak vyhnout. Autor tak analyzuje, jak středověké kroniky emoce reprezentovaly a narativně využívaly, a zkoumá, jak se během 12. a 13. století vyvinul emoční „rejstřík“ spojený s křižáckým hnutím. Jeho cílem je také zjistit, zda kruciáty daly impuls k novému a specifickému vnímání emocí, přičemž hlavním polem zkoumání jsou pro Spencera emoce strachu a hněvu a emotivní projev pláče.

V první části (s. 25–70) se autor zabývá právě strachem, a to především strachem ze smrti (*timor mortis*) a paradigmatem kontrastu mezi *timor mortis* a vírou v Boží prozřetelnost. Ukazuje, jak pokora a svěření se do rukou Božích jsou v pramenech spojeny s nebojácností tváří v tvář nepříteli, a naopak hříšnost se projevuje právě strachem, který mizí teprve po duchovní očistě křižáků. Strach ze smrti je pak v textech neslučitelný také s následováním Krista, *imitatio Christi*, tedy hlavním vodítkem pro chování ozbrojených poutníků a jejich případnou smrt. Spencer na bohaté škále příkladů demonstruje, že láska jako fundamentální aspekt *imitatio Christi* bývá v pramenech často vztahována i ke smrti, které tak ve služ-

bách Krista není potřeba se bát. Přínosná jsou také zjištění, že paradigma strachu v kontrastu s vírou je mnohem rozvinutější v textech kleriků nežli laiků, s čímž souvisí také inspirace v biblických textech, a že ke komunikaci tohoto paradigmatu je v narativech často užíváno přímé řeči, typické pro žánr historie. Dle autora je tak monastické pojetí strachu mnohem víc zaměřeno na víru než na poskytnutí vhledu očitého svědectví do psychologie války.

Druhá část knihy (s. 71–109) se obrací k dalším aspektům strachu a jeho významům v křižáckých narativech. Spencer v rámci toposu cti a její ztráty ukazuje, že strach je v textech katalyzátorem ostudných činů jako útěku z bitvy ze strachu před smrtí – zajímavým poznatkem v tomto kontextu je, že strach z nemoci je pro ústup v narativech mnohem přijatelnější. Strach je také jako protiklad mužnosti asociován se zženštilostí a zradou. Oboje tyto vlastnosti jsou připisovány Byzantincům, což jen posiluje jejich negativní obraz v západních pramenech.³ Spojení těchto charakteristik s Byzantinci tak také omlouvá jeden druh strachu připisovaný křižákům, který je pro autory křižáckých textů i proto mnohem legitimnější – strach ze zrady. Podnětně pak Spencer odhaluje propojení strachu s mocí – nebojácnost v narativech často reflektuje sílu individuálních křižáků a pro jejich moc je zase důkazem strach vyvolaný v jejich nepřítelích. Křižáci, příjemci Boží přízně, kolektivně vyznaují sílu, zatímco jejich muslimští nepřátelé jsou v konání proti Bohu znázorněni jako

2 Jonathan RILEY-SMITH, *The First Crusade and the idea of Crusading*, London 1986.

3 Pro širší kontext srov. Hans-Werner GOETZ, *The Image of the Greeks in Latin Sources*, in: Nicolas Drocourt – Sebastian Kolditz (eds.), *A Companion to Byzantium and the West, 900–1204*, Leiden – Boston 2022, s. 85–107.

bojácni a bezmocní. Bůh vkládá strach do srdcí nepřátel poutníků, čímž texty dále zvýrazňují, že křižáci jednají z Boží vůle.

Velmi přínosná je třetí část knihy (s. 113–148), kde se Spencer věnuje výzkumem dosud spíše zanedbané roli pláče a slz v křižáckých narativech. Hlavní autorovou tezí je, že pláč byl chápán jako legitimní forma zbožnosti a slzy křižáků jako přemostující prostředek mezi nebeským a pozemským světem. Pláč v kronikách vystupuje jako forma prosby o Boží pomoc, přičemž křižáci tak „dědí“ slzy mnichů jako duchovní zbraň. Slzy také slouží jako vnější projev vnitřní pokory a kajícího, a jejich prolévání pak jako projev upřímnosti – pokud se nejedná o slzy nepřátel, jejichž opravdovost bývá zpochybňována.

Upřímné slzy kajícího, zároveň ale i Bohem pohnutého srdce a radostné touhy po nebeském království, jsou tak spojeny například s přijetím kříže, jako třeba Fridricha Barbarossy roku 1188. Ohledně přesného významu těchto slz si Spencer ale není jistý, zkoumané texty jej blíže nespecifikují, což autor obratně přisuzuje tomu, že doboví čtenáři tento význam znali a nebylo proto třeba jej specifikovat. Ocenit je pak na tomto místě třeba pozornost, s níž si Spencer všímá i textů anglofonními badateli na poli křížových výprav většinou nedoceněných, jako je *Historia de expeditione Friderici imperatoris* tzv. Ansberta,⁴ nebo relevantních pasáží v dílech kruciát se netýkajících, jako například v *Chronice Boemorum* Kosmase Pražského.⁵

4 *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, in: Anton Chroust (ed.), *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SRG NS V, Berlin 1928, s. 1–115.

5 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, eds. B. Bretholz – W. Weinberger, MGH SRG NS II, Berlin 1923, III/4, s. 164.

Slzy dle Spencera ale neměly v textech jen náboženskou hodnotu, kterou zvýrazňovali především duchovní autoři (a ne tolik již ti laičtí), ale také společenskou a politickou, čímž se dostáváme ke čtvrté části knihy (s. 149–173). Od společného prolévání slz se očekávalo posílení jednoty poutníků, ale také křesťanské komunity jako takové; pohnout k slzám dojetí a soucitu své čtenáře ale mohlo být také autorským a narrativním záměrem kronikářů. Slzy mohly sloužit k získání smilování souvěrců, ale také jako nástroj přesvědčování a veřejné komunikace obecně, čímž se Spencer vědomě přiklání k úvahám především Gerda Althoffa.⁶ Třebaže slzy a tělesné tekutiny obecně byly ve středověkém vnímání spojovány s ženami a se zženštilým chováním, autor dokazuje, že v křižáckých narativech tomu tak není – slzy zde neubírají na mužnosti křižáků. Slzy zármutku nad smrtí někoho z ozbrojených poutníků navíc mohou komunikovat moc a význam zesnulého, což Spencer demonstruje na příkladu smrti císaře Barbarossy. Z opačné strany slzy muslimů jsou znakem úspěchu západních poutníků.

Ve zbývajících dvou částech knihy se Spencer věnuje roli hněvu; nejprve, v páté kapitole (s. 178–208), jeho pozitivní složce. Autor ukazuje vývoj, jímž si vnímání hněvu prošlo – od naprosto neakceptovatelného až po tzv. *ira per zelum*, kdy mohl hněv legitimně posloužit k odčinění vlastních chyb, ale také k nápravě či potrestání lidí páchajících zlo. Hněv tak mohl v souladu s církevním učením motivovat odplatu,

6 Srov. například Gerd ALTHOFF, *Empörung, Tränen, Zerknirschung: „Emotionen“ in der öffentlichen Kommunikation des Mittelalters*, *Frühmittelalterliche Studien* 30, 1996, s. 60–79.

ta ale musela být rozumově odůvodněna. Spencer odhaluje, že hněv, odplata a pomsta nepřítelům Krista hrály významnou roli v křížácké propagandě a kázání, méně již ale v narativech přímých účastníků. Autor pak volá po potřebě bližší analýzy příbuzných termínů, které mohly mít i pozitivní konotace, jakými byly vedle *zelus* také *ira*, *indignatio* či *furor*.

Na stránkách poslední, šesté části knihy (s. 209–239), ale Spencer dokládá, že hněv byl převážně vnímán stále jako negativní, a oproti dřívějším názorům medievistiky se staví proti tezi, že by křížové výpravy měly větší dopad na dobový koncept spravedlivého a nespravedlivého hněvu či se svým pojetím této emoce zásadněji lišily od ostatních žánrů. Hněv byl stále vnímán jako převážně nebezpečná emoce, která by měla být pod kontrolou, aby se z ní nestala zvířecí vzteklost (*furor* či *rabies*). Tě pak kronikáři připsávali nejen problém nedisciplinovanosti, ale využívali ji také k diskreditaci znepřátelených jednotlivců či frakcí. Křížáci z německých oblastí říše tak byli často znázorňováni například francouzskými či anglickými kronikáři v rámci stereotypu *furor Teutonicus*, jenž měl mít za výsledek nedisciplinovanost, vnitřní rozkol a rozpad křižácké armády. Oproti předpokladu tak Spencer dokazuje, že hněv byl v křížáckých narativech tematizován jako emoce především uvnitř vojsk ozbrojených poutníků, a nikoliv jako emoce namířená primárně proti muslimským nepřítelům. Hněv navíc často vystupuje v souvislosti s nenávistí a závistí, a proto musí být křížáky o to víc kontrolován a potlačován. Právě sebeovládání a mírnost patří k vybavě dobrého křížáka – příkladem může být opět Fridrich Barbarossa.

Závěrem nezbyvá než říct, že práce Stephena Spencera si cenu, kterou získala,

rozhodně zaslouží, a neměla by uniknout pozornosti ani širšímu okruhu medievistů. Již širše prameně základny, kterou autor zohledňuje a pečlivě analyzuje, je úctyhodná, a výsledky často vyvrací etablované představy a závěry. Nejdůležitější je pak autorův náhled na emoce v pramenech ne jako na nekomplikovaný odraz reálně prožívaných pocitů, ale jako na narativní prostředky plnící rozmanité funkce. Knize lze stěžít něco vytknout – na potřebu vtažení dalších emocí (štěstí, úsměv, smích) do výzkumu stejně jako na možnost rozšíření analýzy i na listinný materiál a lyrické texty Spencer sám poukazuje, čímž dává potřebný impuls dalšímu bádání. To má v jeho práci nejlepší možné východisko.

Mikuláš Netik

Dániel BAGI

Divisio Regni. The territorial divisions, power struggles and dynastic historiography of the Árpáds of 11th – and early 12th-century Hungary, with comparative studies of the Piasts of Poland and the Přemyslids of Bohemia (= Arpadiana II)

Budapest, Research Centre for the Humanities 2020, 407 s., ISBN 978-963-416-206-3.

Knihy Daniela Bagiho je překladem jeho o málo starší maďarské práce do angličtiny, jež čtenáři nabízí mnohem více, než říká skromný titul. Kromě vlastního tématu, tedy problematiky charakteru dukátů a postavení arpádovských vévodů v Uhrách 10.–12. století, nabízí díky svému analytickému charakteru vhled do diskusí maďarské historiografie, jež jsou často pro jazykovou bariéru nedostatečně recipovány. Navíc

Bagi hojně využívá komparativních přístupů, takže jeho výklady přinášejí mnoho užitečného k úvahám o postavení moravských Přemyslovců či polských piastovských sekundogenitur. Autor je díky nevšední jazykové vybavenosti schopen diskutovat se závěry polských, či českých, nebo slovenských historiků a pro nás je tak cenný jako vnější reflexe našich úvah, z nichž často vypadávají prvky, které považujeme za samozřejmé.

Bagi v knize vytyčuje několik faktorů, které vidí jako nutný předpoklad existence uherských vévodství jako pevně vymezených teritorií. Nejprve však představuje mocenská centra uherského království a rekonstruuje jejich vzájemné vztahy. Jedná se o se o dvory, vojenství, mincovnictví, dary půdy, místní světce a problematiku držení vévodství dědici trůnu. Ta se stává přestupním můstkem k úvahám o dynastických konfliktech, kde D. Bagi pracuje zejména s kategoriemi příbuznosti a dalších osobních svazků, a představuje legitimizační strategie aktérů.

Bagimu se celkem úspěšně daří dekonstruovat domnělé pravomoci uherských vévodů. Ukazuje, že propojené center vévodství a biskupského sídla vzniklo jak v Biháru, tak v Nitře druhotně. Dokládá, že ani ražba mince nebyla plně vázána na vévodskou hodnost. Problematické je úlohu vévodů ve vedení vojenské hotovosti, stejně jako jejich roli následníků. V případě darů půdy ukazuje, že původ tohoto majetku není jasný a nepojí se nutně s nějakým vévodským fiskem. Konečně dokazuje, že se tato údajná vévodství neopírala o žádnou sdílenou identitu, zejména pak o kult místních světců.

S ohledem na to, že nám zcela chybí jasné dobové teritoriální vymezení vévodské moci v Uhrách, je Bagi toho názoru, že

uherská *duces* nebyli vládci konkrétního území, avšak spíše třetinovými podílíky na královské moci. Protože si je vědom toho, jak významnou roli při konstruování uherských teritoriálních vévodství sehrávaly analogie, oslabuje přenositelnost merovejských a karolínských vzorů, resp. ukazuje, že situace v rámci jednotlivých zemí středovýchodní Evropy byla obtížně srovnatelná – proti celkem jasně teritoriálně vymezeným knížectvím moravských Přemyslovců, respektive piastovských knížat s ne zcela zřetelně vymezenými pravomocemi stali uherská *duces* jako spoluvládci.

Kniha není prosta slabín. Dopláci zejména na autorovu potřebu vyjadřovat se mnohdy k otázkám, jež mají jen velmi nepřímou vazbu k tématu. Někdy jsou tyto postřehy trefné, např. když nastěluje pozici Velké Moravy v českém historiografickém narativu, někdy přestřeluje, když nejspíše zaměňuje postmodernu a lingvistický obrat, když povrchně kritizuje práce ze šedesátých let 20. století (!) za údajně „postmoderní charakter“ – v obou případech však zejména zbytečně odbíhá od hlavní linie výkladu.

Stejně tak nelze souhlasit s hodnocením Modzelewského *Barbarské Evropy* jako pokusu o „model slovanské ústavy na základě germánských dokladů“, když je celkem zjevný záměr autora najít paralely mezi vývojem barbarských společenství bez ohledu na příslušnost ke konkrétní jazykové rodině. Podobně častěji narazíme na věcné chyby (staroboleslavská listina je sice falzum, ale již středověké, a nikoli raně novověké, raně novověké je jen jeho dochování). I přesto je však práce D. Bagiho velmi cenná: jakkoli se primárně vyjadřuje k čistě uherskému tématu. Jednak je významným analytickým příspěvkem k dějinám vrcholné

středověké středovýchodní Evropy, jednak k problému středověkého panování a delegace moci obecně. Na tom nemohou drobné výtky nic změnit.

David Kalhous

Vinni LUCHERINI – Cécile VOYER
Le livre enluminé médiéval: instrument politique

(= Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale 6)

Roma, Viella 2021, 405 s. velkým počtem barevných vyobr.,

ISBN 978-88-3313-700-1.

Že kniha, resp. knihovna, i rukopisná, byla a je významným artefaktem v kulturním životě (ale i mimo něj), je samozřejmost. Že je (a byla) na politickém nebi i prostředníkem nejrůznějších fází diplomacie (stačí si vzpomenout na slavný výrok Richarda z Bury v jeho Philobiblonu), sebe prezentace a nezřídka i jistého soupeření prostřednictvím knižní „komunikace se svatými“ a ovšem i s biblí, je už bráno v úvahu méně. A že byla i objektem válečných dějin, je sice obecně známo či spíše tušeno, nicméně knihu a knihovny a jejich politický efekt si dostatečně zřetelně uvědomují až specialisté. Z raně novověké historie stačí uvést jen dva zahraniční příklady a jeden český doklad, které to vesměs zcela přesvědčivě dokumentují. Mám na mysli uloupení heidelberské Palatiny katolickými vojsky během třicetileté války a její převezení do Říma či cílenou krádež knihovny svatohavelského kláštera v podobě válečné kořisti Curyšskými v jejich vojně s klášteřem (ty byly z valné části, ovšem velmi neochotně, vráceny až po letech, zatím co zbytek dokonce až v době relativně nedávné, tedy po staletích, a to do-

konce jen jako „trvalé depositum“!). Konečně stačí zmínit plošné řádění Švédů také za třicetileté války v našich zemích.

Ale nemuselo jít nutně pouze o násilné akty. Ve středověku šlo dokonce spíš o akty mírové převážně dynastické povahy, když byly dodávány zejména právě iluminované kodexy do různých odlehlých, resp. čerstvě christianizovaných míst, i když málokdy můžeme dostatečně zřetelně sledovat konkrétní původní situaci. To se týká sice především rukopisů liturgické povahy, které tehdy putovaly se svými vyslanci (či spíše „vyslankyněmi“) do různých odlehlých míst (neplést ovšem se stejně častými, ba ještě častějšími transfery v novověku).¹

Se zájmem sáhne po knize, jejíž titul je velmi slibný, protože bylo možno podle názvu očekávat alespoň v úvodní stati pokus o jakýsi soustavný či aspoň soustavnější výklad. Ale už první pohled na obsah knihy nás do jisté míry vyvádí z případného očekávání v tomto směru. Jde totiž o sborník poměrně heterogenního rázu, což ovšem neznevažuje samotnou hodnotu jednotlivých příspěvků. Musíme se tak spokojit sborníkem studií o jednotlivých rukopisech, jejichž obrazová výzdoba je jednotlivým autorům východiskem k interpretaci funkce toho či onoho díla v době jeho vzniku. Tedy více či méně funkcí předpokládáných, ale ovšem i dosvědčených. Je nepochybné, že se tu jednalo zejména zpočátku o impulzy především (církevně) politického rázu. Postupem času přibývají i kodexy ryze světské (knihovna Karla V. Francouzského, knihovna Matyáše Korvína a mnoho dalších). A nelze zapomínat ani na možnou

1 Mnoho zajímavého materiálu snesl před časem Martin STEINMANN, *Handschriften im Mittelalter*, viz Studie o rukopisech 44, s. 490–494.

změnu funkce takových kodexů s akcentem na jejich někdy těžko rekonstruovatelnou středověkou peregrinaci s pokusy stanovit možnost jejich různě se měnící (často ovšem jen předpokládané) funkce.

Už zde je ale možno říci, že obecně jde v referované knize do značné míry o rukopisy biblické či liturgické (zejména evangeliáře), k nimž se postupně připojují díla historická či hagiografická, ale i beletristická a právnícká. Sledování jejich geneze, kdy právě obrazová výzdoba svědčí o politických ambicích svých tvůrců či objednavatelů, patří k oblíbeným tématům. Svou roli tu ovšem v různé míře hrají i dnes většinou buď vůbec nesledovatelné, či jen domnívané impulzy, kterých je v tomto směru široká škála. Nakonec třeba zmínit propracovanou (pozdně)středověkou strukturu funkcí darů (a v tomto rámci rovněž iluminovaných rukopisů) v rámci vyšších společenských vrstev, jenž se stává takřka obecným jevem, který doprovázel nejrůznější kontakty.²

Původně do Neapole plánovaná konference se vzhledem k epidemické situaci konala v květnu 2021 pouze virtuálně. Účastníci (s výraznou převahou účastnice) ze sedmi zemí, převážně z Francie a Itálie, přispěli čtrnácti referáty. Krátký úvod obou editorek podává stručnou prezentaci jednotlivých statí. Brněnský autor Ivan Foletti, který věnuje pozornost východnímu křesťanství a představuje opomíjenou arménskou stavební památku pozdního starově-

ku, zůstává do značné míry solitérem. Cécile Voyer přehlíží teologicko-politickou funkci knihy v prostředí Karlovců a její význam v počínajícím kultu Karla Velikého. Kateřina Kubínová shrnuje výsledky své velké knihy o karolinském evangeliáři Cim 2 pražské kapitulní knihovny z roku 2019. Anne-Orange Poilpré věnuje pozornost knihám metetského biskupa Drogony pozdně karolinského údobí. Adam Cohen interpretuje vyobrazení bavorského vévody Jindřicha II. zvaného Zänker - (zcela nezvyklé anglické označení Wrangler je matoucí) v ikonografii řádových statut ženského řezenského opatství Niedermünster. Na to věcně navazuje Eliza Garrison.

Charlotte Denoël pak přechází k interpretaci obrazů v evangeliářích v severní Francii. Mathieu Beaud nás přenáší do Anglie první čtvrtiny 12. století interpretací rukopisu, resp. jeho obrazové historie o smrti sv. Edmunda. Anne D. Hedeman si vybrala z knihovny francouzského krále Karla V. k interpretaci dvojici vynikajících iluminovaných rukopisů Velkých francouzských kronik a Dějin Říma Tita Livie. Viní Lucherini sleduje ohlas katalánsko-aragonských kronik Petra III. Jaume Aurell přináší sondu do soukromých knihoven v Barceloně 15. století a Teresa D'Urso spolu s Joanou Barreto interpretuje politický program iluminací Vergiliova díla pro Jana Aragonského, dnes v knihovně Escorialu. Patrizia Carmassi na základě svých zkušeností z Knihovny vévody Augusta ve Wolfenbüttelu se rozepisuje o významu vlastnických poznámek v rukopisech.

Na sám textový závěr čteme rozpravu Laury Cleaver a Olivie Baskerville které ukazují, že ani ve 20. století (a platí to stejně tak i pro století 21), nejsou ikonické rukopisy tématem pouze pro úzkou skupinku

2 Stačí upozornit na základní publikaci v tomto směru: Jan HIRSCHBIEGEL, *Étrennes. Untersuchungen zum höfischen Geschenkverkehr im spätmittelalterlichen Frankreich zur Zeit König Karls VI. (1380–1422)*, München 2003, zpr.: ČČH 102, 2004, s. 659n.

specialistů. Naopak oslovují až překvapivě širší veřejnost a stávají se tématem politiky. Autorky to ukazují na historii rukopisu Života sv. Cuthberta, který se objevil počátkem minulého století na aukci u společnosti Sotheby a byl posléze s velkým společenským ohlasem získán pro tehdejší Knihovnu Britského muzea (dnes Britská knihovna). Ostatně i my máme příklad z daleko mladších let, když se objevil zlomek iluminovaného latinského tzv. Dalimila. A jen povzdechnout lze při zmínce o prodeji tzv. Helmarshausenského evangeliaře pražskou kapitulou v 19. století.

Obligátní rejstříky osobní a místní, soupis citovaných rukopisů a stručná představení autorů knihu uzavírají. Zvlášť je třeba pochválit i množství kvalitních fotografií.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Rubén González CUERVA

Maria of Austria, Holy Roman Empress (1528-1603). Dynastic Networker

London – New York, Routledge 2022, 308 s., ISBN 978-0-367-64659-2, DOI 10.4324/9781003125693.

Když se podíváme na raně novověké dějiny habsburské monarchie, jen málokomu se vybaví nějaké výraznější informace k jednotlivým manželkám římsko-německých císařů, samozřejmě s výjimkou tak výrazné a politicky činné osobnosti, jako byla Marie Terezie. Poměrně dlouhou dobu tak tyto ženy stály zcela ve stínu svých mocensky aktivních manželů, což bylo dáno do značné míry poněkud omezujícím interpretačním přístupem, zaměřeným primárně na politické dějiny. Určitý průlom v této specifické

tematice přinesla ve středoevropském horizontu až kolektivní monografie *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*,¹ vydaná Ústavem pro rakouský dějepis v roce 2016, která sledovala ženy po boku římsko-německých císařů jako samostatné aktérky, aktivně využívající jiné formy kapitálu, tedy v jeho sociální, ekonomické či kulturní formě.

Tímto směrem se vydal ve své nejnovější monografii španělský specialista na dvory Habsburků a jejich diplomacii v raném novověku Rubén González Cuerva. Zaměřil pozornost na Marii Španělskou (1528–1603), manželku císaře Maxmiliána II. a matku obecně dobře známého Rudolfa II. Strukturu knihy uspořádal autor důsledně chronologicky. Jak ovšem napovídá podtitul knihy, autorovi nešlo o prosté biografické vystižení této zajímavé ženy, kterou francouzský vyslanec ve Španělsku v roce 1600 neváhal označit jako „nejmochnější ženu světa.“ Můžeme tak postupně sledovat dětství a mládí španělské infantky, formu její výchovy, která směřovala k přípravě na roli v rámci sňatkové strategie Habsburků. Následně se před čtenářem odvíjí poutavý příběh aktivní ženy, která od poloviny 16. století sídlila s manželem ve Vídni a pak se synem v Praze, a všude si tam ve svém okruhu vybudovala hispánsky orientované mocenské a kulturní centrum s náboženským přesahem, propojené s pestrkou vztahovou sítí dvořanů i katolických aristokratů z jednotlivých zemí podunajské monarchie, jejichž vazby vůči tomuto centru byly udržovány

1 Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias SCHNETTGER (Hg.), *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 64, Wien 2016.

a upevňovány též vhodnou sňatkovou politikou s dvorními dámami císařovny.

Její hlavním „politickým“ prostorem se stala cílevědomá snaha o udržení jednoty obou větví habsburského rodu a garanci katolické integrity její vlastní rodiny: primárně se tak dalo s důrazem na manžela, Maxmiliána II., který byl současníky považován za skrytého protestanta, dále pak jejich dětí, zejména syna Rudolfa, na něhož matka diskrétně dohlížela v prvních letech jeho samostatné vlády. Svůj nezpochybnitelný význam měla Marie Španělská tedy i pro české dějiny raného novověku: byla osobností, která stála u počátku koordinované katolické konfesionalizace a formování tzv. španělské, resp. katolické strany, mezi jejíž členy patřili rovněž reprezentanti domácích předních šlechtických rodů. Stála také u zrodu pražského náboženského bratrstva Božího Těla v roce 1580.

Poslední třetina knihy se soustřeďuje na období, kdy Marie Španělská opustila Prahu a vrátila se v roce 1581 do rodného Španělska. Jako místo svého dalšího působení si zvolila madridský klášter Descalzas Reales, který jí poskytl vhodné podmínky pro rozvíjení její osobní zbožnosti a současně umožňoval participaci na životě královského dvora. Zde plnila důležitou roli mediátorky zájmů rakouských Habsburků a svůj vliv uplatňovala až do smrti.

Obsahově nesmírně zajímavá, čtivá a dobře strukturovaná práce uceleně podává biografii pozoruhodné osobnosti ženského světa 16. století se specifickým významem pro středoevropské dějiny. Její přínos ovšem spočívá i v metodickém přístupu, který Marii Španělskou sleduje mikrohistorickým pohledem jako mocenského aktéra, který prosazuje své zájmy prostřednictvím osobních kontaktů, budováním vztahových sítí

a udržováním klientelních vazeb. Přestože Gonzáles Cuerva tvrdí, že císařovna plně ztělesňovala dobově podmíněný model poslušné manželky a zbožné matky, přizpůsobila jej podle něj s cílem dosažení morální autority, potřebné pro řízení vlastní domácnosti a života svých dětí. Tak si vytvořila vlastní prostor pro strategické manévrování, které prostupovalo rovněž do politické sféry. V tomto světle ji autor ukázal jako konkrétní příklad, který nezapadá do tradiční interpretace raně novověké ženy jako pouhého neformálního činitele moci, stojícího v protikladu formální mužské politiky. Místo rozdělování mužské a ženské sféry moci se mu tak jeví důležitější diferenciací mezi aktéry politické sféry a autoritami, tedy jedinci oprávněnými rozhodovat a vydávat příkazy.

Interpretačně i věcně zajímavá kniha se opírá o poctivou a mimořádně náročnou heuristickou práci ve více než 25 archivech a knihovnách v 9 evropských státech a tématu odpovídající hlubokou znalost relevantní odborné literatury. Drobnou výtkou je snad pouze nehistorické toponymum Bratislava (s. 87) jako místo korunovace Maxmiliána II. a jeho manželky, vhodnější by bylo jeho nahrazení dobově přesnějším označením Pressburg. Z grafického hlediska je trochu škoda, že některé obrázky jsou příliš malé, takže jejich prezentační funkce je značně omezená, což však není ani tak chybou autora.

Tomáš Černušák

Rubén González CUERVA

Maria of Austria, Holy Roman Empress (1528–1603). Dynastic Networker.

London and New York, Routledge, 2022, 308 s., ISBN 978-0-367-64660-8.

For a long time, scholarship has acknowledged the crucial role of elite women in many sectors of medieval and early modern society. Standing on the top echelons of the social hierarchy, these female personages did not stay in the shadows of their male relatives but wielded a considerable amount of influence, sometimes respecting the rules of their socio-cultural ambience, sometimes transgressing them. This applies also to the queens-consorts of Bohemia, who are a popular topic for hundreds non-academic books and novels, however, there is still much to be done in terms of scholarly analysis of their agency, and patronage, or memory-creation, thus reflecting the recent trends in queenship and royal studies. Aside from more recent monographs studying Elizabeth of Bohemia¹ and Sophia of Bavaria², Barbara of Celje,³ Elizabeth Richeza,⁴

or Mary of Hungary,⁵ there are only older works or partial studies,⁶ which offered valuable pieces of information for the reconstruction of the queens' lives but, naturally, did not provide a structural analysis of queen's sphere of power, given the fact that at the time of their publication queenship studies simply did not exist.

González Cuerva's book on Empress Maria is thus also a crucial contribution to the greatly understudied area of the Czech medieval and early modern period, but of course, it extends well beyond Bohemia or even Central Europe. Maria of Austria was the daughter of Emperor Charles V and sister of King Philip II of Spain. In 1548, she married her cousin Maximilian, at that time only a titular king of Bohemia, but later on, the king of Hungary and Holy Roman Emperor. The position of her husband made Maria the highest-ranking woman of Latin—at that time falling apart—Christendom, while her most inner family ties made her one of the closest people to Philip II, arguably the richest and most powerful ruler of his time. This all predisposed Maria to a unique role of—borrowing the anthropological terminology—an in-between figure. Indeed, this is the perspective, which uses

1 Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna: královna česká 1292–1330*, Praha 2003; Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský 1310*, Praha 2010.

2 Božena KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie: ve znamení kalicha a kříže*, Praha 2018.

3 Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej*, Budmerice 2013. There are al translations of the book in German, Slovenian, and English.

4 Małgorzata Duczmal, *Rykxa Piastówna. Królowa Czech i Polski*, Poznań 2010.

5 Orsolya Réthelyi (ed.), *Mary of Hungary: The queen and her court 1521–1531*, Budapest 2005; Jacqueline Kerkhoff, *Maria van Hongarije en haar hof (1505–1558). Tot plichsbetrachting uitverkoren*, Hilversum 2008; Noelia GARCIA PÉREZ (ed.), *Mary of Hungary, Renaissance patron and collector. Gender, art, and culture*, Turnhout, 2020.

6 E.g. František KAVKA, *Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky*, Praha, 2002; Josef MAČEK, *Tři ženy krále Vladislava*, Praha 1991; Věnceslava LUŽICKÁ, *Johana z Rožmitálu, manželka Jiřího z Poděbrad. Nástin života české ženy*, Praha 1872.

González Cuerva as a leitmotiv of his work: he presents the empress as a mediator between the two branches of the Habsburg dynasty, as a networker of her two homes, Spain and Central Europe.

Naturally, Maria's life and role in politics have been studied, most notably by Joseph Patrouch who focused on the period of the 1550s and 1560s in connection to the raising and marriage plans of Maria's daughter Elizabeth, the future queen of France.⁷ As a powerful yet mostly background figure Maria features in Pavel Marek's *Pernštejnské ženy*.⁸ *Maria of Austria* is thus the first comprehensive biography of the empress. Aside from secondary literature, the author uses a great palette of printed and unpublished documentation from not only Spanish and Austrian (although surprisingly, not the Finanz- und Hofkammerarchiv, which is a pity), but also Italian, Swiss, Belgian, or Czech (The Ditrichštejn family archive in MZA Brno) archives. This trans-European bulk of used archival records attests to the extensive work, which lies behind the book. Studying the Habsburgs in this period offers a fascinating glimpse of the continent, yet it also poses many linguistic and financial challenges, as every Habsburg scholar can surely confirm. From this point of view, González Cuerva's book is an excellent example of breaching the narrow national boundaries of scholarship and analysing the premodern royal figures as they really were—transnational

and pan-European. At the same time, the far-reaching documentation does not affect the scope of the book, which is relatively succinct and does not go into minutiae, although sometimes a deeper look would be much desired. On the other hand, at least Czech readers wanting to learn more details can consult Pavel Marek's above-quoted work, which provides a great follow-up to Maria's aristocratic networks.

The book is divided into nine chapters that follow a chronological order of Maria's life. The first two chapters look into the childhood years of the infanta: she is presented in an unfamiliar view: as a passionate performer of Spanish and Moorish dance or theatrical plays. The same level of enthusiasm Maria did not show for her education as her tutors barely managed to teach her some basics of Latin and improve her handwriting. After the death of her mother, Empress Isabel of Portugal, Maria and her sisters were raised in a quasi-monastic setting that was supposed to isolate them not only from their Portuguese relatives but also from their brother Philip, as it was feared that the prince would make a dalliance with a lady from their court. The early years were also marked by frequent visits and pilgrimages to convents and monasteries and the first contacts with Jesuits. Whereas Charles V was suspicious of the Society, Maria became one of its first protectors and kept supporting it throughout her entire life.

Chapter Three delves into the first pivotal change of Maria's life, which is her nuptials with her cousin, Archduke Maximilian. The wedding was a starting point of a three-year-long period, during which the young spouses were supposed to act as regents of the Hispanic monarchy while the

7 Joseph PATROUCH, *Queen's apprentice: Archduchess Elizabeth, Empress Maria, the Habsburgs, and the Holy Roman Empire, 1554–1569*, Leiden, 2010.

8 Pavel MAREK, *Pernštejnské ženy: Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie*, Praha, 2018

heir of the throne, Philip, was travelling around the Habsburg domains in Europe. Maximilian's sojourn in the Iberian Peninsula was also meant to Hispanize him and eradicate his Protestant sympathies. These attempts ultimately failed as the archduke soon developed a strong aversion against everything Spanish, which was coupled with his frustration at his very restricted powers as regent.

On the other hand, after initial reservations, Maximilian and Maria formed a very harmonious couple: not only did Maria act as a cultural and political translator to her husband, familiarizing him with the Spanish ways, but both of them created a united front against Charles V, from whom they tried to get more authority in the actual government. Ultimately, their attempts proved unsuccessful and their influence covered mostly patronage in the domestic sphere. This mode extended also to the years 1550–1 when, with Maximilian travelling to the imperial diet, Maria ruled as a sole governess. González Cuerva shakes the image of a passive woman, left to the discretion of others, and instead, paints a picture of a vibrant and agile queen who tries to intervene in political and economic issues, finding small holes in the barriers that were meant to curb her power.

Chapters Four to Six focus on Maria's life in Central Europe, from being a titular queen of Bohemia to the Holy Roman Empress. On the one hand, given her linguistic limitations (she spoke only Spanish and partially Italian), one would assume that the queen and empress's role was marginal, when in fact, the very opposite was true. The chapters skilfully show how Maria strove to maintain her Spanish household, pushed against Maximilian's more lenient reli-

gious positions, or engaged in the education of her children or diplomacy. This role continued to be exercised even after Maria's return to Spain, which is a topic for the last three sections of the book.

Against the traditional view that sees Maria as an agent of Philip II at the imperial court or a very rigid catholic, González Cuerva produces a more nuanced view. On the one hand, Maria did not prefer the people according to their ethnicity but rather according to the clientele and her public position in relation to Spain was more linked to her sister Juana than to Philip II. Furthermore, she could rely on good graces with the papal court as well as a formidable matrimonial network of her client courtiers and ladies, which extended across Europe.

On the other hand, Maria's religious attitude is presented as firm but at the same time subjected to reconfiguration in handling non-Catholic princes, subjects, or even her husband who fashioned a more 'aulic' style of Catholicism. Despite the seemingly opposite religious views, the queen and later empress was able to create civil relationships with Protestant princesses and more importantly, a harmonious marriage with Maximilian II. This is perhaps one of the most interesting questions connected with Maria—she, as a pious wife, bound to obey her husband in every aspect of life, needed to face the dilemma: how to obey a man whose religious ideas are not orthodox? Opting neither for open confrontation nor submission, Maria was capable to walk the fine line, respecting her husband while still pushing for her own plans. Naturally, her authority was not direct (Maria even rejected it when given the opportunity to be a vicereine in Portugal) but operated via clients, ambassadors or advisors.

Another great benefit of the book, although not so much pronounced, is pushing the definition of dynasty. Recent scholarship has questioned this term, which is more tied to the modern concepts of royal houses than the actual reflection of medieval or early-modern kin relations.⁹ The sixteenth-century Habsburgs are presented as one dynasty and clearly, Maria and her followers saw it that way and worked hard against the circle that wanted separate Spanish or imperial lines. In that sense, Maria could truly be denoted as a dynastic networker, as a binding force standing against the centrifugal attempts. On the other hand, she cannot be designated as a subservient tool of Philip II, with whom she many times differed and rather, she defended her own 'family'—that is, the Central-European branch of the Habsburg dynasty, as we now know it. This multi-dynasticism, or rather a multi-dynastic identity deserves a much greater study, perhaps putting side by side with other royal women.

On the whole, *Maria of Austria* offers a fascinating glimpse of the 16th century via the prism of the royal woman who, like her time, escapes simple definitions. It does not only expand our understanding of the empress's life and mode of agency, but also sheds light on the early modern politics, dynastic and religious relations, or system of patronage.

Patrik Paštrnák

⁹ See, for example, Natalia NOWAKOWSKA, *What's in a word? The etymology and historiography of dynasty – Renaissance Europe and beyond*, Global Intellectual History, 2020, s. 1–20.

Svatava RAKOVÁ

Cena za nezdar. Zápisky Pierra LeMoyne d'Iberville (1698–1702)

Praha, Historický ústav 2021, 196 s., ISBN 978-80-7286-380-8.

Předmětem edice Svatavy Rakové jsou cestovní deníky kanadského objevitele Pierra LeMoyne d'Iberville z doby, kdy zakládal novou francouzskou kolonii Louisianu. Editorka opatřila edici dlouhým úvodem, v němž předkládá historii francouzské kolonizace Severní Ameriky, historii pokusů o administraci Louisiany (1698–1763) a nakonec biografii cestovatele Pierra LeMoyne d'Iberville. Autorčin výklad kolonizace se soustřeďuje hlavně na ekonomické motivy. Ve výkladu zdůrazňuje chronologickou paralelu jednotlivých úseků francouzské a anglické expanze a naznačuje, že důvodem k francouzské porážce byla centralizovaná administrativa absolutistické velmoci.

Francouzi pronikali ze začátku ze severu od Kanady přes Illinois, od roku 1678 však René Robert Cavalier de La Salle získal od krále povolení postoupit podél Mississippi na jih. Výpravy LeMoyne d'Iberville souvisely s plánem založit na jihu druhou velkou kolonii a poté propojit sever s jihem. Jak však editorka upozorňuje, Mississippi tehdy nebyla pro evropské lodi splavná, což zdárnost plánu ohrožovalo. Cesta k provedení projektu se otevřela po rijswickém míru z roku 1697. I zde autorka naznačuje, že zdaru uškodila centralizovanost francouzské monarchie. Ludvík XIV. totiž trval na původním Colbertově plánu založit plnohodnotnou pozemní kolonii, zatímco d'Iberville chtěl zakládat jen opěrné stanice.

D'Iberville podnikl první cestu v roce 1698, druhou v letech 1699–1700 a třetí

v roce 1702. Autorka hodnotí d'Ibervillea jako „konquistadora, nikoli kolonizátora“ (s. 82). Oceňuje však pokusy zběhlých černochů zakládat vlastní osady ve vnitrozemí. Takové osady ostatně zakládali již od 16. století zběhlí černosi na okraji bažinaté Floridy. Pozdější epizodické znovupřipojení k Francii za Napoleona Bonaparta editorka nezmiňuje.

Editorka vícekrát zdůrazňuje, že Louisiana se kvůli své francouzsko-španělské minulosti odlišuje od anglicko-protestantských kolonií na východě, a proto je v americkém dějepiscectví ignorována (s. 86–87). Myslím, že v právních dějinách byla právní kultura Louisiany, jež měla jako jediný stát unie systematický zákoník, oceňována jako pozitivní výjimka. Dnešní snaha o hledání rasově pestřejších kořenů USA však vede americké historiky spíše k oceňování hispánských oblastí, a ne frankofonní Louisiany. V této souvislosti zmiňme, že Code noir z roku 1685 nebyl prvním rasovým zákoníkem v Severní Americe (s. 20). Pro anglické kolonie vznikl už dřív zákoník pro otroky na Barbadosu, a ten pak sloužil za vzor pro anglické kolonie na východním pobřeží Severní Ameriky. K textům sděluje editorka, že jen první dva mají charakter deníku, zatímco poslední jsou spíše relace. Smysl zápisků vidí v d'Ibervilleově snaze vyličit své cesty jako úspěch.

Na údaje o zdrojovém textu edice je editorka značně skoupá. Jen velmi pečlivý čtenář najde stručnou zmínku na s. 83 v pozn. 119 dole. Zde se dozvíme, že d'Ibervilleovy zápisky vyšly v kompilaci relací o objevitelských cestách k Mississippi, kterou vydal Pierre Margry v letech 1879–1888. D'Ibervilleovy zápisky mají být ve sv. IV, s. 129–201. Na s. 84 však editorka uvádí i signatury archivních originálů jeho zápisků z Achi-

ves nationales, a v Bibliothèque nationale de France. Není zde však uvedeno, zda edice vychází z těchto archiválií. Zřejmě však ne, protože zde nejsou žádná čísla folií, ani jiné známky práce s originálem. Existuje i anglická edice *D'Iberville's Gulf Journals* roku 1981, kde jsou shromážděny stejné tři relace, které uvádí Svatava Raková. Ovšem v anglickém překladu.

Rozluštění najdeme teprve na první straně vlastní edice Svatavy Rakové, s. 97 v pozn. 1: Vycházela skutečně z edice *d'Iberville's Gulf Journals*. I to lze však vyčíst jen nepřímou. Na konci edice v bibliografii (s. 185) je sice sekce Prameny, kde však zdrojová edice *D'Iberville's Gulf Journals* chybí. Není zde ani žádná jiná relace či edice, jejímž autorem by byl Pierre LeMoyné d'Iberville. Relace d'Ibervillea byly předtím vydány vícekrát, některá vydání jsou dnes k dispozici na internetu. Bohužel úvod neobsahuje uspokojivou historii předchozích edic zápisků. Příklady uvedené v úvodu na s. 84–85 jsou spíše namátkové, nezahrnují francouzské edice deníku první výpravy, které lze dnes najít i na internetu. Vlastní edice tří zpráv (s. 97–183) je pak překladem z anglického překladu. Přináší nicméně zajímavá vyprávění o setkáních s indiánskými kmeny, která zatím v české amerikanistické literatuře chyběla. Edice je přínosným doplněním dosavadní domácí historiografie k „neanglosaské Americe“, jež se zatím soustředila spíše na španělsky mluvící oblasti.

Ivo Cerman

19. a 20. století

Stanislava MUSILOVÁ

Žena za katrem. V síti trestněprávních a kriminalizačních mechanismů druhé poloviny dlouhého 19. století

Ústí nad Labem – Praha, Univerzita

J. E. Purkyně – Scriptorium 2019, 204 s.,

ISBN 978-80-7561-175-8 (UJEP) –

ISBN 978-80-88013-80-8 (Script.).

Kniha Stanislavy Musilové je výsledkem jejího dlouholetého výzkumu, jenž byl završen disertační prací sepsanou již v roce 2014. Zaměřuje se na kontextualizaci pojmů žena a kriminalita, přičemž autorku zajímalo i fungování společenských kontrolních mechanismů na jedné straně a obranných strategií pachatelů na straně druhé. Stanislava Musilová si zároveň klade otázku, zda lze kriminalitu žen sledovat v kontextu emancipačního procesu, jenž se ve sledovaném období v české společnosti rozvíjel.

Text knihy je v souladu s tímto záměrem rozdělen do pěti kapitol, přičemž první z nich je věnována představení kriminality žen coby badatelského problému. Na této kapitole se odráží doba vzniku původní disertační práce, neboť text nereflktuje publikace, které byly vydány později. Na druhé stranu, výzkum výše uvedené problematiky není v české historiografii, z níž autorka především vychází, příliš rozšířeným tématem, takže tato skutečnost kvalitu zpracování úvodní kapitoly výrazně neovlivnila. Rušivěji působí, že se v ní Musilová nesoustředila primárně na své badatelské téma, ale snažila se ho zasadit do kontextu celkového výzkumu 19. století, navíc se značným časovým záběrem. Je zřejmé, že podat na třech stranách fundovaný rozbor

literatury, která v uplynulém století(!) ovlivnila směry bádání, je nejen nemožné, ale i neúčelné.

Za větší problém úvodní kapitoly však považuji fakt, že v ní vůbec není představen vlastní autorčin výzkum. Stanislava Musilová tak v úvodu zcela rezignovala nejen na vymezení výzkumných otázek, ale i na kritické představení pramenů, z nichž vycházela (o nich se čtenář poprvé dozví až ve druhé čtvrtině knihy), či geografického prostředí, k němuž se prameny vázaly.

Druhá kapitola je věnována exkurzu do prostředí, v němž zločinci pykali za svůj trest. Jde o velmi užitečný vhled do fungování věznic, které zatím u nás zůstávají prakticky stranou badatelského zájmu. Za velmi zajímavou považuji část, v níž autorka pojímá vězení coby „genderovanou instituci“. Musilová zde ukazuje, že „uvězněná žena byla chápána jako ne-žena, bytost bez příslušného genderu, který jí pobytem ve vězení musí být ‚navrácen‘, čímž se jednoduše zamezí dalšímu páchání trestné činnosti“ (s. 47).

Ve třetí kapitole Musilová čtenářům předkládá kvantitativní zhodnocení svého výzkumu, pro nějž využila především fond Trestnice pro ženy Řepy uložený ve Státním oblastním archivu v Praze. V jeho rámci se pak rozhodla pracovat se sondou omezenou na ženy odsouzené kutnohorským krajským soudem od poloviny šedesátých let 19. století do poloviny devadesátých let 19. století. Dle údajů uvedených na s. 53 podrobně prošla 181 spisů vázících se ke 146 odsouzeným ženám. Pro samotnou statistickou analýzu by takový počet mohl být považován za nízký, nicméně pro Musilovou nebyly jednotlivé případy pouhými čísly. Na základě časově náročného studia archivních pramenů se snažila zrekonstruovat

pozadí jednotlivých případů, které následně podrobně analyzovala v páté kapitole. Účelem třetí kapitoly je uvést čtenáře do tématu a statisticky charakterizovat vzorek vybraných případů. Autorka zde představuje soubor zkoumaných odsouzených žen dle jejich rodinného stavu, věku či struktury jejich trestné činnosti. Takové zhodnocení je bezpochyby důležité, nicméně je třeba uvést, že jeho zpracování není příliš zdařilé.

Předně zde postrádám metodologickou pasáž, v níž by byl podrobněji vysvětlen autorčin postup při výběru pramenů. Výše uvedené konstatování o analyzovaných ženách, odsouzených Krajským soudem v Kutné Hoře, sice na první pohled vypadá jednoznačně, při čtení se však ukrádají pochybnosti, jaká data jsou v jednotlivých analýzách vlastně prezentována. Bohužel názvy tabulek a grafů často nechávají čtenáře tápat v nejistotě ohledně toho, co je obsahem analýz (graf č. 9, 11, grafy v přílohách 1–6). Musilová totiž nepracuje primárně s prameny vzniklými z produkce kutnohorského krajského soudu, nýbrž se spisy vázícími se k ženám, které výkon trestu podstoupily v ženské trestnici v Řepích. Takové zjednodušení může být pochopitelné a i důvodné, nicméně při tomto postupu není možné výsledky uskutečněných analýz vztahovat k celkové působnosti Krajského soudu v Kutné Hoře. Lze totiž předpokládat, že existovaly ženy, které tento soud odsoudil, ale ony nebyly uvězněny v trestnici v Řepích.

Musilová do svých analýz zároveň zahrnuje i statistiky, týkající se všech žen uvězněných v Řepích (s. 66), což v textu působí zmatečně, neboť tyto analýzy nejsou jasně odděleny od analýz zaměřených na ženy sice uvězněné v Řepích, ale odsouzené jen Krajským soudem v Kutné Hoře. Za pro-

blematické považuji i to, že autorka vždy nepoužívá stejně početný soubor. I když deklaruje, že se zabývala celkem 146 ženami, v tabulce č. 1 pracuje se vzorkem 139 žen, v tabulce č. 2 se 123 ženami (i když v této tabulce je v nadpisu uvedeno, že má zahrnovat období 1869–1896, prezentovaná jsou data až od roku 1876), v tabulce č. 3 pak se 191 ženami. Zároveň není zřejmé, zda je analyzovaný soubor kompaktní z hlediska typu trestné činnosti. I když text vzbuzuje dojem, že se Stanislava Musilová zaměřila pouze na zločiny, v grafu č. 14 jsou najednou prezentovány přestupky. Autorka se bohužel nevyhýbá ani některým terminologickým omylům – zaměňuje procentní body za procenta či podíly za míry.

To, že Musilová neuvádí pouze údaje pro ženy odsouzené kutnohorským krajským soudem, ale pro komparaci údajů využívá i data pro celé české země či dokonce Předlitavsko, by bylo pochopitelné. Takové srovnání by určitě bylo přínosné, nicméně za závažný nedostatek v tomto případě považuji fakt, že u většiny takových tabulek a grafů chybí uvedení zdroje. Data týkající se zločinného chování žen prezentovaná v tabulkách č. 5, 6 a 7 navíc působí nevěrohodně. Musilová totiž např. v tabulce č. 6 tvrdí, že v rámci celých českých zemí bylo v roce 1865 spácháno ženami pouhých 106 zločinů. To ovšem neodpovídá údajům publikovaným v posledním svazku *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, který vyšel ve Vídni v roce 1871. Ten na s. 20 ve druhém sešitě uvádí, že v tomto roce bylo v českých zemích za zločiny odsouzeno 1295 žen, což je v souladu s faktem, že se u nás podíl ženské trestné činnosti u zločinů v této době pohyboval kolem 18–20 % (celkově bylo v českých zemích spácháno 6680 zločinů). Z tohoto úhlu po-

hledu je pak pochybná celá neozdrojovaná tabulka č. 5.

Čtvrtá kapitola nese název Emancipace versus kriminalizace. Pomyslně otevírá druhou část knihy, v níž se od čísel přechází ke konceptům, což je, zdá se, autorce bližší. Bohužel i zde není úplně šťastně koncipovaná první kapitola: opět je věnována příliš obecnému tématu (nástinu vývoje českého ženského hnutí), které v tomto rozsahu musí sklouzávat k povrchnosti. V další části této kapitoly se Musilová pokouší zjistit, „jakým způsobem lze zkoumat míru emancipace sledovaných žen“, a tím i definovat, „jaké jsou vlastně původní znaky emancipace“ (s. 104). Klade si otázku, zda je možné na kriminální chování žen nahlížen jako na určitý projev emancipace v situaci, kdy za emancipaci budeme považovat snahu „vymanit se z předem připravené škatulky dokonalé hospodyně, manželky, matky“ (s. 104). V rámci souboru žen odsouzených kutnohorským krajským soudem proto Musilová sleduje míru jejich materiální nezávislosti, samostatného rozhodování a iniciativy v trestné činnosti. Dospívá k závěru, že „míra emancipace trestaných žen je přinejmenším diskutabilní“ (s. 115–116), neboť tyto ženy pocházely ze sociálních vrstev, do nichž emancipace ještě nepronikla.

Nejrozsáhlejší částí knihy je závěrečná pátá kapitola, nazvaná Zločin v síti vztahů. Podle mého názoru jde o nejzdařilejší část, která obohacuje naše dosavadní poznání okolností ženského kriminálního jednání a zároveň může přinést i impulsy k dalšímu výzkumu v této oblasti. Autorka zde velmi dobře využívá charakteru pramenného materiálu, kterým byly osobní spisy trestankyň. Ty přináší řadu informací jak o samotných odsouzených ženách, tak i o motivech a okolnostech jejich trestných činů

a o jejich obranné strategii. Na závěr kapitoly je zařazen i exkurz, věnující se tzv. Lučické bandě působící na území čáslavského kraje v osmdesátých letech 19. století, jejíž součástí byly i ženy. Při hodnocení obranných strategií si Musilová všímá i forem komunikace, přičemž ukazuje na určitou stereotypizaci obrany, z níž vyplývá, že ji ženy používaly za účelem dosažení kolektivního porozumění. Autorka věnuje pozornost i dalším způsobům symbolické komunikace ve smyslu veřejné kontroly sociálního prostoru.

Celkově lze shrnout, že knize bohužel uškodila snaha vytěžít ze zkoumaného materiálu co možná nejvíce, a to i za cenu uplatnění rozdílných metodologických přístupů, z nichž ne všechny jsou autorce zcela vlastní. Na druhou stranu je zřejmé, že Stanislava Musilová se velmi dobře orientuje ve výzkumu genderové problematiky a že má dar interpretovat zkoumané skutečnosti v širším kontextu. Konceptualizace sociálních vazeb a sítí vztahů je bezpochyby nosným tématem i do budoucna, o čemž nás, doufejme, bude mít autorka ještě příležitost přesvědčit.

Alice Velková

Herbert MATIS – Arnold SUPPAN
Sapere aude. Die Österreichische Akademie der Wissenschaften seit 1918. Berichte, Fakten, Analysen – ein Kompendium

Wien, Verlag der Akademie der Wissenschaften 2022, 449 s.,
ISBN 978-3-7001-8848-3.

Volným doplňkem kompendia *Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022. Eine neue Akademieggeschichte*

I–III recenzovaného v tomto čísle časopisu je spis H. Matisa a A. Suppana. Kupodivu jsem nenašel v úvodu ani jinde nějakou uvedenou vazbu na paralelně vydané třísvazkové opus magnum. Stručně lze tuto příručku přiblížit nejspíš tak, že budu parafrázovat názvy jednotlivých kapitol. Ta první sleduje těžké dvacetiletí doby I. rakouské republiky, ta druhá dobu nacismu s integrací do zglajchšaltované vědy německé. Třetí je věnována stručně prvnímu dvacetiletí druhé republiky. Další pak období, nazvané *Die „zweite Gründerzeit*, čímž jsou míněny návazné dvě dekády, kde je základem výčet a stručná charakteristika všech akademických pracovišť. Tedy nejen všech stávajících ústavů, ale také všech – často velmi specializovaných a jindy vlivných, protože výkonných komisí, jejichž počet jde do řady desítek, a to z nejrůznějších vědeckých oblastí. A posléze *Dritte Gründerzeit*, počínající rokem 1996 a reagující na nové impulzy na přelomu tisíciletí, po níž ale následovala akademická finanční krize spojená s další restrukturalizací, při níž vzniklo nejen několik dalších duchovnědných institutů a kdy byl k akademii organizačně přičleněn i tradiční, už Theodorem Sicklem koncem 19. století v Římě založený Rakouský historický ústav. Všechny tyto informace jsou doprovoveny rozsáhlými bibliografickými seznamy, takže jde i v době internetu o pohodlnou a přehlednou pomůcku.

Ivan Hlaváček

Volker KOOP

Hans-Heinrich Lammers. Der Chef von Hitlers Reichskanzlei

Bonn, Verlag J.H.W. Dietz Nachf. 2017, 300 s., ISBN 978-3-8012-0519-5.

Pilíře moci nacistického režimu tvořily desítky nohsledů Adolfa Hitlera. Jen úzká skupina z nich ho byla schopna ovlivňovat v jeho názorech a směřování politiky Třetí říše. Hans Heinrich Lammers, pozdější šéf Hitlerovy kanceláře, patřil mezi pět nejvlivnějších osob. Na rozdíl od Josepha Goebbelse, Heinricha Himmlera nebo Hermana Göringa byl Lammers ve stínu ostatních reprezentantů NSDAP.

Ačkoliv byl původně sympatizantem Deutschnationaler Volkspartei, od svého vzestupu na ministerstvu vnitra na počátku třicátých let stále více inklinoval k Hitlerově NSDAP. Jeho postupný vzestup v mocenské hierarchii demonstruje Volker Koop na postupném získávání titulatury. Byl ministrem bez ministerstva, aby se mohl účastnit zasedání říšského kabinetu. Jeho moc byla o to větší, že ovládal program jednání vlády, která se beztak řídila rozhodnutími Hitlera. De facto se říšská vláda nescházela a rozhodovacím článkem byl po dlouhou dobu právě Lammers. Teprve nástup Hitlerova osobního sekretáře a šefa stranické kanceláře NSDAP Martina Bormanna začal Lammerse ohrožovat. Vynechat nemůžeme ještě třetího, byť ne tak nebezpečného rivala, Phillipa Bouhlera, který byl šéf Hitlerovy osobní kanceláře.

Autor zaměřil svoji pozornost na fungování říšského kabinetu, ve kterém měl Lammers sice své místo, ale „velkými“ úkoly říšské vlády se nezabýval. Rozhodoval o technicko-byrokratických otázkách, fungování úřadu a dodržování směrnic. Jenže

všechny tyto úkony se týkaly legalizace zločinů, ať už to byly vraždy v době tzv. Röhmova puče, euthanasie nebo holocaustu. Mocenskou rivalitu prezentoval souboj s Albertem Speerem, který si na Lammerse opakovaně stěžoval.

Lammers nebyl mužem, kterého by bylo možné označit za přesvědčeného nacistu. Jeho cesta do struktur NSDAP přišla až s nástupem Hitlera k moci a jeho pozdní vstup do NSDAP dokresluje členské číslo vysoko přes jeden milion v roce 1937. Lammers si sám ruce nešpinil, ale svojí právní a politickou obratností umožňoval ostatním pachatelům klidné svědomí. Koop cituje řadu zákonných úprav, které musel zkušený právník Lammers vyhodnotit jako

hrubé porušení mezinárodního práva, směřující ke zločinům proti lidskosti. To by je ale začasťe sám nemohl vytvářet, nebo podstatným způsobem upravovat.

Kniha Volkera Koopa odkrývá další temnou postavu režimu s miliony mrtvých. Provinění tohoto muže jsou pak v hlubokém kontrastu s mírným trestem, který nad ním vynesl Mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku. Lammers byl propuštěn z vězení v roce 1951, po pouhých dvou letech vazby. Jeho životní příběh se symbolicky uzavřel přirozenou smrtí v roce 1962 na počátku soudních procesů se zločinci z Osvětimi a ostatních vyhlazovacích táborů, které pomáhal stvořit.

Vojtěch Kyncl